Ліді — коханці, жінці, другу, музі, редактору

ПЕРЕД ТИМ

Андріївський Узвіз — вулиця в Києві, яка з’єднує низ міста з верхом. Поділ, район колись заселений ремісниками й торгівцями, з княжими палатами, які повстали на високому правому березі Дніпра.

Ця вулиця — одна із найкоротших у Києві. Її довжина — 750 метрів, але тут є житлові будинки, державні установи, художні галереї, готельний комплекс, крамниці, приватні фірми, ательє мод, ресторани, музеї, кав’ярні під дахом і під парасольками, театри, а для духовних потреб — храм Святого Андрія Первозванного (архітектор — Б. Растреллі, стиль — барокко) і семінарія. Бракує хіба військового училища та лікарні, але в готелі, напевно, є аптечка. Крім того, на випадок пожежі скрізь висять вогнегасники.

Перепад висоти між Контрактовою площею й церквою Св. Андрія — 70 метрів (найбільший у місті). Золоті церковні бані у вітряну годину нагадують щогли казкового вітрильника, який на крейсорській швидкості долає океан зла. Хоча, насправді, рухаються не рельєф і не архітектура, а зграї несортових хмарин, коли їх рве і мотляє вітер. У кожному разі вважається, що під час грози хрести захищають якщо й не від грому, то від блискавки.

Не виключено, що, коли скрізь танули льодовики і утворювалися континенти, ця вулиця була руслом могутньої річки. Єдиним бажанням цієї річки було злитися з Дніпром, який тоді був морем. Затиснута між крутими, але крихкими берегами, річка терлася об них, як березнева кішка, щокроку

міняла напрямок і розкидала на всі боки острови, затоки, плеса та урвища, обважнілі від ягід і шпичаків.

Людина, якій пощастило бачити таке, могла запишатися і надуматися, ніби вона — творець цього дива. Щоранку вона могла пірнати туди, де глибше, не боячись напоротися на арматуру.

Могла мігрувати з острова на острів, шугати чайок, а, бачачи, що птахи витівають в повітрі, не могла не відкрити букет фізичних законів.

Зголоднівши, вона могла наїстися падалкою. А із виплюнутих тоді нею кісток тут міг за три роки вирости сад з виноградом і павами.

Могла видряпатися на піщану гору, розігнатися до дзвону в вухах і кинутися в бистрину.

Долаючи підступний вир, могла черканутися животом об рибу і збагнути таємницю життя. А, якщо пощастить, то і смерті.

Могла виплисти на косу, могла лягти під вербами, могла занурити очі в небо й чекати, доки погляд доскочить до чорноти і помчить назад, у свою схованку.

А, натомившися, могла піднятися на кручу, з якої видно Дніпро, і дивитися, як сонце перефарбовує ввірений йому світ. День — щоби хвилі здіймати, вечір — щоби мовчати. Навіщо і де поспішати? Для творця немає такої речі, як змарнований час.

Про те, що це так, і що тут справді колись текла річка, свідчать докази, котрі і досі розкопує наука. Деякі з них зберігаються в музеї, розташованому посередині вулиці.

Раз на рік, в останні вихідні травня на Узвозі відбувається свято міста — день Києва. Художники зносять сюди свої картини, ювеліри — прикраси, майстри народної творчості — всяку самобутню красу, яку можна повісити на стіну, покласти під ноги, залити по вінця борщем чи горілкою.

На ятках обабіч розкладені книжки. Поруч парує румянобока випічка. На помостах актори розігрують невеличкі вистави. На кожному звиві вулиці оркестри викресають щось схоже на музику. Те саме роблять і самородки з гітарами і без. Крізь гомін слова не завжди добивають до свідомості. Мелодія теж, ледь виструнчується, так одразу ж і розпадається на клапті. І тільки ритм пужить та гвіздить кожну голову, яку занесло на це свято. Щоб ні туристи, ні городяни ні на мить не відривалися від пульсу епохи.

Все місто пропливає за ці дні Андріївським Узвозом. Люди тупцяють знизу під гору або з гори додолу. Прямо, за певним планом або туди, де їх зигзагами й ривками несе юрба. Хтось намірився придбати цінну річ, хтось хоче випередити сусіда, а комусь аби перебути вихідні. Деякі пильно тримаються правого боку, доходять до кінця, перетинають вулицю й дрейфують у зворотньому напрямку. Інших, метушливіших, пхають, мнуть та місять всі, кому не ліньки. А вони й раді, бо те, що для інших — біда, для них — пригода.

Позираючи на розкладені скрізь дари, дехто думає, що цього на всіх не вистачить. І що за кожну дрібницю доведеться платити. Трапляються тут і люди з метою настільки високою, що вони й не розраховують дійти до неї. Принаймні, не сьогодні і не завтра. Хіба що колись, дуже потім, бо вона у них

ген аж отамо. Але більшість пішоходів націлена на сучасність і хапає все, що їм пропонується. Втім, тут усім нелегко. Кожен мусить щось долати. Ще й на голову як не пече, так крапле.

Населення міста рухається поодинці, малими групами й парами. Парами, буцімто, простіше. Особливо, якщо на тобі дитя, яке треба викохати бодай до власних розмірів, а тоді, поцілувавши, випустити в шумовиння Узвозу.

Якщо в цьому — задум і ціль свята міста, то до них повинна додаватися гармонія. Як звукова, так і кольорова. Де ж вони? Як же так сталося, що замість насолоджуватися усі потерпають від хаосу?

Так мало не вголос нарікав один затиснутий сучасниками чоловік. Зранку він сів на шістдесят другий автобус, дістався до Контрактової площі і тепер поволі пхався у бік церкви на горі. Він щойно переніс мікроінсульт, через що й був змушений зупинятися, відсапуватися і реєструвати незадовільний стан речей на вулиці.

Здавалося б, пухкав він, мирний період історії, а що ці гади зробили з красою?! И чому за часів річки тут було царство свободи, а нині — ланцюги з причин і наслідків?

Він, безумовно, припускав, що так не можна ставити питання. І що, скоріше за все, тут завжди було зле. Всім, окрім бур’яну і хижаків. Тому питання формулюється інакше. А саме: якщо це — природний стан речей, тоді безглуздо чекати змін. Звідки їм взятися? Тим більше, що за всіма ознаками це — або прокляття (невідомо за що), або якесь садистське (без початку і без кінця) випробування. Скільки ще треба себе згинати, щоб, незважаючи на умови, жити по-людські? От як стоїть питання.

Чоловік зібрався за звичкою сплюнути, щоб трохи зменшити тягар знання, але вчасно стримався. З огляду на щільність і дратівливість мас довкола нього це було вірне рішення. Тим більше, що він і так знав відповіді на ці питання. Та й іншим вони, мабуть, були відомі. Бо тут дурних нема. Є лише ті, що придурюються.

Його ж відповідь зводилася до того, що ці питання вирішуються не тут і не нами. Бо для цього потрібні відстороненість і перспектива. А ми їх позбавлені. Тому що ми — полонені. Бранці часу, обставин і власного хворобливого тіла. Це — в нашій природі. Бо нас з головою занурено в плин речей. Все, що ми бачимо — це або зігнуті спини, або перекошені роти. Ми відчуваємо свій час, але так, наче це уповільнена зйомка. Найвищий з нас може охопити поглядом максимум цей вигин вулиці. А от, наприклад, що діється за поворотом, ми не знаємо. Хоча ми й пам’ятаємо, як там було, коли нас там носило. Але з того часу все, напевно, помінялося.

От якби хтось бодай час від часу з якоїсь вишки посилав нам сигнал, як би ми тоді піднеслися душею! В кожній точці маршрута ми б знали, де йти, а де не потикатися.

Або як добре було би (не кожного разу, звичайно, а тільки у найпожежніших випадках), якби нам (не з супутника, а з вертольота) кидали рятівну линву. Щоб ми за неї хапалися.

Те, що він називав "линвою", не конче мало би бути корабельним канатом чи знаряддям, що у спортзалах чіпляється гаком до стелі. Згодилася б будь-яка мотузка, достатньо груба, щоб витримати його вагу. Цей образ зберігався у нього в дитячих спогадах. В тих, де він так уп’явся в линву ручками і так затис її між колін, що, коли вона підняла його вище дерев, він не зірвався, а, навпаки, побачив те, чого з землі не видно. Але у якому році було таке і за яких обставин,

він того не пам’ятав. Це міг навіть бути не факт життя, а продукт його уяви. Дитяча фантазія. Мрія. Сон.

З цією думкою він дійшов майже до краю Узвозу і спробував загальмувати. Там, за церквою свято кінчається. Там нема кіосків з музикою, там не здибаєш тих, з ким є про що згадати. Йому — туди. Але чи готовий він вертатися додому? До найближчого транспорта треба ще попойти. Ні, не готовий.

Можна крутнутися, удати, ніби ти щойно сюди підійшов і попереду в тебе слалом-гігант з піруетами і призовим фінішем. Але чи хоче він бачити те, що й за першим разом в’їлося в пори? Ні. А спотикатися об рельєф? Теж ні. А об чиїсь спритно підставлені ноги? Ні, не хоче. Що ж робити?

Він завернув на алейку ліворуч, уже під самою церквою (там не так завізно й легше міркується), знайшов ділянку трави, не загиджену харчовим сміттям, і плюнув туди. І в цю мить щось сталося.

Що саме, він так і не зрозумів. Він почув звук, який нагадував водночас ляскіт батога, вибух фугаса і грім. Якщо це був грім, то в парі з блискавкою, яка вирвалася з-під землі і поцілила чоловікові в серце. Серце не змогло вмістити стільки болю і по прямому каналу погнало його в бік руки. Біль ошпарив чоловікові пальці і відрикошетив у ногу. Чоловік вирячив і зразу ж заплющив очі, але так нічого й не видивився, бо стояв спиною до джерела подій.

Там, позад нього, по інший бік доріжки вже годину товклася театральна трупа. Кілька молодих акторів розігрували мікропєси, написані їхнім ідеологом-режисером, але ніхто з перехожих не звертав на них увагу. Всі гадали, що так і треба, й що це — не нове слово сценічного мистецтва, а

охвістя натовпу, загнане у цей апендикс магістральним потоком. І їх можна зрозуміти. Єдиною торгівельною принадою скверика був сердитий нумізмат, який розклав на землі офіцерські погони, медалі та грошові знаки з попередньої епохи.

Кредом цього театрального колективу був "реалізм без меж". Повна імітація природних процесів. Усунення загат між грою й життям. Між картиною й рамкою. Рух від життя у мистецтво і назад в життя. Як вдих і видих. Театр як несподіванка. П’єса як імпровізація. Вистава як провокація. Сюжет як гепінінґ. Пауза як текст і жест як дискурс. Вони півтора року збиралися в підвалі, де проводили репетиції, максимально наближені до медитацій. З елементами йоги, кунґ-фу і тай-чі. Але через байдужість населення й ворожість бюрократів ніхто про них не знав. Тому у п’ятницю вони постановили на цьогорічному святі міста збудити публіку, вирвати її зі сплячки й примусити хоч на хвилину замислитися.

Для цього ефекту вони ще з вечора притягли на алейку під церквою дошку, щоб ляснути нею об асфальт, і тепер, ставши ногами на один кінець, інший вигнули наскільки було сил і по команді відпустили руки.

Чоловік не встиг ні злякатися, ні з’ясувати, бомба це чи інфаркт, яким його від початку березня страхали лікарі. Біль зник, а з’явився спокій дивної щільності й теплоти. Ніде не рухаючись, чоловік почав набирати висоту. Звідти, де він опинився, все було як на долоні — перспективно й відсторонено. Приховані дотепер зв’язки попроступали мов жили на старечій нозі. Мов річки та дороги на кольоровій малі. І залізниці з трубопроводами теж.

Він завис над Узвозом і побачив місця, де щойно спинявся. Не всі, а лише найбільш пам’ятні. Таких зупинок він нарахував

п’ять. П’ять майже згаслих кострищ. Від його погляду жарини набрякли полум’ям, але не змогли розродитися вогнем. Замість спогадів про вогонь — спалахи відчайдушних іскор.

Незабутнє видовище.

П’ЯТА ЗУПИНКА

Ось на початку березня чоловік крокує сльотявим бульваром. Йому п’ятдесят чотири роки. Його одяг свідчить про смак, його погляд — про досвід, його хода — про те, що він відчуває кожну свою м’язу. Дійшовши до парадного, він обтрушує з пальта сніжинки і піднімається ліфтом на останній поверх. Там в затишній однокімнатній квартирі на нього чекає жінка, до якої він час від часу ходить по радості життя.

Життя, полюбляє казати він, без радості — не життя. А радість — це як електрика. Ця жінка вміє видобувати з нього електрику. Кіловатами. А він із неї. Тому їм так добре разом. Вона завжди несподівана. Як будь-який справжній витвір мистецтва. І загадкова. Вона ніколи не просить. Вона бере. Все, що їй треба. Вона називає себе гейшою.

Гейші, сміється він, рослини кімнатні. А ти у нас — мисливець, єгер, і браконьєр. Ти у нас — чемпіонка сафарі.

І згадує, як це було вперше, кілька учбових років тому. Вони з нею працюють на одній кафедрі. Вона переїздить на цю квартиру, купує бляшанку фарби і забуває її на роботі. Вона дзвонить. Він опиняється біля телефона, бачить, що її торбочка все ще стоїть під вішаком, питає адресу, обіцяє підвезти фарбу. Вона каже, що їй, насправді, ніяково, бо він, як-не-як, а завкафедри. В житті, він каже їй, є речі цікавіші за ніяковість. Він знаходить її квартиру. Вона відчиняє двері. На ній —

плямастий халатик, в її руці — пензель. Вона перепрошує, каже, що не встигла дофарбувати плінтус, тут трохи лишається. Потім стає на коліна і тягнеться пензлем в куток. Тоді так само вигинається у протилежний бік. Чоловік опиняється під вежою високовольтних передач. Гарячі хвилі електрики вибивають усі його запобіжники.

Кожного разу, заходячи в її парадне, він згадує той день. А от якби хтось інший опинився тоді біля телефону? Від цієї думки в животі прокидається крижаний куб. Куб ворушиться, обдає нутрощі холодом і шпує в голову нудоту. Голова відбивається й наводить докази того, що жінка ця, безумовно, полювала на нього. Усе дарма. Так, кажуть голові інші органи, полювала. Аякже! Але тобі ж від того краще.

Сьогодні, прикидає він в ліфті, треба почати з вина. В його правій руці — щойно куплена пляшка бордо (жінка не любить білого). Склянка червоного, натще, під щось інтимне. Наприклад, під босанову, яку він їй подарував разом з програвачем компакт-дисків. Далі — як вийде, але з традиційним фіналом. Глибокий прогрів, оптимальний ритм, м’яко нестерпна гострота. Без поспіху, але так, щоб не спізнитися на концерт. На урочистий концерт із нагоди державного свята.

Там на сцені, прикрашеній прапорами, сидітиме президія, хазяї життя усіх габаритів і мастей. Там після перерви співатиме хор. Майстри драматичного голосу й жесту виголошуватимуть вірші. Танцюристи стрибатимуть уздовж і впоперек кону. І до сльозіння очей мерехтітимуть стожильні лазери.

Треба бути щонайменше ректором провідного університету, щоби мати право на це запрошення. Він поки що проректор. Але його керівник, ректор, людина впливова.

Ходять чутки, що його ось-ось зроблять міністром. Тоді чоловік з його благословення стане ректором. Бо вони — однодумці та приятелі.

Ліфт буцяє стелею в балку, скрегоче і вивергає із себе чоловіка.

Жінка чує знайомий звук, зиркає на годинник, але не спішить відчиняти двері. Вона знає, хто це, тому вже в останню мить звільняє вазу від підв’ялих квітів, щоб було де ставити нові. Він рідко приходить без гостинця, а без квітів — ніколи. Чоловік не знає того, але сьогодні вона збирається оголосити, що це — їхня остання зустріч. Він ховає квіти за спину і п’ять разів (їхній умовний код) тисне пляшкою на дзвінок.

Жінчин сусід теж цього не знає, хоча він і стежить за всіма, хто ходить до неї. Почувши здригання ліфта, від кидається до дверного очка, зі спини впізнає чоловіка і навшпиньки трусить у спальню. На такі випадки у нього там стоїть бокал. Якщо приставити круглу ніжку до стіни, можна з іншого кінця почути звуки. От і зараз, встромивши вухо в бокал, він одразу в курсі і що це за музика (джаз), і яка саме дудка так хвацько підключається до труби з кларнетом (тенор-саксофон). Сусід закінчив консерваторію, музика — це його життя. Цього разу бокал не пеленгує ні зітхань, ні скреготу диванних пружин. Але це — не біда. На такі випадки у нього є стетоскоп.

За той час, що сусід риється в шухляді, чоловік встигає відчути незрозуміле йому натяжіння. Це може бути як перевтома (на новій роботі жінка змушена працювати вечорами), так і погода (магнітні бурі, а то й просто сезонна мряка).

Щось питає він, негаразд?

Це кому як, каже жінка.

Що ти маєш на увазі?

Вона підходить до вікна, розпрямляє плечі й торкається сідниць, немов розправляє бганки шовкової спідниці,(хоча на ній джинси. Чоловік не зводить очей з її пальців.

Вона видихає на скло і, не обертаючись, просить, щоб він більше до неї не приходив.

Як так "не приходив", не розуміє чоловік, зовсім?

Так. Зовсім.

Він встає і робить крок у бік вікна. В гарну днину там видно річку. А зараз там імла.

Я не… тобто, каже він, де я і що я не так?

Вона терпіти не може сцен. Тут нема що з’ясовувати. Або так, або ні. Було так, стало ні. Треба визнати це й розлетітися. Як дорослі, цивілізовані люди. Але він не хоче як цивілізовані.

За той час, що ми разом, каже він, чи була ти колись мною незадоволена? Хоч один раз?!

Так.

Коли?

У цій справі чим обережніше рвати, тим довше болітиме. Вона стає спиною до обрія і, не дивлячись на чоловіка, каже: завжди.

Завжди?! Завжди?! Наприклад?

Кожного разу. Весь час.

Весь час?! Чому ж тоді ти ніколи…?

Яке це має значення?

Хто він?

Це не повинно тебе хвилювати.

І що він тобі може дати такого, чого я не маю?

Свободу!

Яку свободу?

Таку!

Чоловік каже, що не сьогодні-завтра його зроблять ректором.

Ти розумієш, вирячується він на неї, які це відкриває можливості?

Для кого? Для тебе?

Для нас!

Він намагається пригорнути її й обіцяє до літа оформити розлучення. Він знає, до кого з цим звернутися. Це буде як експрес-пошта. На все зараз є тариф.

Ні.

Чому?

Не хочу.

Але ж я тебе люблю!

А я тебе — ні!

Сусід водить стетоскопом по стіні, але розмова тікає від нього на кухню.

Нарешті, коханці повертаються до кімнати. Чоловік вимагає пояснень і дізнається, що жінка наступного тижня одружується. Із директором іноземної фірми, в якій вона зараз працює. І в травні вони звідси їдуть геть.

Звук десь зникає. Сусід припускає, що зараз чоловік нападе на неї і почне ґвалтувати. Або навпаки, заридає і гупнеться на диван. Вона кинеться його жаліти і, перше, ніж випхати в три шиї, віддасться йому.

Поки сусід міняє стетоскоп на богемський бокал, життя по той бік різко міняє напрямок. Двері гупають. Трохи згодом у шахті здригається і повзе вгору ліфт.

В бокалі крізь океанський прибій жінка розмовляє по телефону. Що саме й кому вона так пристрастно розповідає,

сусідові не ясно, бо вона розмовляє іноземною мовою. Але це не заважає йому, не злізаючи зі стіни, власноручно домислити ситуацію до бурхливої кінцівки. Це його розслабляє, він валиться головою на стіну і випускає з руки цінне скло.

В іншій кімнаті колишня дружина і син-студент, які змушені ділити з ним цю квартиру, дивляться телевізор. Дочекавшися дзенькоту, вони обмінюються тільки їм зрозумілим поглядом: хай він краще б’є посуд тут, ніж чигає на школярок по електричках та по загиджених посадках.

* * *

Поки сусід збирає скалки, чоловік рухається в бік концерту. Ні транспорт, ані світлофори йому не завада. Розлючені водії намагаються його пужнути. Це їм не вдається, бо він весь — у попередній розмові. Його голова крутить туди-сюди плівку з записом щойно пережитої сцени. Плівка тремтить, рипить і залишає скрізь гнійні рубці.

Водії не хочуть через придурка сідати за ґрати і змушені об’їздити його. Але за це вони кроплять чоловіка грязюкою і з голови до ніг перчать чумазими словами. Світлий плащ робиться темно-плямастим, а шляхетна сивина — квашеною капустою. Його штани виглядають так, наче він чавив у них вино. І лише те, що було під плащем, надається до театрального виходу.

На вході його оточують стрижені, зліплені з кубів та пірамід охоронці. Вони в кілька дотиків перетасовують його один одному і, не намацавши зброї, спрямовують у бік вбиральні. Ну, перебрав. Ну, десь з кимось побився. Але для керівництва країни він не загроза.

* * *

Його місце — в партері, навскіс від помосту, де височить президія урочистих зборів. Вільний від смутку час чоловік розглядає почесних сидунів. Він їх побоюється, презирає і хоче на їхнє місце. Не в перший ряд, і не в центр, а трохи ближче до краю. Це — його світ. Чоловік хотів би вважати себе знавцем високого і прекрасного, але місцеві звичаї й повадки цих хазяїв життя — це єдине, що він встиг збагнути за всю свою наукову кар’єру. Зате він тепер може пояснити і передбачити будь-яку з їхніх дій чи думок.

Він легко ділить президію на типажі — мугирі, кримінальники, м’ясо-молочна порода, нікчеми. Кожну з цих ґруп можна далі розбити на підгрупи — клінічні сліпці, сліпі кобзарі, тетері підсліпуваті й, нарешті, незрячі проводирі. Чоловік без проблем зазирає у їхні найпотаємніші бажання — накрасти, як слід наїстися, напхати добром мішки, решту вивезти подалі і понадкусювати. Він знає, чому так сталося. Тому, що ці дядьки — діти голоду, в кращому разі — несортове зерно, але здебільшого — бур’яни. І це його обурює. Нестільки брак селекції, як те, що серед них немає ідеалістів. Тих, що за ідею заріжуть рідного тата. Бо ці заріжуть за гроші. Або владу. Але не за світлу мрію. Мораль для них — це завжди скриня з подвійним дном. Хоч вони і гуртуються в клани й полюють на здобич, як шакали, зграями, але насправді кожен з них — індивідум. Тому вони не мають ні спільної мети, ні, навіть, спільного знаменника. Вони не можуть не перегризтися. Тому вони приречені.

Задоволений своїм діаґнозом, чоловік дає президії виголосити все, що вони напланували. Поки головуючий читає, інші члени президії водять очима по залу. На чоловіка вони не звертають увагу. Хіба що сухенька чиновниця, що представляє тут педагогів, уздріла, що в нього мокра голова. І ще хтось з

дуже широкою спиною знічев’я маракує, а чи, бува, чоловік не семіт.

Тим часом неохоплені нічим змістовним думки інших членів президії валять в зал і оточують чоловіка. Бо вони теж знають його, як облупленого, і їх особливо дратують його сьогоднішні думки. Не видно, хто першим кого зачіпає словом чи поглядом, але наступної миті думки чоловіка, тицьнувши хамам дулю, кидаються урозсип. Гонитва триває недовго. Президіумські відловлюють чоловічих і кришать їх на потерть. І лише ставши порохом, чоловічі думки перетворюють поразку на перемогу. Вони осідають на своїх гонителях і потрапляють їм в кров. Кров з усіх боків тисне на мозок і до гонителів доходить, що, як вони і надалі хочуть сидіти в президії, їм треба знайти спільну мету. Або хоча б знаменник. Бо чоловік, коли сталася ця колотнеча, думав саме про це.

Не міняючи постав та виразів обличчя, члени президії тужаться і витискають з наявних думок купи свіжих ідей. Дві окремі, гарно зформовані купки. У правій громадиться те, що відгонить тілом, тобто їжою, у лівій — духом, тобто красивими словами. Купки не дуже родичаються.

Ти спершу нагодуй, пропонує одна з них, а тоді вже вимагай, щоб був дух.

Навпаки, каже інша, дух, він завжди попереду субстанції.

Так, намагаються знайти компроміс мудрагелі з обох купок, але ж і дух, і субстанція — неподільні частини єдиного.

Шо-шо?

Єдиного.

Чого єдиного?

Чогось такого, що завжди є.

Наприклад?

Наприклад, ковбаса, горлають екстремісти з правої купки.

Наприклад, перекрикують їх екстремісти із крайньо-лівої, мова.

Не всі зразу, вимагають прихильники компромісу, а по черзі.

Ну так от, кажуть ті, котрі за ковбасу, ми теж за дух. Але за справжній. Ковбаса без духу — не ковбаса. Тому в неї й кладуть часник. Тому ще древні ацтеки мали релігію, яка їм дозволяла…

Для нас зараз мова, кричать їхні опоненти, важливіша за релігію.

Так, кажуть їм, не можна.

Чому це?

Бо без релігії не буде на що чіпляти моральність.

Моральність, кажуть їм, нехай сидить і не гавкає. Бо моральність слабкіша за реальність.

Не можна так казати.

Чому?

Бо це — не ідея.

А що?

Думка.

Ідея!

Думка!

Дискусія робиться бійкою, і купки змішуються.

Зараз нам треба, вирішують м’яті об’єднані ідеї, і те, і те. Щоб і нагодувати всіх і водночас запровадити духовність. Хоча б на п’ять хвилин, але щодня. А для цього годилося б створити щось на зразок чорнечого ордену. Щоби довкола урочистих подій верхній ешелон міг походити в рясах.

Самих ряс замало, кажуть їм. Потрібна зчепка. Клей. Щоб усе сходилося в одну точку й саме крутилося.

Як це зробити?

А так, що як тільки воно народилося, ми йому робимо щеплення.

Кому?

Всім. От тоді ця ідея буде для кожного рідною.

Яка ідея?

Відповіді на це питання ніхто не знає. І як вони не б’ються, скільки не засідають, а ідея не вимальовується.

А що, каже хтось, як ми наймемо бригаду? З майстрів слова та ветеранів ідеології.

Всі згодні.

Беріть що хочете, каже президія бригаді. Тут усе — наше. Спільне добро, гуртовий спадок, перли думок і зітхань. їжте від пуза. Співайте від души. Вдягайте по кілька пар. А як треба добавки — гукайте. Під це діло фонди знайдуться. Але! Щоби на таке-то число ви нам представили дійство з ідеєю. Яка б своїх надихала, а чужих жахала. Дійство, воно ж шаблон. Керівні органи по свободі наповнять його чим треба. Воно ж кістяк. Бо була б кістка, м’ясо саме наросте.

* * *

Замість дзвоника після перерви тричі бовкає церковний дзвін. Завіса розсовується, світло гасне і в оркестровій ямі вибухає гімн. В гімні литаври уособлюють звитягу, арфи — розчуленість, труби оспівують тяглість історії, бубон — біль і борню, альти зі скрипками — красу брів, вусів і критих соломою стріх.

Кін по черзі загарбують то співи, то танці, то декламації та уривки з вистав. Кожен з номерів має чітку, зрозумілу структуру. За кожним закріплені виконавці, червона нитка, ударний рядок, ключові та красиві слова.

Дійство відбиває самобутність національного духу і відповідає міжнародним стандартам. Наочність апофеозу

посилена князем (на цю роль одразу наклав лапу головний народний артист), який гарцює коном на справжньому коні.

Чоловік здогадується, що народження дійства проходило в корчах. Що майстри змагалися з ветеранами і в парах, і поодинці, знаскока і плазом, застосовуючи перекури, тоді науковий підхід, тоді світовий досвід і, нарешті, менеджмент.

Все по нулях.

Що робити?

Почали з того, що запровадили сухий закон. Довелося усім перейти на каву (подвійні половинки без цукру) та чай (три пакунки на склянку). Підкріпившися, бригада провела повну ревізію, і та ревізія показала, що все у них є, окрім згадки про Бога.

А навіщо вона нам?

Ніхто цього не знав. Тому вони зв’язалися з президією, а президія підняла на ноги інститут вчених. Ті кинулися в архів і знайшли відповідь: треба молитися.

І це все?

Більш-менш.

Гаразд. Ідіть. Будемо, якщо вже треба. Не ми перші, не ми останні. Але як це робиться?

Знову гукнули вчених. Ще главніших за попередніх. Тих, котрі на молитвах з’їли собаку.

Ось вам тексти, сказали митцям вчені. Беріть їх і вчить напам’ять.

Для чого?

Щоб повторювати.

Коли?

Весь час.

Весь час?

Так. Або хоч по кілька разів на день.

Ну і що це дає?

Як що? Читайте. Тут все написано.

Так це виходить, сказали майстри з ветеранами, прочитавши все як слід, що молитва — це як прохання?

Більш-менш.

Ну так що ж ви мовчали? Просити ми вміємо…

Бригада скоренько накидала на папері список прохань, серед яких було щастя, здоров’я, довгі літа, мирне небо, хороший настрій, матзабезпечення, успіхи в спорті, міцна родина, любов у всіх її видах.

Окремий абзац було присвячено долі. Її опис (кілька сторінок кучерявих прикметників) кінчався схожими на наказ

побажаннями (перший стовпчик — "і не дай нам", другий — "а дай нам"). І замість підсумка — "все тільки найкраще плюс те, що ми самі собі побажаємо".

До Бога зверталися як по-простому, мов до кревняка ("Боже", "Отче"), так і з зазначенням його регалій ("небесно-єдиний творець ти наш", "достославний", "гамуючий хлад, глад і наготу", "благий пастирю вбогих"). Не забули й того, що він там, на небі, не сам, а разом з сином, і з його матір’ю, тобто зі своєю жінкою (інакше, що б це було за життя). Від щедрот додали до святої родини ще й карооку дочку (бо син-одиначок — це не діло) і діда по материнській лінії (без баби, бо вона, тобто теща Отця, упокоїлася при пологах, але він, дід, так більше й не одружився). Захопившися богослів’ям, бригада завалила високу рідню всім, що родить наша земля, і зробила з небес масний і ще гарячий борщ.

Чекайте, раптом озвався якийсь педант, я цього не розумію.

Чого ти не розумієш?

Тут у нас написано "Богородице мого народу".

Ну?

То це виходить, що народ — це бог.

Що ти, їй-богу, чіпляєшся до слів!

Або ось тут, не вгавав педант, на наступній сторінці — "А як не даси, то я знати не знаю тебе! И прокляну, яко сидорову козу".

Ну?

Це погроза. Це шантаж.

Це щире почуття! З глибин душі.

Цього в інших молитвах немає.

Молитва — не догма, а призвід для творчості.

Але ж…

Помовч!

Ні, нехай він доскаже!

Бригада розбилася на два табори. Один стояв на тому, що не можна відхилятися від того значення, яке закріплене за кожним словом. Другий обстоював право споживача наповнювати слова чим йому заманеться. Тверезі голови з обох боків намагалися знайти компроміс, тобто звести всі лексичні одиниці до одного, всеохоплюючого слова. Бо тоді вони могли б закріпити за ним певну велику літеру й оголосити, що воно — наш Бог.

А де ж його знайти?

Кого?

Слово це.

Звідки я знаю? Десь, мабуть, не тут.

А де?

По спецфондах. У засекречених книжках.

Я знаю, здогадався хтось, яке нам потрібне слово!

Яке?

Слово "Слово"!

Усі зразу ж посідали до столу складати родовід Слова. У розділ "батьки" вони внесли чотири стихії, небесні тіла, росу, ряст, чорнозем, віру, надію, любов і деякі рослини — звіробій, деревій, м’яту, чебрець і ромашку.

Чекай! здали у когось нерви.

Що? Що тобі не так?

Чому саме ці рослини?

Бо вони у нас скрізь ростуть. І гарно римуються. "Звіробій — всі у бій". "Чебрець —"…

Це так. Але всі вони — від шлунку.

Ну то й що?

Люди подумають, що ми від проносу не просихаємо.

У цю мить до кабінету влізла президія.

Ну, запитала президія, як ви тут? Запрацювалися? Аж дим іде? Не чекали? Це добре. Знайшли ідею?

Більш-менш.

То показуйте сценарій дійства!

Бригада виклала наробки. Президія обслинявила палець і стала гортати аркуші. На це пішло півхвилини, включно із обтиранням пальця об вчасно простягнуту серветку.

І це все? затряслася президія. Це все, що ви отут наколупали? А де ж страх? Де залізний стрижень? Хіба цим когось налякаєш? Хіба надихнеш? Та цим навіть дебіла не обдуриш!

Митці образилися, ветерани обурилися.

Ми, між іншим, професіонали. І ми не дозволимо…

Ви тут, сказали їм, у нас на повному утриманні. І що ми маємо за це? Га?… "Сяйводавче"… "Не обділи нас ні красивим, ні корисним"… А де ж дійство?

Бригада пояснює, що це — не їхня провина. Тому що їх цьому не вчили. Що всі вчені здиміли десь. Тому їм власним розумом довелося доходити до глибин. Що вони й так з себе вичавили що змогли.

Ми, сказали їм, дали вам завдання. Ну й де ж той сценарій? Де наша ідея?

Ідею ми вам дамо. Але не треба тиснути, бо…

Так, урвали їх, що там у нас надворі? Вечір? Даємо вам ніч. Щоб на ранок ви всю цю срань заримували, накидали на ноти і розписали на голоси!

Краще дайте нам, попросила бригада. якусь наводку. Директиви. Поясніть, що ви хочете? Яка мета всього цього?

Мета в нас, сказали їм, одна. Щоб все було як слід. Ви хочете, щоб це було Слово? Грець із ним. А краще — слава. Слава Славі! І владі теж. Слава і многая літа. Пишіть! "У нас у всіх одна мета — владі многая літа — земля ти наша свята". Як вам це?

Нас це вражає, але…

Або ось таке. "Уставай — не куняй!" Гарна рима. І в кожному номері щоб були приклади героїзму. Недосяжні взірці. З боку, перш за все, керівництва. Покопирсайтеся в історії. Знайдіть там гідні тиражування постаті. Якогось князя або царя. Чи ватажка. Замашного й вогнистого. З перцем і солоним слівцем. Народ таке любить. А ще краще — бабу. Це модно й під це зараз гроші дають. Але наголос — на військовій тематиці. Та й вона легше на музику кладеться. Інакше буде бардак. Нашим людям потрібні прості й зрозумілі правила. Щось типу… "Сім непорушних принципів і їхні сім складових".

Чому саме сім?

Щоб охопити весь тиждень. Наприклад. Перший день. Понеділок. Принцип понеділка — єдність. Сім її складових. Перша — єдність мети. Друга — єдність і наскрізність керівництва. Третя — єдність критики і самокритики. Четверта — єдність спільних зусиль. П’ята — єдність заходів здійснення

зусиль. Шоста — єдність… цього… єдність… цих… Скільки ви вже там нарахували?

П’ять.

Шість!

Шосту ви недовизначили.

Ну так от ви й зробіть це! Придумайте що-небудь.

Вичерпавши директиви, президія пішла на вечерю.

Основна маса бригади засіла перелопачувати те, що вони раніше накидали, але серед них знайшлися виродки, які замислили помсту.

Так, казали собі виродки, ми — слабкі люди. Ми скептики. Але ж ми не ідіоти. І не негідники.

Щоб і надалі поважати себе, вони створили паралельний сценарій дійства, в якому княгиня, вона ж засновниця нашої духовності, зображалася, по-перше, як слабка на передок, а, по-друге, як садистка. У сороміцьких куплетах, складених на її честь, княгиня однією рукою квасила в кадубах голови зрадників, а іншою перевіряла чоловічу силу кінноти.

У той самий час якийсь безіменний сміливець настукав під шумок бесіду Петра Петровича з Петєю про походження буття. В тій бесіді Петя-спудей звертається до свого научителя.

Петре Петровичу, питає Петя, от я чув, що існують різні погляди на те, звідки і як пішов світ. Так, для прикладу,

Амхвібрахвій вважає, що світ пішов з меду, Оксюморон — що з міді, а Розпроперцій — зі ртуті. А що ви думаєте? З чого походить світ?

Світ суть походить, каже на це йому Петро Петрович, з гівна.

З гівна?

Так, Петруччіо, з гівна!

* * *

Чоловік тре лоб і намагається зрозуміти, що треба цим людям. Чого вони насправді прагнуть? Яка в них мета? І для чого їм ці ігри? И що не дає їм спокою?

Він напружує зір, але це лише збільшує мерехтіння. Ні, він не знає. Ні цих людей, ні жінки, з якою йому було легко й весело. Нема такої інтимності, яка могла б нас наблизити до іншої людини. Вона назавжди буде для нас загадкою. Добре, якщо ми хоч про себе знаємо щось. А то ж ні! Чоловік думав, що він, принаймні, знає, чого він хоче. Не те, що йому треба, а що він хоче. Бо то — різні речі. Він хотів раз на кілька днів бути з нею. Не весь час, а кілька годин кілька разів на тиждень. І вона, здавалося, хотіла того ж. Але тепер він не певен.

На кону за знаменним розспівом "Сон-трава на могилі" гримить колективна рівноапостольська сповідь "Засвітимося ми душею, гей!".

Якась невизначена небезпека не дає чоловікові зосередитися на концерті. Загроза походить не від горлопанів і не від президії, яка осіла по ложах. Щоб комусь серйозно

загрожувати, в них немає ні сили, ні вірогідної брехні. Звідки ж це передчуття? Чоловік дослухається до себе і не звертає увагу ні на хор із опери, ані на танці з балету. Він не реагує на акробатичну композицію "Немає на світі кращих хлопців" і навіть, від бесіди князя з мудрецем йому не гидко й не смішно.

Щось суне на нього зсередини. Під вискіт масовки "Гуляє Царгород", він підводиться і, перечіпляючись об глядачів, поривається на вихід. Перегорнути цю сторінку, забути про неї, оголосити її сном — от що йому треба, от чого він хоче. А для цього треба, як мінімум, виспатися.

В таксі чоловік так стогне, що водій різко гальмує й хапається за металевий прут, який завжди лежить у нього під сидінням.

Це — радикуліт, каже чоловік. І нерви.

Таксист його розуміє з півслова. Поперек — це і його слабке місце.

* * *

Вдома дружина вже кілька годин чекає на нього, щоби поскаржитися на дочку. Вона бачить, що його хитає, але не питає, де він був. Вона не хоче, щоб, виправдовуючись, він був змушений брехати. її цікавить одне: здатен він зараз її сприймати чи ні.

Чоловік каже, що здатен, але не зараз. Він скидає плащ, сопе й тупцяє в бік ванни. Там він помічає, що не може підняти ногу. Зайва рідина виходить з нього так надсадно й довго, що він тричі встигає злити воду. Тримаючися однією рукою за бачок, а іншою за стіну, він знову перевіряє ногу. Все те саме. А

що, як він зараз послизнеться й не зможе підвестися? Він б’є по клямці й вивалюється в коридор, де його підхоплює дружина.

Вона щось каже йому спершу про дочку, а тоді про зятя.

Чоловік відмахується, але дружина блокує прохід. Вона каже, що йому, звичайно, плювати на родину, але цього разу треба діяти. Поки не пізно.

Він пробує виборсатися, але відчуває, що не може ні на чому зосередитися. Дочка. Зять. Дайте спокій! Щось тисне на голову. Як би це припинити? Чай! Треба попити чаю.

Ти будеш слухати?

Кажи.

Дружина каже, що дочка кидає свого чоловіка.

Як? Вже покинула чи тільки збирається?

Відштовхуючися від стін, чоловік розвертає себе. Так, він не помилився. Це куртка його дочки на вішаку. Де ж сама вона? И що значить "кидає"? Невже вона хоче жити тут, з батьками? Де саме? В матерній кімнаті? Ну не в його ж кабінеті. І не на кухні. Як це нерозумно. У неї все завжди на імпульсах.

Дружина наполягає, щоб він побалакав з дочкою. Але як він може з нею балакати, якщо вона його не називає ні "татом", ні "папою", а тільки на ім’я по-батькові, і то, коли дуже припече. Для неї рідний батько — це "наш егоїст". Краще подивилася б на свого чоловіка. Якщо хтось і любить себе, так це він. Він у них письменник. Поет. А тепер іще й есеїст. Бо за вірші зараз

ніхто не платить. Пише для газет філософічні роздуми на теми життя й мистецтва… Чоловік читає все, що той друкує, і певен, що відчуває свого зятя. Останні роки той живе із іноземних стипендій. Стрибає з крижини на крижину. їздить по світі як незалежний інтелектуал і співає про все, що бачить. Добре йому. Чоловік теж хотів би так.

Зять обрав позу іронічного космополіта. Молодого, але пересиченого знавця життя по обидва боки залізної завіси. Втаємниченого майстра. Охоронця шляхетної мови, закинутого межи бидла.

Його стиль — важкі, синтаксично заплутані фрази з безліччю ліричних відступів. Витинанки-алюзії навздогін буряків. Непролазне буяння підрядних речень. Плетиво з прикметникових зворотів. Його хобі — вписувати себе у світовий контекст. Іноземні фрази — без перекладу і, ясна річ, з помилками — стирчать з його статей немов сваї на руїнах пірса. Він встромляє скрізь імена та назви, наче це карти з новенької колоди.

Але найбільше чоловіка дратує зятева зверхність. До влади, яка вже не хоче підгодовувати митців, і до "міщан", тобто всіх тих, кого не цікавить його творчість.

Коли вони познайомилися, дочці не було вісімнадцяти, а йому — двадцять три. Він був знаним в богемних колах поетом. Вона — першокурсницею. Його тоді ще не друкували, тому складалося враження, ніби він якийсь напівдисидент. В них і досі немає дітей, хоча минуло тринадцять років. Дочка каже, що причина не в ній. Що у неї з цим все гаразд. Це добре.

Дружина питає чоловіка, чому він мовчить. Невже йому нема що сказати? Адже ідеться про його дитину!

Він їй каже, що курява осяде, і все стане на свої місця.

Зі спальні виходить дочка. Вона удає, що поспішає, хоча їй кортить сісти і у всьому зізнатися батькам.

Давайте хоч раз у житті, каже дружина, сядемо і, як нормальна родина…

Дочка ховається у ванній.

Що він, кричить їй крізь двері дружина, завів собі когось на стороні? Чи, може, десь тебе описав? Виставив не в тому світлі? Так на те він і письменник. Для нього все — матеріал. Але не можна художні образи сприймати буквально!

Це я його виставила, озивається дочка, а не він мене!

Чому?

Бо він — нікчема!

Це, каже їй мати, не аргумент. Це — ідіотизм. Будь він хоч тричі рознікчема, але ж його визнають. Його друкують. Навіть за кордоном. Як знати, може, колись ви житимете з гонорарів.

Дружина нагадує дочці, що вона вже двічі їздила з ним за кордон. Спочатку — на місяць, тоді — на півроку.

Дочка каже, що їй набридло бути його придатком.

Дружина нагадує їй, що вона зараз безробітна. Тобі ще, каже вона, пощастило. У нас зараз журналістів вбивають!

Дочка каже, що вона не хоче жити з ним, і переходить із ванної на кухню. Чоловік береться за чайник, але не може дістатися до крану.

Тобі, нагадує дружина дочці, вже тридцять два роки. А в тебе і досі немає дітей.

От ти, радить їй дочка, із ним і живи, якщо тобі потрібні діти.

Дружина міняє тактику і каже, що дочка мусить боротися за свого чоловіка. Як вона бореться за її батька.

Ну й до чого ти доборолася?

Не тобі про це судити!

Коли ви востаннє спали разом?

Що ти знаєш про це?

Я все бачу.

Чоловік не сумнівається, що його дружина нічого не приховує від дочки. В такому віці жіноча солідарність — це найкраща терапія.

Тобі, каже мати дочці, потрібна дитина.

А він, каже дочка, не хоче. Він каже, що діти не дадуть йому займатися творчістю.

А ти його не питай. Постав його перед фактом. Наступного разу зроби так, що…

Він, дочка не може стримати сльози, проп-понує мен-ні зай-нятися адр-дрог-ген-ними с-с-с-студіями!

Чим? Якими студіями?

Андро-в сраку-генними!

Дочка вирива́ється з кухні, зриває з гачка куртку, хряскає дверима і залишає по собі оглушливу мовчанку.

Дружина лупає очима. Чоловік не уявляє, щоб у його зятя була коханка. Хіба що колись десь щось по п’яні. Після чого він, мабуть, із переляку запхав собі в кишеню кондом, де той вже давно протерся. А згадки в його статтях про повій в шубах під пальмами, про наркотики та про сивих рок-зірок, які зупинилися в тому самому готелі, що й він, — то все відрижка провінційної молодості. Безумовно, це вона його бортанула. Чоловік раптом усвідомлює, що він пишається дочкою.

Дружина питає, чому він не зупинив її.

Чоловік підходить до крану, і тут чайник валиться у нього з рук.

Що з тобою? Ти п’яний?

Дружина знає, що в нього є коханка, але не розуміє, чому він при цьому тягне ногу.

Дай, я тобі наберу води. Та скажи ж хоч слово!

Чоловік сідає. Про що це вона? Яке слово? Ага! Зять. Це він у них — майстер красного слова. Жрець нашої самобутності. Немає на них цензури. І редакторів теж. А перечитувати написане їх не вчили. Тому увесь їхній проніс іде в друк. А крім того, їх як слід ніколи не висміювали. Вони свято вірять, що література — це слова. А не те, що за словами.

Може, питає його дружина, ти хочеш лягти? Пішли. Берися за мене.

Проходячи повз дзеркало, він бачить своє обличчя і не впізнає його. Тут щось не те. Що саме? Колір! Сірий, як солдатська шинель. Треба купити інше дзеркало.

Потерпи трохи, каже дружина. Тебе нудить? Може, давай в туалет? Що ти пив? Може, це отруєння? Що ти їв? І що у тебе з ногою?

Чоловік відчуває, як хтось кількома насосами викачує з його ніг кров. Замість дати дружині відповідь, він разом з нею падає на підлогу.

Що сталося? Як ти? Ти чуєш мене? Ти не вдарився?

Поки дружина обмацює його, хтось непомітно відпилює і краде його праву ногу. Він не може зупинити це, бо язик наливається чавуном і стає не підйомним.

Що тобі болить? Я не розумію!

Чоловік забув, коли губи дружини так наближалися до його обличчя. Цікаво, що б її більше засмутило — розлучення дочки чи його смерть?

Зараз ми, каже дружина і затягає його на диван. Потерпи трохи. Я зараз.

Вона біжить до телефону і викликає швидку допомогу.

Здається, як крізь вату думає чоловік, їй не байдуже. Розхвилювалася. Але не панікує.

Це вони!

Зачувши гупанину в парадному, дружина кидається до шафи.

Де твоя чиста білизна?

Чоловіка кладуть на мари, вантажать у фургон і, завдяки дружині, везуть не в районну, а в лікарню для вчених. Вона сидить поруч і вертається додому тільки тоді, коли його підключають до крапельниці. Його нижні кінцівки, праву руку й щелепу конфісковують на вході в лікарню. Тепер йому належить лиш голова, яка час від часу закочується в поверхові сни. У тих снах заклопотані лікарі гострять скальпелі, нянечки тягають з підсобки судна, а зять у куточку чекає на його інструкції.

Що таке "андрогенні студії"? питає його чоловік.

Зять мовчить.

Щось, мабуть, міркує чоловік, пов’язане з сексом. Він згадує про розрив зі своєю коханкою.

От ви, письменники, повчає він зятя, останнім часом відкрили для себе секс. Так?

Зять киває.

А я його закрив. То що ж мені, я тебе питаю, тепер лишається? Га?

Зять не відповідає.

Хіба що радості дефекації. От ти, наказує чоловік зятеві, візьми і опише це. Зганьби наше останнє табу. Проречи свіже слово. Кинь світло на те, що коїться в нужниках. Там тепер вся наша насолода.

Зять вислизає з палати, щоб виконати наказ.

Чекай, спиняє його чоловік. Я ж тепер паралітик! Я нічого не відчуваю. Із мене будь-що будь-коли може вилізти. Я вже нічого не контролюю. Нічого! Ти чуєш?

Так, каже зять, чую.

Ну то скажи що-небудь.

Що саме?

Що хочеш.

Для чого, питає зять, ви мене викликали?

Ти не виправдав, каже йому чоловік, моїх сподівань. Ти обманув мене. Ти і твої перевесники. Ви — не письменники. Ви

— охоронці красивих слів. Я ж думав, ви нам розкажете, що з нами з усіма відбувається. Виведете нас, нарешті, на світовий рівень. Щоб нам було чим пишатися. А ви, як я тепер бачу, нарцисисти, пустоцвіт, пшик!

Зять не згоден.

Якби я свого часу, кричить на нього чоловік, мав стільки свободи… И якби у мене були такі можливості… Мене б весь світ зараз носив на руках.

Вас і так зараз, кривиться зять, носять.

Каліч ти, ричить на нього чоловік, виродок!

Я згоден, каже зять і береться за подушку.

А все тому, каже чоловік, що ви не бачили смаженого вовка!

Так, каже зять, не бачили. Зате у мене все попереду.

От, каже чоловік, прикрутять тобі хвоста, тоді…

Не встигнуть!

Зять кладе йому на голову подушку й гупається зверху.

Чоловік намагається пригадати зятеве ім’я, щоб дістати його хоч запашним словом, бо копнути родича де слід він не має змоги.

Гарні новини, каже йому хтось і стягує з обличчя подушку. Яскраві медичні світила провели консіліум. І було прийняте рішення повернути вам кінцівки. Разом із рештою тіла. Беріть його, будь ласка, користуйтеся.

Не може бути!

А ви перевірте.

Лівою рукою чоловік щипає себе за праву ногу, і нозі це не подобається. Він згинає ноги в колінах, тулить їх до грудей і витискає з кишок характерний звук.

Вражений зять відскакує.

Дякую, каже він, задихаючись.

Ні, вмить добрішає чоловік. Він, тобто зять, якщо розібратися, хлопець що треба. І, між іншим, небезталанний. Колись він писав гарні вірші. Чоловік і досі пам’ятає один з них. Про осінній сад. Про те, як північний вітер гойдає гілля. Один дрібний листочок відривається й падає. До нього нахиляється філателіст. Зирк — а це не листок, а поштова марка пекла.

Зять, прикриваючи ніс, розвіюється разом із бронебійним запахом.

* * *

Як ви, питає його лікар, почуваєтеся?

Почуваюся я, каже він, добре.

Це добре. А ще як?

Погано.

А ви ж як хотіли?!

Я так не хотів.

І я вас розумію. Але обстеження виявило у вас стенокардію. Вона ж грудна жаба. Це — по серцю. А по інсульту — будуть проблеми з пам’яттю й з мовленням. Не виключена і загальна розмагніченість.

Розмагніченість, повторює чоловік.

Подякуйте, каже лікар, що параліч відступив.

Я дякую.

Це, я вам скажу, якесь чудо. З вашим діагнозом, каже лікар, можливі потьмарення, пробадіння, галюцинації, відсутність координації й логіки. Як у вас зараз з цим?

Чоловік розкриває рота, але думки розбігаються, немов дворняги від гицеля.

Це — воно, каже лікар. Але ви тим не переймайтеся.

Не буду, каже чоловік.

Йому це не складно. Ні голова його, ні руки не годні тримати нічого важкого. Хіба щось легке і коротке.

За всю свою практику, каже йому лікар, я не бачив, щоб параліч відступав так швидко. Скільки часу ви в нас провели?

Так, каже йому чоловік.

От бачите! Тому ми завтра виписуємо вас. Я підготував папери. Переночуєте — і на свободу. Що ви на це скажете?

Так, каже чоловік.

Це — все, на що зараз здатні його органи мовлення.

Але ви будете у нас під наглядом, обіцяє лікар. Бережіть судини. Вони у вас слабенькі. Приймайте лецитін. Бо він виводить холестерин. Пийте гінко. Воно транспортує кисень і пожвавлює обіг крові. В аптеках усе зараз є. Ну й, само собою, дієта.

Ра-ди-ку-літ, каже чоловік, маючи на увазі, що, коли на нього звалилася ця халепа, він був її прийняв за радикуліт.

Розтирайтеся, каже йому лікар, не дослухавши. Прикладайте тепло. Або холод.

А-а?…

Або — або. Перевірте при нагоді. І дослухайтеся до себе. Які у вас ще до мене питання? Будь ласка.

Чоловік хоче знати, чому так сталося. І чому саме з ним.

Лікар каже, що на те є кілька причин. Або, навпаки, одна, дуже потужна причина. Але ви, радить він, краще думайте про

одужання. Беріть курс на профілактику. І на дієту. Які ще питання?

Чоловік хоче знати, чи зможе медицина відновити його. І, якщо так, то коли. Щоб усе було як до параліча. Бо йому ж тільки п’ятдесят… якихось п’ятдесят і… Він замислюється. П’ятдесят що?… Ага! Він згадує свій рік народження. Але який зараз рік? Це йому треба, щоб відняти від того це і одержати суму. Суму чого? Підла думка не дається йому в руки. А так не повинно бути. Його руки не дрижать. Це руки ще молодої людини. Яка відчуває життя, яка має бажання і задовольняє їх. Гріє себе і тих, кого вона торкається. Забери бажання — для чого жити?

Що?

Лікар стягає з обличчя зацікавлену усмішку. Монолог чоловіка нагадує йому парад інвалідів. Що хочуть від нього ці криві й понівечені склади? Мабуть же ж, як завжди, співчуття.

Звичайно, каже лікар, аякже! Все можна. Але в міру. З огляду на стан. Під наглядом лікарів. Медицина не проти.

Чоловікові вдається підняти з болота всіх бегемотів, збити з них валку й погнати на доброго лікаря.

Стан, каже чоловік майже дикторським голосом, який стан? Коли усе моє листя робиться марками пекла.

І я вас у цьому, відсовується від нього лікар, підтримую. Все буде. Але не одразу. Поступово. Наприкінці травня чи на початку червня ми вас на два тижні візьмемо сюди, на профілактику.

Чоловік спирається на лікоть і зізнається лікареві, що останні роки йому хочеться жити лише тоді, коли в крові гугонить вогонь бажання. Тому йому треба знати правду. Чи не вплине його діагноз на цю функцію?

Лікар каже, що медики розробили інтенсивний профілактичний курс. Його тривалість — від десяти до дванадцяти днів. Не рахуючи вихідних. Що сюди входить? Крапельниця. Щодня. Плюс медикаментозна підтримка. Крім того, аналізи, рентген, комп’ютер. У травні-місяці. Або на початку червня.

Заради чого? кричить чоловік. Якщо немає напору життєвих сил, тоді для чого жити? З якою метою? З якою перспективою?

Перспектива, нарешті, зрозумів його лікар, така, що, як все піде добре, то восени є реальна можливість влаштувати вас у наш спец-профілакторій. Це колишній санаторій імені двадцять другого з’їзду. В лісі, серед озер. Гарна, затишна кімната з телевізором, з телефоном. Спортзали, басейни, масаж. Відповідне харчування. Вечорами — насичена культурна програма. Надворі — золота осінь. Листя міняє колір. Тепер цей санаторій належить управлінню справами Президента. Що вам сказати — рай. Ви мене розумієте? Мрія.

Я вас розумію, каже чоловік, але мене зараз інше хвилює.

Кінці, гне своє лікар, треба знайти кінці. Нехай адміністрація Президента віддасть наказ. Ви ж, я не сумніваюся, маєте когось, хто міг би поклопотатися? Короче, дайте знати, коли ви будете готові. Щоб у нас була предметна розмова.

Розмова? Про що?

Як про що? Знаєте, скільки охочих потрапити туди?! Такі справи за тиждень не вирішуються. Треба вже починати чухатися. Бо інакше не встигнете!

Чого я не встигну?

Лікар стискає зуби і відводить погляд.

Все те, каже він розтягуючи склади, що із якоїсь причини не вирішується під час життя, вирішується смертю.

Як називається, питає чоловік, ця філософія?

Що?

Ця теорія.

Це не теорія й не філософія.

А що ж це?

Медичний факт.

Лікар дає зрозуміти, що він в курсі всіх свіжих віянь і відкриттів. За певних умов він міг би застосувати їх на чоловікові.

Візьмемо хоча б холестерин, пояснює він. Наша медицина демонізує його. А дарма. Бо він буває двох типів — гарний і поганий. Гарний холестерин дуже корисний для організму. Він постачає енергію, сприяє циркуляції, виводить зайві жири. Він

також є будівельним матеріалом для статевих гормонів. Ви мене розумієте?

Так.

Але не всі про це знають.

Ні?

Ні. От скажіть мені, що він робить?

Хто?

Гарний холестерин.

Що?

Він кидається туди, де є запалення чи дірка і, так би мовити, гасить пожежу. Природним шляхом. Так от… Ви ж не лякаєтеся, коли бачите пожежну машину?

Що?

Лікар і чоловік в повній мовчанці витріщують один на одного очі. Хвилину вони зосереджено перетягають невидимий канат.

Розпишіться, першим здається лікар і подає чоловікові бланк, отуто. Навіщо?

Бо без цього я вас не випущу!

* * *

Це — якесь чудо, хитає головою дружина.

Чоловік знову пояснює їй, що це зовсім ніяке й не чудо. По-перше, у нього був гарний лікар. По-друге, він ковтав усе, що той прописав. До чого тут чудо?!

Дружина каже, що це — попередження.

Яке ще попередження?

Останнє.

Припиняй!

А ти роби висновки.

Які?

Що треба міняти життя.

Воно й так помінялося.

Я не це, каже йому вона, маю на увазі.

На що ти натякаєш?

Може, б ти пішов і охрестився?

Чому це ти раптом…

Гірше не буде.

Мені вже краще. Інсульти — підступна річ. А от якби ти охрестився…

Коли це ти встигла увірувати? Може, ти й до церкви ходиш?

Я б ходила.

Що ж тебе не пускає?

А хочеш, я дізнаюся, як це робиться?

Не кажи дурниць. Попи ще темніші за нас з тобою. Яка в них освіта? Я не уявляю, щоб вони колись щось читали.

Це не має значення.

Лікарі все мені пояснили. Про дієту, про режим, про те, чого уникати. Я буду додержуватися. Он люди з інсультом марафони бігають.

Ти й до інсульту ніколи не бігав.

Дай мені спокій!

Спокій, вибухає жінка, спокій?!

Словесні скалки летять чоловікові в обличчя. Але він до того звик. Новим серед її прокльонів і сліз є хіба тричі виголошене "до сраки". Хибний вплив матюгальниці-дочки.

Це ж треба, цідить чоловік, що це тебе так…

Але його дружина вже зачинилася в спальні. Він стоїть посеред коридору й вагається. Чому він не йде у свій кабінет? Там його книжки, програвач, комп’ютер, телефон. Для чого він, замість лягти на свій диван і вивчати шматок неба у вікні, розвертається й тягнеться по плащ? А, може, він щось відчув чи побачив? І де він так поспішає, що на перехресті кидається під машину і зупиняє її?

Треба, бубонить він, сам дивуючися собі, прийняти таїнство хрещення. Негайно!

До кого у цій справі звертатися, він ще не продумав, тому він їде туди, де поруч, не торкаючись одна одної, височать три церкви. Якщо відмовлять в одній, піду в іншу. Такий його план.

Він заходить у першу. Там саме править ся. Чи охрестять вони його сьогодні? Мабуть же ж, треба зарані домовлятися. Які їм потрібні документи? У чоловіка в кишені лише гаманець. Він спиняється біля дверей. Всі новоприбулі відсовують його, купують свічки і короткими ривками просуваються в бік олтаря. Чоловік робить те саме. Якась жінка пояснює, видно, що незнайомій людині щось про свічки. Чоловік запалює свою й настромлює її поверх ще живого недогарка.

Жінка каже, що по тому, як плавиться віск, і які форми він приймає, можна побачити, хто на тебе зиркав лихим оком або наслав уроки.

Ось, будь ласка, бачите, ціла фігура. Голова, груди, нога… Це ж треба!… Це не ваша свічка? Тільки тут і можна про людей правду дізнатися.

Чоловік квапиться на вихід. В другій церкві як раз виспівують кінець служби. Священник виходить з олтаря.

Чоловік не певен, чи купувати йому свічку. За прилавком стоїть чернець, чи дяк, чи семінарист, при бороді і в рясі. Чоловік питає у нього, чи можна було б у них охреститися. Чернець питає, хто хоче прийняти обряд — немовля чи доросла людина.

Доросла.

Під час посту?

А що?…

Побалакайте з батюшкою.

Чоловік наближається до священника, якого обступили три жінки, дві в хустках, а третя у зеленкуватому береті.

Та не давайте ви їм ні копійки, каже до них священник. Вони не бідніші за нас з вами. Я всіх їх знаю. У них своя жебрацька мафія. Я їм весь час пропоную попрацювати на церкву. Он нам треба і паркан дофарбувати, і листя пограбати. А всередині скільки роботи! Я їм кажу: я вас і нагодую, і кину якусь копійчину, і шмаття якогось знайду. Ні! Не хочуть. їм краще стояти з простягнутою рукою. Не кидайте їм нічого! Як припече — звернуться до мене.

Священник перехоплює погляд чоловіка і закорочує розмову. Коли жінки йдуть вклонятися іконам, чоловік викладає сутність свого прохання.

Під час, перепитує священник, посту? Почекайте до страсної суботи.

А коли це?

Коли що?

Страсна субота.

Як коли? За день до Пасхи!

Я знаю це, каже чоловік, я лише забув, коли саме цього року…

А ви хоч, супиться священник, постуєте? Ви коли востаннє сповідалися?

Чоловік мовчить.

Священник каже, що щира сповідь — це перший крок. Бо зараз всі повалили до церкви, і кожен несе свій бруд. Тому спочатку треба, так би мовити, помитися.

От ви ж, напевно, ходите до лазні?

Ні, каже чоловік. Я вдома миюся. У ванні.

Священник каже, що зараз розвелося забагато різдвяних християн. Він їх так називає, бо вони приходять до церкви лише двічі на рік.

Ну що це за християни? Вони ведуть життя негідне людини. Скотське життя. А деякі з них прямо з вулиці валять до чаши. Без сповіді! А, якщо і сповідаються, то я з них мушу все скибцями витягати! Що це таке? Як це так?

Чоловік мовчить.

То значить, каже він, щоби заповнити паузу, якщо б ви могли, то коли?

Коли б я міг що?

Охрестити мене.

Після посту та сповіді. Я ж вам сказав!

А коли вона?

Хто?

Сповідь.

Сповіді в нас по суботах. Без сповіді немає причастя.

Чоловік зиркає на годинник, не бачить там суботи, дякує і йде геть.

У дверях його спиняє дяк, він же семінарист.

Бачите, вказує він пальцем на сусідню церкву, оту споруду? Туди не ходіть!

Чому?

Бо на них немає благодаті!

Чоловік киває головою і йде туди. Усередині церкви високий, худий священник разом з кількома хористами порядкує довкола іконостаса. Як на попа, він занадто коротко

стрижений. Зате його борода починається від очей і зливається з рясою. Він не може бути старшим за чоловіка.

Чоловік підходить до попа і каже, що він не знає всіх правил, але дуже хотів би охреститися. Він розуміє, що ця процедура, тобто ритуал, включає сповідь, але він не може чекати до суботи. Він знає, що для цього треба готуватися, але не знає, як саме. Наприклад, що зараз дозволено їсти, а чого ні.

Головне, каже йому піп, молитва.

Молитва, повторює чоловік.

Це, каже піп, наш єдиний спосіб звернутися до Бога. Як іще людині вийти на зв’язок? Ми без цього пропадемо! Тому треба завжди читати молитву. І не лише язиком та губами, але й серцем.

Як часто?… Бо от у мусульманстві, я знаю…

Весь час.

Чоловік пояснює, що в нього неординарна ситуація. Бо не далі, як вчора, він виписався із лікарні, де досить успішно боровся з інсультом і частковим паралічем, але інсульт — річ підступна, тому він просив би увійти в його становище.

Ви хочете сповідатися?

Так. Коли можна було б?

Та хоч зараз.

Зараз? Прямо тут?

А де ви пропонуєте?

Я не знаю. Де скажете. Якщо це прискорить. Щоб ви мене охрестили.

Піп спрямовує чоловіка в куток, під ікону.

Вибачте, каже йому чоловік по дорозі, що я так зненацька на вас… Але ви ж, мабуть, краще за мене знаєте ситуацію. Тому що не я один такий. Люди розгублені. Йдеться про серйозні соціальні зрушення!…

Піп не спішить притакувати.

Ви ж мене розумієте?

А вам, питає піп, що до того?

До чого?

До всіх оцих зрушень.

Ну як же… Сказано ж: жити в суспільстві і бути вільним від суспільства…

Не тільки можна, радісно підхоплює піп, але й треба! Це ваш обов’язок!

Як так?

А так, що з кого потім за все спитають? З соціуму? Ні! З вас!

Він ставить чоловіка на коліна, накриває чимось його голову й каже молитву, з якої ясно, що він тут не для того, щоб судити.

Кажіть! заохочує він чоловіка, який заплющує очі і довго збирається з думками.

Все це якось, каже чоловік, сталося так несподівано і так швидко… Я, навіть, не знаю, що в таких випадках робити…

Витягати на світ Божий, каже піп, всі свої гріхи. Інакше вони вас затягнуть на дно.

Це я розумію.

Ну то починайте.

З чого ж…

Почніть від сьогодні і йдіть назад. Якщо вам так простіше.

Чоловік розплющує очі, але бачить тільки підлогу.

Ну, взагалі-то, видихає він, у мене в житті було багато різного… І, я думаю, багато з того можна вважати гріхами… Ну, наприклад… ну, скажімо…

Замість загально зрозумілих гріхів на поверхні погойдується бридкий спогад часів студентської молодості. Його родич-професор десь їде з родиною, дає йому ключа й просить бодай кілька разів на тиждень поливати квіти. А він замість того скликає друзів, ті беруть дівчат, вина, музику, по дорозі до них прибиваються ще якісь персонажі, й це кодло за

кілька годин примудряються зруйнувати все, що професор назбирав за своє життя. Нарешті його, тоді студента другого курса, витягають із ліжка і кажуть: там хтось тебе питає. Він в чому є, разом з новою подружкою, наступаючи на пляшки та тіла, пробирається до дверей. На порозі стоїть напівпритомний професор. З-поза його спини визирають його жінка, діти й готові до самосуду сусіди.

Але чоловік не знає, як йому узагальнити подібну ситуацію і до якого гріха її звести. Пауза затягується.

Починайте з найтяжчого, радить йому піп.

Та я, наче, мнеться чоловік, нікого не вбивав…

З незвички йому болять коліна, тому він крутиться, намагаючись знайти зручнішу позу.

Піп питає, чи знає він християнські заповіді.

Чоловік каже, що заповіді по всіх доктринах і релігіях однакові. Бо це — універсали або ж основи моралі. Не убий, не вкради, не возжелай. Хоча з цим і не все однозначно.

Ви одружені?

Так, але…

Зраджували дружині?

Так, але…

Що?

Не я перший, не я останній.

Тут не про них мова. Ви каєтесь?

Зараз — так, але на все є причини…

Так каєтесь чи ні?

Я тільки хотів сказати, що це, мабуть, не найбільший гріх.

Це ви про себе кажете?

Я взагалі.

Про це не вам судити.

Я маю на увазі, що тут, мабуть, треба розрізняти. Щире почуття, тобто любов, від фізичного потягу. Бо за любов не можна карати. Ви згодні? Хіба релігія проти любові?

Піп мовчить.

Чоловік каже, що в житті не все чорно-біле. Дуже багато відносного.

Якби це було так, каже піп, якби хоч щось у нашому житті було відносне, вас би до церкви тягачами не затягли.

Чоловік мовчить.

Ви певні, питає піп, що вам це треба?

О так, лякається чоловік, о так! Мені без цього — ніяк. Просто ви мене не зрозуміли. Я хотів сказати, що, навіть, віруючі грішать.

Що вам до них? Хіба тут про інших мова?

Чоловікові терпнуть коліна, тому він змушений спиратися руками на підлогу.

Ви з жінкою, питає його піп, вінчані?

Ні.

Значить, живете в блуді.

Взагалі-то, я не живу з нею. У тому вузькому сенсі, в якому ви… Тобто, так, ми — родина, у нас спільне житло, але, якщо йдеться про інтимну близкість, то ми вже давно з нею не…

Піп не рухається.

Вона, каже йому чоловік, не проти.

Що ще?

Чоловік не розуміє питання.

Гріхи! Які ще у вас є гріхи?

Чоловіка охоплює жах. Де йому йти, якщо піп його зараз пожене?

Мені чомусь, каже чоловік, дуже важко. Важко зібратися з думками. Дуже багато різного, дрібного… Як гнусу в тайзі. І невідомо, як це назвати, як сформулювати, з чого почати.

Це — ваше життя, каже піп. Окрім вас, ніхто цього не знає. На те й сповідь. Ви не мені все це кажете. Я — лише провідник.

Я все це, каже чоловік, прекрасно розумію. Я тільки боюся, що ви мене можете не охрестити. Бо хто я такий? Прийшов з вулиці і вимагає тут. Це правда. Але ж візьміть до уваги, що мене ніколи ніхто не вчив. Відносно церковних справ. І порядків. Не пояснював, як треба. Тому вам легше. Вас, мабуть, ізмалку, поступово, в родині…

В родині, несподівано вибухає піп, змалку?!

Я хотів сказати, захищається чоловік, що ви ж, мабуть, не з нуля…

Всі ми тут, важко дихає піп, не з нуля. Ми всі з мінуса! И доки нас по голові якась кувалда не…

Піп знімає руку з чоловікової спини. Якийсь час ніхто нічого не каже. Піп міг, навіть, вже десь податися.

Як же тепер бути, вигукує чоловік навмання. Я ж думав ви всіх приймаєте. Чи вам потрібні характеристики?

Як це сталося, раптом питає його піп.

Що саме?

Зустріч.

Яка зустріч? Коли?

З Ним. Він мусив до вас напряму звернутися.

Чоловік мовчить. Він боїться далі розпитувати.

Моє життя, пояснює він обережно, так склалося. Якось логічно до цього підвело. Розумієте?

Ні, каже піп. В житті немає логіки. Тобто, вона є. Тому що все — частина Задуму. Але його не завжди видно. До певного часу.

Це так, каже чоловік з полегкістю, нема ніякої логіки. От чому сьогодні вранці мені… як би сказати… щось немов… якась неначе прірва…

Це — воно!

Піп гупається на коліна впритул до чоловіка. Той машинально відсовується, ніби передбачає, що ряса буде відгонити або борщем, або оселедцем. Насправді ж, від попа віє багаттям і жаром охоплених полум’ям сухих колод.

Це прекрасно, дрижить у попа голос.

Що саме?

Прірва!

Чому?

Прірва — це і є ваша кувалда! Знак!

Хіба?

Так! Якщо тут — чорнота, то там — світло. Ідіть туди! Тримайтеся його!

Як?

О, каже піп, як я вас розумію, і без попереджень та передмов зізнається, що слово "Бог" він вперше почув, коли йому було ген за тридцять. Що його батько, генерал, не давав продиху ні чужим, ні своїм. Що піп замолоду бунтував проти батька, був вільним художником, плодив скрізь байстрюків і жив на батьківській урядовій дачі, аж доки не підпалив її і не втопив у річці генеральську службову машину, разом з водієм (водія відкачали). Батько змушений був рятувати сина від тюрми. Це йому коштувало усіх привілеїв та пільг. І як тільки він пішов на пенсію, то зразу ж і помер. А його синові почала спершу снитися, а тоді і ввижатися батьківська зловісна машина. И не так машина, як її багажник. Сни були завжди однакові. Немов його зв’язали, встромили в зуби кляп і запхали в багажник. І ту машину кидають з кручі у вир. От він б’ється у повній темряві, крутиться, як гад, а машина тим часом поринає у мул. Навіть, якщо він виштовхне кляп і розірве мотузки, і виб’є ногами замок багажника, то чи встигне він виплисти на поверхню, перше, ніж його удавить болотяна твань?

Я не думаю, каже чоловік.

Я, каже піп, теж.

А далі, питає чоловік, що було далі? Зустріч? Невидима рука висмикнула вас зі слизоти й винесла на тверде? Ви покинули малювати абстракції й стали писати ікони?

Щось такого типу.

І так ви знайшли себе?

Я знайшов щось незрівнянно більше.

Віру? З якою до вас прийшли спокій і певність?

Ні.

Ні?

Віра — це як стрибок через прірву.

Чоловік так переймається розмовою, що на якийсь час забуває про біль у колінах. Але біль, немов вередливий дітвак, вміє нагадати про себе.

Для чого ж тоді, стогне чоловік, весь цей обряд, якщо, навіть, він не є гарантією?

Яку вам ще гарантію треба? Зробити для нас більше, ніж уже зроблено, неможливо. И нема таких слів, щоб сказати нам більше того, що вже сказано.

Але ж людині потрібний якийсь захист. Якщо не матеріальний, то духовний!

Хрещення, каже піп, ось весь наш захист.

Чоловік не певен, чи має він право, незважаючи на судому, піднятися з колін, тому він знову валиться руками на підлогу.

Чекайте, каже піп і десь іде. Він вертається з книжкою, з кадилом, в єпитрахилі поверх ряси і охрещує чоловіка.

* * *

Наприкінці березня у чоловіка починає мінятися зір. Тепер вся сучасність повстає перед ним з погляду вічності.

Треба, вирішує він, описати це явище у монографії, яка поєднувала б синтез нового бачення з вершками життєзнавства. Якщо його ректор натисне на міністерство (а він може), то вже на той рік вони зроблять монографію базовим вузівським підручником (чому б і ні?).

Чоловік розпочне зі вступу, в якому намалює образ юрби. Тоді вибере якогось окремого представника і спрямує на нього вістря свого аналіза. Кількома штрихами, мов ювелір, що схилився над ще не очищеним від руди діамантом, окреслить його похнюплену поставу, а тоді влучним словом поставить йому свій діагноз. Не для того, щоб познущатися, а для його ж блага. Щоб він, нарешті, побачив себе, і вжахнувся, і почав робити висновки. Тому що в цього типового представника все не так, як слід. Він і дихає поверхово, й харчується бозна-чим, ї як замолоду, так і тепер чимось зловживає.

Його світосприйняття — окрема тема. І формулювати її треба не науковими термінами, а близькими читачеві образами. Наприклад, життя — це болото. По гарячих слідах прив’язати цей образ до етапів його життя. Під етапи підвести аналіз найбільш уживаних слів та виразів. А поверх виразів надбудувати модель його духовних цінностей, точок відліку й системи координат.

Далі виявити його головну проблему — повну неадекватність і розгубленість. Після чого спробувати пояснити все особливостями періоду. Тим, що правила гри помінялися, а поза тим все лишилося, як і було…

(На берегах можна було б допідмалювати схему ставлення до влади — від апатії до ненависті й від презирства до запопадництва.)

Деякі так звані вчені обстоюють тезу про хаотичний характер такого світобачення. Цією ж монографією чоловік раз і назавжди розіб’є цю дурницю і доведе, що будь-який особистий вчинок — це вияв колективної філософії життя. Він зведе докупи та узагальнить всю систему місцевих суспільних міфів. А від міфів протягне мосточок до чотирьох можливих моделей поведінки.

Перша. Ніхто нам не бреше, і ми нікому не брешемо.

Друга. Ніхто нам не бреше, але ми всім брешемо.

Третя. Усі брешуть, лише ми кажемо правду.

И четверта. Нам брешуть, і ми їм за це також брешемо.

Він пояснить стан речей в країні тріумфом четвертої моделі. І зразу ж видасть прогноз: вони будуть мучитися, доки власна брехня їх не передушить.

Одпрогнозувавши майбутнє, він розвінчає та висміє опонентів і приголомшить всіх висновками.

Перший. Все це приречене й мусить розпастися. Бо тут немає зчепки, а є лише негативність. І тут виникає питання: коли таке мусить статися?

Відповідь на нього дає його другий висновок — про час. Про те, що й минуле, й майбутнє існують лише зараз. Тому вони — теж теперішній час. Які його ознаки? Ніяких. Бо те, що ми називаємо часом, це, насправді, наші відчуття. Наше ставлення до того, з чим і з ким ми стикаємося. Із собі подібними або із явищами природи, такими, як вітер, опади чи спека. Тому час — повна хімера й мана. А, крім того, — проекція наших болячок. У той час, як вічність — це щось зовсім протилежне.

* * *

Чоловік їде в тролейбусі і час від часу притискає до тіла свій висновок про те, що вічність — це повне навпаки. Жінка і двійко чоловіків, що стоять поруч, позирають на нього, а він — на них. Бо він їх десь бачив. Але де? І коли?

Звичайно! Старший з двох чоловіків колись вчився на одному з ним факультеті. Потім він, здається, захистився, викладав і швидко став доцентом. Але останнім часом його щось не видно. Мабуть, перейшов на адміністративну роботу. Чи в бізнес.

Жінка — це його дружина. Їй також довкола п’ятидесяти. Вона — викладачка, але без наукового ступеня. Студенти люблять її, вона гостра на язик, весела і не ледача. У неї багато ворогів. Про неї ходить безліч історій. В одній з них студент її вітає із річницею революції, а вона при свідках йому на це каже: й тебе туди ж!

Обличчя третього, наймолодшого з них, чоловік теж десь бачив. Мабуть, і воно пов’язано з вищою освітою.

Трійця перешіптується. Чоловік бачить, що і вони його впізнали. Але ніхто не вітається, щоб уникнути розмови.

Чоловік тут він згадує, хто є цей третій. Це ж той самий студент! Так. Зараз він носить борідку й голить голову, а колись, як і личило генію, грав на гітарі власні пісні, не стригся і кидав усім виклик. На другому курсі його за це викинули з університету й призвали до війська. Його родич-психіатр знав усю військоматську комісію. Звільнений "по дурці" студент роками з весни і до перших морозів працював на шабашках. Завдяки фізичній праці на повітрі, він зараз виглядає молодше своїх років.

Чоловік дивується, що могло звести їх докупи. Трохи більше приязні з його боку й він би про це дізнався. Якби він помахав їм, вони б зраділи. Якби він простягнув їм руку, вони б її тричі потиснули й розповіли б йому про все. Про те, що доцент колись глузував з дружини, бо вона не могла підтримати його культурну розмову. Про те, що він був п’яницею, а став алкоголіком і вже не міг ані викладати, ні керувати аспірантами. Якийсь час він щось перекладав для газет, а тоді втратив і цей підробіток. Він занедбав сім’ю, багато часу проводив за містом, де крав кольорові метали (дроти, арматуру, начиння) та обносив погріби. На Покрову мужики відходили його лопатами, а тоді налякалися і завезли до моргу. Але він одлежався, всю зиму не пив, і на початок весни всі його синці зійшли, а ребра зрослися.

Його жінка кинула викладання і, щоб якось прогодувати дітей, стала торгувати цукерками, цигарками й жувачкою. Справа ця їй пішла, і тепер вона раз на квартал їздить за кордон по дрібний крам, має на базарі свій ларьок, влаштувала

дітей в університет, справила нові меблі й щотижня балує себе масажем. Аж тут почав даватися взнаки вік.

Невдовзі на базарі викладачка здибала свого колишнього студента. Після чергового розлучення йому не було де жити. Вони здаля привіталися, і того ж

вечора він перебрався до неї. Колишній студент першим ділом вигострив всі ножі в хаті, знайшов спільну мову з її дітьми і щоранку заварював каву по-ефіопськи.

Викладачка скинула вагу і полюбила культурні розмови. Тепер вона ще з кордону дзвонить студентові і дає номер вагону. Студент марафетить хату, прасує білизну і готує для неї ванну.

Дуже добре, сказав би їм чоловік, якби вони розбалакалися, але буття людини цим не обмежується.

Що тобі після паузи, запитав би хтось із них, не подобається?

Чоловік відповів би їм, що йому все подобається.

Тоді що тобі не стоїться?

Мені, сказав він би їм, дуже стоїться.

Ну й стій собі тихо!

Чоловік би відвернувся, але не образився б.

Вони б також відвернулися і до наступної зупинки обговорювали б його поведінку. Потім вони б обступили його і спитали, чи може він допомогти.

Чоловік запитав би, чим саме.

От його син, вказали б вони на колишнього студента, влітку кінчає школу. Треба його поступити. Ми, пообіцяли б вони, усе зробимо по найвищих розцінках.

Не треба, сказав би їм чоловік.

Он ти який, з принципових, сказали б вони. З тих, що й досі за натуральний обмін. Гаразд. Тоді допоможи нам з університетом, а ми тобі допоможемо із монографією. Скільки тобі на це треба тисяч? Ти ж, їй-богу, не збираєшся пхати її через міністерство?

Ні, сказав би їм чоловік.

Ну то кажи, що ти хочеш!

Я хочу, сказав би їм чоловік, на дев’ятий поверх. Я хочу поцілувати її. А тоді…

Трійця, не дочекавшися від нього приязні, виходить. Через дві зупинки він робить те саме.

А потім, каже він собі на сходинках, я хочу вина. Червоного. Натще. А потім…

Пасажири, які поспішають зайти перш, ніж він вийде, не дають йому додумати цю думку. А тоді він і сам забуває про

неї, бо ректор їде за кордон, і чоловік мусить перебрати всі його обов’язки. А вдома відволікає дружина, яка стежить за його режимом дня. А на нейтральній території дев’ятий поверх, вино й поцілунок чомусь ніяк не стикуються. Чоловік не здається, бо ні про що інше йому не думається.

* * *

Ну то що ви від мене хочете?

Чоловік здригається. Він так поринув в думки, що не помітив, де він і що він.

Перед ним сидить секретарка комісії, членом якої він є вже п’ять років. Він любить ходити на ці засідання. На них збираються впливові люди і розподіляють фонди. Комісія вирішує, кого підтримати, а кому дати зійти нанівець. Тут завжди гарні закуски.

Я вам, облеслива секретарка зараз не церемониться з ним, повторюю, що мож-на-не-при-ходити!

Що, засідання переноситься?

Ні, воно не переноситься. Але ви вже не є членом комісії.

Хто сказав?

Я вам кажу.

На якій підставі? Чому мене не попередили?

Вважайте, що я вас зараз попередила.

Чоловік обдзвонює інших членів. Ті брешуть, що вперше про це чують. І тільки голова комісії, перше, ніж кинути трубку, питає чоловіка, яка йому різниця, чому так сталося.

Це вам не соціалізм!

Вдома дружина каже йому, що їхня дочка таки кинула свого чоловіка й живе десь у комуналці з іншим поетом.

З ким?

З поетом.

Знову?

Вона каже, що цей — не підробка. Цей — справжній.

А йо-ма-йо!…

Дружина каже, що вони збираються жити в селі, на березі річки. Там батько поета, шкільний вчитель, має хату на схилах. Він пенсіонер, інвалід війни, держить бджіл, двадцять вуликів, завдяки яким не бідує. Жінка його померла, і зараз він живе зі старшим сином, братом поета.

На ранок в дружини підскакує тиск, і її ліве око нічого не бачить. Дільнична лікарка каже, що в дружини рак. Вони йдуть на консультацію до відомого професора. Той каже, що це не рак, але на одному оці відшарувалася сітчатка. Потрібна негайна операція.

Через тиждень їй роблять операцію. На це йдуть всі їхні гроші, зате її зір повертається. Тепер їй треба два місяці вилежати, не нахилятися, і не піднімати важкого.

Чоловік сидить при ній, на роботу з’являється рідко й занедбує дачу.

Першого травня дружина питає його, чи пив він зранку ліки.

Не пам’ятаю, каже він, здається.

Невже й тепер я за всім мушу стежити?!

Я вип’ю.

Зараз. Іди зараз пий.

Він питає, чи не збирається їхня дочка повертатися до свого чоловіка.

Ні, каже дружина, вони у вівторок подали на розлучення.

А цей, її новий, де він?

При ній. Але після дев’ятого травня він їде на село. Хоче за літо зробити там ремонт. Щоб підготувати все до її приїзду.

І коли ж це буде?

Як тільки я встану на ноги.

Дружина підводиться. Чоловік не відходить від неї. Йому здається, вона хоче щось сказати. Дружина зачовгує на кухню, довго миє свій кухоль, а тоді, відвідавши туалет, знову лягає на диван.

Чоловік питає, як вона почувається.

Не знаю, каже дружина і зізнається йому, що їхня дочка вагітна.

* * *

О другій годині дня посередині травня чоловік проводить засідання вченої ради. На порядку денному три питання та різне. Під кінець різного двері розчахуються і до залу засідань вдирається щось з пістолетом і в масці.

Стоять, кричить невідомий. В інтонації, однак, є щось дуже рідне. Керівництво університету продовжує сидіти. Гроші на стіл! Годинники! І ювелірку теж! Всі мовчать. Я кому сказав?!

Грабіжник підскакує до проректора, який сидить в голові столу, і до скроні йому приставляє зброю. Далі він оголошує: якщо його вимоги не буде виконано, він пристрелить проректора разом зі спільниками.

Члени вченої ради не розуміють, що саме вимагає терорист, але вони бачать, що на ньому маска хокейного воротаря, у його руці дитячий водяний пістолет, а за фігурою та типом гумору він нагадує ректора. Чоловік того не бачить, бо нападник дулом весь час довбе його в голову, а за останнім разом мало не вибиває йому око.

Назвіть свої умови, не без удаваного переляку просить декан юрфаку.

Працювати і готуватися як слід до міністерської атестації!

Терорист скидає затісну маску і визволяє обрезкле, покраяне рожевими смугами ректорське обличчя. Його, як батька, вітають сміхом та оплесками. Він також випромінює радість, тисне на курок і кропить колег водою.

Засідання згортається. Ніхто не питає, що саме змусило його урвати закордонне стажування і прилетіти додому. Це може бути здоров’я, родинні обставини чи стратегічні питання національної освіти.

Ректор бере під руку свого заступника, і вони усамітнюються в оксамитових глибинах кабінету. Чоловік чекає, що зараз його друг дістане з портфеля пляшку призового віскі, і що йому доведеться довго пояснювати про свій інсульт, а тоді, щоб не образити ректора, піддатися і час від часу вмочати губи у склянку. Але ректор не поспішає виставляти пляшку.

Чоловік каже, що радий бачити його при доброму гуморі, питає, як справи і чи не сталося чогось. Бо ректор там мав бути ще місяць.

Ректор мовчить, бо він має чудову пам’ять. І він не забув, що, коли в нього рік тому був інфаркт, то друг-проректор відвідав його у лікарні лише двічі, а не щодня, як це робили інші. Й це, як тепер з’ясувалося, не випадково.

Чоловік також мовчить. Він писав за кордон ректору про свій інсульт, але відповіді, або бодай якогось вияву співчуття не дочекався. Чи, може, той, як завжди, на щось образився?

Хто ж так робить, несподівано щиро питає ректор у чоловіка.

Що саме, не менш щиро питає ректора чоловік.

Ти знаєш, що саме.

Ні, не знаю!

А ти подумай.

Останні два тижні чоловік думає про одне — як би влаштувати свою дочку редактором у їхній науковий вісник. Вона — класний фахівець. Це визнають навіть ті, що цькували її. Зараз їй потрібне якесь соціальне прикриття. Робота, з якої б вона пішла у декретну відпустку. А тоді вже хай їде на своє село. Але ректор про це знати не може. Чоловік ще ні з ким про свої задуми не розмовляв, лише здаля наводив довідки. Крім того, в ректора вся рідня живиться при університеті. Він зрозуміє свого друга.

А ректор думає про те, скільки добра він зробив для людей, зокрема для своїх друзів, і про те, що серед них є повні свині. Ректор любить думати про себе, як про доброго царя, який, однак, знає, що він — не святий, тому він може й покепкувати із себе. Наприклад, зненацька налякати або спантеличити своїх підлеглих, а тоді звести все на жарт. А в інші моменти він уявляє себе отаманом. Довкола його села розруха і громадянська війна, а він зібрав бійців із місцевих хлопців, озброїв їх, посадив на коней, поставив на усіх виїздах варту і

порядкує так, що люди з інших хуторів просяться до нього, ще й несуть хто чим багатий. Бо ректор знає, де треба залягти, а де на повній швидкості танком іти напролом. На те він і стратег. Його головна заслуга в тому, що він оточив себе тямущими виконавцями. Він ломить ліс, а вони пилять дерева на дрова і різблять на стовпах визерунки. Треба лише пильнувати, щоб ніхто не сачкував, не вистрибував і не інтригував.

Скажи, питає він чоловіка, для чого ти це робиш?

Що ти маєш на увазі?

Ні, це ти мені скажи, що ти маєш на увазі, коли ти так робиш?

Двері відхиляються. Дружина ректора встромлює в отвір своє погруддя.

Ти кликав, питає ректорша.

За штатним розкладом вона — завкафедри педагогіки, а за покликанням — Мати-Заступниця. Всі знають, що ніж звертатися до недосяжного ректора, простіше мати справу з його половиною. Вона і вислухає, й дасть пораду, й заступиться. Жодне питання в університеті не вирішується без її згоди. Вона приступніша, розумніша і більш ділова, ніж її чванькуватий чоловік.

Це вона висмикнула його з-за кордону, коли відчула, що проректор замислив каверзу. Почалося з того, що він взяв до аспірантури свою колишню студентку і став її науковим керівником. Але й дружині ректора ця студентка подобалася, тому вона запропонувала їй перейти на кафедру педагогіки.

Аспірантка відмовилася. Але ректорша не любила, коли їй перечили, тому і бухгалтерія кілька разів "забувала" нарахувати аспірантці стипендію, і секретарки весь час "губили" усі її звіти та аспіранські плани.

Чоловік порадив аспірантці наступного разу зробити ксерокопію плана, піти до заввідділу аспірантури й сказати: "Ось, будь ласка, мій план. Вам іде оригінал, а в мене залишається копія. Якщо план десь ізнову загубиться, скажіть мені, я вам представлю копію". Так вона й зробила. Але коли чоловік опинився в лікарні, на аспірантку посипалися неприємності. Дійшло до того, що знайшли якусь заховану у примітках статтю, на підставі якої оце зараз і збираються погнати її із аспірантури.

Вона звернулася до адвоката, і той пішов прямо до ректора. Ректор був за кордоном, проректор хворів, а на дружину ректора, яка крутилася в приймальні, адвокат не став гаяти часу. Його темно-синій костюм і такі слова, як "мій клієнт", "юрисконсули міністерства" та "повістка з підписом" справили на неї враження. Вона негайно сіла за комп’ютер і настукала чоловікові депешу, в якій так плутано виклала справу, що переляканий ректор того ж дня за свій рахунок полетів гасити пожежу.

Ти кликав? — удруге питає свого чоловіка ректорша.

Іди, махає той, ми самі розберемося.

Вона йде, але лишає шпарину. Ректор підстрибує, тупотить до дверей і ліквідує отвір. Перше, ніж сісти, він двічі обходить круг свого заступника.

Значить, отак, раптом видихає він.

Про що ти?

Про що я?

Так. Що це за жарти? Пістолет, маска…

А ти мені не вказуй!

Я не вказую, я питаю.

Це я тут питаю! А ти мусиш чесно сказати, усе як є.

Мені нема за що виправдовуватися.

Я не казав "виправдовуватися". Це вже твоя совість промовляє.

Це — якийсь абсурд! Божевілля. Та що відбувається?

Ректор довго сопить.

Ти навіщо на мене наслав прокурора?

Якого прокурора?

Хотів встромити мені ножа в спину? Друг, називається…!

Не розумію…

Давай, викладай увесь компромат, що ти на мене зібрав!

Ти, я бачу, здурів! Про який…

Ви кликали?

До кабінету без стуку заскакує переколошкана секретарка.

Що таке, гарчить на неї ректор і поглядом здуває її геть.

Короче так, обертається до чоловіка ректор, або ти — або я!

Чоловікові ніде класти таку новину.

Ну, питає його ректор, чого мовчиш?

Я думаю.

До культу особи, який завів ректор, чоловік ставився як до прикрого дивацтва, яке йому нічим не загрожувало. Бо він має стиль, знає мови і, якщо не те пішло, є візитною карткою університету.

Надумався?

Так ти це, питає він у ректора, серйозно?

Аякже.

На якій підставі?

За власним бажанням.

Ага!…

Чоловік уявляє собі, як на чергових зборах колективу він просить слова. Як ректор пробує ігнорувати його. Як він злітає на трибуну і наводить факти. Про те, що лише за два останні роки, завдяки його зусиллям, університет вийшов на перше місце в країні по чотирьох з десяти категоріях. Про те, що саме він розробив нову, прозору систему оцінки знань. Про те, що за останні п’ять років в університеті відкрилося чимало нових підрозділів і кафедр, які не мають аналогів у світі, таких, наприклад, як лабораторія синтезу типології, кафедри духовознавства, юриспро-менеджмента, біо-психо-компютерної технології, тощо. З залу та з коридорів лине обурення. З аудиторій чуються вимоги обрати його ректором, а як ні, то всі готові розпочати збирання підписів. Студенти складають звернення, ідуть з наметами на майдан, погрожують мітингом, страйком і голодуванням.

Ректор знає, що його заступник збрикне. Тому він також подумки лізе на трибуну і оголошує, що ситуація довкола справи проректора переросла у скандал. І що певні сили замислили зірвати нам цей учбовий рік. Усі ми знаємо, хто за цим стоїть. Це — окремі представники всіх тих, що так і не підтягли свій менталітет до рівня вимог. Тому повстає питання: скільки ми можемо таке терпіти?!

Чи є у вас до мене, переходить на "ви" чоловік, ще якісь питання?

Не треба нам, попереджає його ректор, тут погрожувати!

Чоловік підводиться, киває і йде геть.

Ректор замикає за ним двері і не дає своїй дружині вдертися в кабінет. Ректорша тарабанить у дерматин.

Погодь, відмахується ректор і за звичкою йде до бару. Але в барі після чергової ревізії його дружини представлені лише зразки мінеральних вод різних країн світу.

От налякала! бурчить ректор, відсовує свій портрет пензля лауреата національної премії й дістає із потаєнної шафи картонну коробку з непочатою пляшкою міцного напою кольору бурштина. Щоб не бруднити склянку й не залишати слідів, він вливає вогнисту рідину прямо в горло.

Хороший розлив, каже він вголос.

Нічого, заявляє він подумки проректору, наче той зараз сидить проти нього і також посьорбує імпортний напій. Нічого. Ніде ти не дінешся! Завтра приповзеш, вибачишся, як слід, ми за це вип’ємо, наче нічого й не було.

Ректор знає, що широти душі йому не бракує. Так, для когось він — бугай. Але під цією шкірою й рогами ховається соромливий та битий шпаною школяр, який вчасно зрозумів: найліпший захист — це напад. Інакше не виживеш.

Ректор лізе рукою в кишеню ніби за носовичком, але насправді, він хоче непомітно почухати там, де свербить. Дістався до мети, він усвідомлює, що його ніхто не бачить, гучно, по-молодечому розпружується і вже чухається досхочу. Відтак тягнеться за скріпкою, розгинає її й колупається в правому вусі, аж доки не штрикає себе у барабанну перетинку.

Ио! каже він і одразу ж гасить біль бурштином із пляшки.

Хар-роший розлив, вдруге стверджує він.

* * *

Зранку сонце влізає в кімнату, і та тріщіть по швах. Чоловік, не снідаючи, виїздить на дачу, щоб полити сад. Потім в тиші, за кавою він хоче обміркувати план дій. Безглуздо здаватися без бою. У нього скрізь є союзники — в ректораті, на кафедрах і в міністерстві теж.

При повороті на міст в нього з лівої смуги врізається бензовоз міського управління водоканалізації. Водій одразу зв’язується зі своїм начальством, воно тисне на міліцію, та складає протокол, і чоловік, як призвідник аварії, мусить відшкодувати управлінню ремонт бензовоза.

Чоловік оскаржує міліцейське рішення. Подивіться, репетує він, я стояв у ряді повороту, під бровкою, він пішов на таран з лівого ряду. Бачите? Інакше як би він міг розчавити мій лівий бік і пом’яти правий кут свого бампера? Це ж — головний доказ!

Для кого, питають у нього.

Як для кого? Взагалі!

Взагалі не проходить. Судмедекспертиза — річ конкретна. Завинив — плати!

Того ж дня у нього починають німіти рука та нога. Йому стає важко вимовляти довгі слова. Думки гладшають, чавуніють і відмовляються рухатися. В ректораті це помічають і роблять висновки.

Йдіть додому і відпочиньте як слід, радять йому по-доброму і про кожен його хисткий крок звітують перед ректоршою. Її чоловік після вченої ради заліг на обстеження з розривом барабанної перетинки і тепер керує всіма з палати.

Почувши про стан здоров’я проректора, він викликає його до лікарні.

Ти, каже він чоловікові, мабуть же ж, думав, що я тебе знищу. Вижену. Ти ж так зробив би на моєму місці? Так знай, що я — незлобивий. Я добрий. Я дам тобі з гідністю піти на пенсію. По інвалідності. Ти тільки представ нам довідку. У тебе ж є кінці в медицині?

На чоловіка навалюється нудота. З трудом заковтнута ректорська пропозиція не хоче перетравлюватися.

Але за це влітку, продовжує ректор, ти замість мене очолиш приймальну комісію. Бо мені треба підлікуватися. Ну то як? Згода? А восени ми тобі повну урочистість зробимо. Проведемо по вищому розряду.

Ректор підморгує йому. Примусити чоловіка працювати в приймальній комісії додумалася дружина ректора. Щоб легше було знайти в нього якісь порушення. Про всяк випадок.

Ну що ти про це думаєш?

Нічого я, каже чоловік ректору, не думаю.

Он як ти…

Так.

Чому?

Важко думати.

А сприймати ти можеш?

Так.

Тоді сприймай. Восени Президент підпише указ, за яким прирівняє особливо цінну професуру до держслужбовців і покладе їм пенсію в розмірі дев’яноста відсотків від посадового окладу. Я зроблю все, щоби ти потрапив у списки. Хоча це, як ти розумієш, дуже і дуже складне завдання. Навіть, надзавдання… Що ти мовчиш?

Нічого.

Така твоя вдячність?

Що?

Вдячність!

Так.

Що "так"?

Нічого.

Гримаса болю на чоловіковому обличчі заспокоює ректора. Набравшися сили від його немочі, ректор цікавиться, що йому болить.

Дякую, каже чоловік.

Сильно?

Терпимо.

Голова?

Вона теж.

Ну, добре. Іди додому. Попий молока з медом, а краще — горілки з перцем. І під ковдру. Прокинешся — все як рукою зніме.

Чоловік іде. Під дверима квартири він риється по всіх кишенях, але ключа не знаходить. Йому відчиняє дочка. Вона каже, що матері краще. На тому тижні дочка хоче їхати до свого поета на село.

Я, каже їй чоловік, тебе відвезу.

Не треба. Я сама. Туди ж автобус ходить.

Ні, я відвезу. Ми усі поїдемо. І мама теж. Правда?

Дружина каже, що так.

Нам цікаво. Роздивимося. На кручу підемо, річку побачимо. Заразом купимо молодої картоплі, городини, меду…

Зарано для меду.

А ми і старим не погребуємо. З минулого року.

Дочка питає, як він почувається.

Не знаю, каже він.

Температура є?

Дочка стає навшпиньки й торкається губами його лоба. Від несподіванки чоловік сахається, зразу ж шкодує про цей рух, хапає дочку за плечі, хоче їй все пояснити, але слова злипаються в кашу, а очі стають калюжами.

Все буде добре, кажуть жінки і вкладають його в ліжко.

Машина, підскакує він, вона ж побита! Як же нам тепер…

Лежи. Ніде вона не дінеться.

Але ремонтні клопоти зафарбовують сни і отруюють його робочі години. У нього хай і не нова, але надійна іномарка. Витвір німецької інженерної думки. Чесний механік — ці два слова не тримаються купи. Тут або — або. Хтось учора порадив чоловікові когось. Але хто? И кого саме? Треба було записати. Бо голова не тримає такі речі. До тих, хто хоч трохи знаються на іноземних машинах, зараз не проб’єшся. Автосервіс "Еліта", яка себе скрізь рекламує, то, мабуть же ж, кримінальники. Випатрають усе, спробуй комусь потім щось довести. А цей новий ректорський водій — пацан і бовкало. І той механік, якого він усім підсовує, напевно ж, таке саме добро.

Не про те, раптом чує він голос, ти журишся!

Чоловік пересмикується, і ремонтна тема немов лупа обсипається з його вже тиждень немитих кучерів. Що це було? Хто це такий розумний?

Він сидить у своєму службовому кабінеті, сам на сам зі звітом наукової роботи кафедр за цей семестр. Чий це був голос? Може, то радіо? Чи телефон? Ні, дзвінка не було. Але

хтось, безумовно, звертався до нього. На "ти". Невже це — те, про що його попереджав лікар? Галюцинації. Буревісники близького параліча.

Я не хочу, шепоче чоловік.

На темному дверному тлі вимальовується сіра постать. Щось, наче, знайоме. Щось на зразок офіцера таємних органів, який колись роками чіплявся до нього. Але що йому зараз треба?

Іди геть! ворушить губами чоловік. Тобі немає чим шантажувати мене. Все колись приховане вийшло на поверхню. Нікого тепер нічим не здивуєш. Листя опало і видно все дерево, кожен етап його рослинного життя. Якщо уявити, що дерево це і є модель життя. А якщо ні? А що, як життя — то не дерево? І не тварина, і не мінерал. А, наприклад, тінь.

Чоловік крутить головою, але ніде не бачить відповіді. Може, вона йому й не потрібна, та відповідь. Бо тут немає питання. Бо ніхто нічим не цікавиться. Що ж тоді є? Від непевності обриси непроханого гостя ще більше розпливаються.

Я вас слухаю, каже йому чоловік.

Гість все більше нагадує їхнього директора підготовчих курсів, якого звільнили, коли він посварився з ректором. Він не образився, дістав десь гроші, заснував фірму і торгував собі нерухомістю, доки партнери не викишкали його. Але він знову не образився, а пішов вихователем у школу-інтернат, де з нього збиткувася неповнолітні злодії. Від впав в депресію, пережив нервовий зрив, лікувався у "павлівській". Зараз він

рідко голиться і на питання "ну де ти зараз?" — відповідає "на творчих хлібах".

Я вас слухаю, каже відвідувачу чоловік. У вас до мене якесь питання?

Ні.

Що ж тоді у вас до мене?

Відповідь.

Яка?

Що нтелігенція не може вижити на зарплату.

Я знаю, відмахується чоловік, Але…

Усвідомлення, не чує його гість, власної непотрібності у цій країні волає. Принциповість сприймається як порушення норми. А пошуки підробітку зжирають весь вільний час…

А що конкретно ви…

Метастази корупції!…

Я розумію, каже чоловік, але яка мета вашого візиту? Бо, якщо у вас хтось поступає, то в нас зараз прозора система тестування…

Ні.

Але я можу порадити викладачів, які підготують. Приватно.

Гість, який до цього тільки погойдувався, починає розшаровуватися. На друга дитинства, з яким чоловік збирав марки у спільний альбом (через який вони й посварилися). На кафедрального стукача. На чорно-білих дітей і дорослих із потертих групових фотографій. На жінок, до яких чоловік в різні періоди життя прилучався тілом або душею.

Я не розумію цього, каже чоловік. Що це за парад? Що їм усім треба від мене? Більшості з них вже немає. А ті, що живі, де їх шукати? И навіщо? У мене нема на це часу. Я хворий. А якщо у них претензії до життя, то це не моя провина. Не я його вигадав. Мене також породили і, не питаючи, вкинули сюди. Але, на відміну від більшості, я опирався. Десятиліттями. Як міг. А торік я запровадив систему іспитів. Щоби все було по-чесному. Але тепер я стомився. Я ледве даю собі раду. Що кому не ясно? Ідіть всі геть!

Чоловік вибігає з кабінету. В коридорі, а потім ще й раз-по-раз на сходах він обертається. Ніхто за ним не женеться. Значить, то був зовсім і не відвідувач. То було пробадіння. Потьмарення.

* * *

На щастя логіка й координація повертаються до нього. Настільки, що він, не попереджаючи дружину, суботнім ранком виходить пройтися довкола хати. Порівнявшися з зупинкою, він несподівано для себе лізе в автобус, і той його завозить ген на Узвіз. А чому б і ні? Сьогодні там свято міста. Та й погода дозволяє.

Обрубками думок чоловік відштовхується від учасників масовки і від надимів ландшафту, поки невидима хвиля несе його під гору в бік ще не визначеної мети. Наче закони фізики,

обов’язкові для всіх, тут на нього не розповсюджуються. Наче він не є частиною тісняви й галасу, одним із персонажів однієї з подій. Наче події не розкручуються, мов пружини, чіпляючись одна об одну персонажами, кожна у своєму темпі.

Там, де вулиця вливається у майдан, стоїть його аспірантка. Вона його бачить, відводить погляд і закриває є на ньому шлюз. Кому потрібен керівник, який іде на дно? Хоча вона й до кінця не ставила на ньому хрест. Але у понеділок вона пішла на розмову до ректорши, і та взяла її під своє крило. Яка різниця, під ким захищатися. Світ освіти — це морок. Тут добре хіба плазунам. А у аспірантки довгі, стрункі ноги. Ідеальне знаряддя для стрибків із купини на купину. Бо вона і привабливіша, і меткіша за інших. Вона відчуває ситуацію і вміє в останню мить відштовхнуся від того, що раптом стало баластом. Життя — це постійне оновлення.

Цікаво, обертається чоловік, помітила вона мене чи ні?

Поки він придивляється, Узвіз десь швидко її затягає. Так чи ні — яке це має значення? Це навіть не подія. Це слина на бистрині.

Обабіч чоловіка виринають відеотека, художній салон, тоді галерея з художниками. Паралельно з будинками, над головами людей, невідомо де чи звідки плине час. Скільки його кубометрів спливло, поки чоловік долає вулицю Боричів Тік, яка перетинає Узвіз? Як і чим ти це виміряєш?

Між театром "Колесо" і гончарними майстернями він стикається з ректоровою дружиною. Чоловік киває їй. Але ректорша його не бачить. Її очі визирають живу воду. Тілька ця вода тепер може зцілити її чоловіка.

Ректор, недозалікувавши вухо, подався на свій хутір (тільки так він дозволяє називати свою дачу). Там за першою склянкою він, не знайшовши закуски, впадає в задуму й уламком олівця малює на скатертині свій портрет на тлі сучасності. Покраяне помислами чоло. Видатна щелепа, оперта на п’єдестал долоні, короткі пальці, кожен з яких міг би пробити цеглу.

За другою склянкою на картині замість сусідських дач надимаються хмарочоси знання та духовності, обсаджені калиною, на якій звів гніздо схожий на індика бусол.

За третьою склянкою бусол здувається, будівлі кришаться, і все, що ректор собі понавиплекав, загарбує кропива. Кількість випитого, замість перейти у якість, вибухає обширним інфарктом. Портрет спершу валиться на стіл, а звідки на підлогу.

Перекинутий ним стілець ще гойдається, коли до хати влітає ректорша. Не знайшовши ознак блуду, вона ширяє над ректором, ляскає його по сідницях і чихвостить питаннями. Ректор мовчить. Вона нахиляється, голосить і біжить до сусідів. Через годину ректор опиняється в реанімації, а на ранок його переносять в окрему палату з телевізором і телефоном.

Це, запевняє тепер усіх ректорша, помилка. Такого не може бути. Він у мене витривалий. У нього широка кістка. Він звик і до змін, і до надлюдських доз. Він до чого завгодно пристосується. Він незнищенний!

І це правда. Ректор і з реанімації керує вищою школою. Але ніхто не поспішає виконувати його вказівок. Всі знають, що ректор посварився з проректором, і що або цей, або той не сьогодні-завтра беркицьне. Тому деканати з кафедрами

розбилися на табори й визирають, хто першим із керівників доповзе до фінішу.

Ректорша тисне на вищі інстанції, ломиться у зачинені двері й доходить до віце-прем’єра.

Де справедливість, питає вона в нього, де?

Як це так, що її чоловік зараз валяється в шпиталі, в той час, як віце-прем’єр попиває еспресо, яке йому подає секретарка, дебела, коротко стрижена жінка на підборах.

Віце-прем’єр каже, що зараз ректору потрібен спокій.

Ректорша йому нагадує, хто саме висунув його на цю високу посаду, і хто з них був главніший, коли вони працювали в одній установі…

Віце-прем’єр каже, що тиша і режим швидко поставлять ректора на ноги.

А вона каже, що на відміну від де-кого вона чудово пам’ятає, як ректор із віце-прем’єром замолоду бігали разом на блядки! Навздогін за електричкою! По шпалах!

Віце-прем’єр просить ректоршу зачекати й задкує на вихід.

Ректорша чекає якийсь час, тоді іще трохи і для певності ще п’ять хвилин. У кутку висить пудове дзеркало, з якого на неї зорить зацькована пацюками мишка. За дверима стрижена секретарка пудрить ніс.

Скільки ще, питає у неї ректорша, можна чекати?

Та її не чує.

А де ж ваш віце-прем’єр?

Секретарка бере зі столу папірець і йде з ним геть.

Через якийсь час ректорша робить те сам. На виході з Ради міністрів вона від охоронців дізнається, що віце-прем’єр на чолі делегації полетів за океан представляти нашу культуру.

Того ж вечора у морозилці свого холодильника ректорша знаходить загорнуте у целофан мумійо — продукт синтезу чотирьох стихій, пропущений через травохід реліктових гірських істот. Як вона могла забути про нього?! От чим треба лікувати ректора! Ні в чому більше нема правди. Але, на її біду, з того часу, як вона його придбала, мумійо вичахло й зменшилося до розміру мазка.

Іще не світнуло, а ноги вже несуть ректоршу на базар. Вона випитує у бабів, чи не торгує тут хтось мумійом.

А ви йдіть на Узвіз, радять їй баби. Там сьогодні чим тільки не торгують.

Однак, опинившися на Узвозі, вона забуває, навіщо вона сюди забрела. Позбавлена мети ректорша дає вулиці відтіліпати її з бистрини на залите густим шумом узбіччя і там тихцем притопити.

А тим часом під будинком, в якому колись жив славетний письменник, зупиняється помічниця ректора з питань зв’язків із громадськістю. Довкола неї — старші за званням та віком університетські колеги. Вони їй щось жваво пояснюють, а вона, не розтискаючи губів, час від часу їм покивує. Ректор в

реанімації. Проректор на лікарняному. Пересварена професура очікує, чим закінчиться битва титанів. Ректорші ніде немає. Кажуть, що вона замкнулася в хаті й не відповідає на дзвоники. За цих умов помічниця ректора бере на себе тягар керівництва.

Чоловік не може відірвати від неї погляду. Йому кортить побачити, чим закінчиться цей історичний експеримент.

Дайте, думає він, їй півроку, і вона сидітиме в моєму кріслі,

Але на підході до Замкової гори він боковим зором вихоплює з юрби жест. Оберт незнайомої голівки. Натяк на тінь жінки, яка вже зникла за поворотом. І цього достатньо, щоб рана розчахнулася. Хоча які шанси, що то була його коханка? Вона ще в березні одружилася й виїхала за кордон, і там у неї знайшли рак, але її чоловік знайшов для неї найкращих фахівців.

Між баром "Вернісаж" і гастрономом чоловік бачить свою дружину. Йому видно, як вона зараз біжить коридором їхньої квартири до телефону. Дружина бере трубку. Це їхня дочка. Він чує її голос. Дочка каже, що вона годину тому дісталася до села, в якому вони збираються жити. Одразу по народженню дитини. Тому її друг там зараз доводить до путя батьківську хату, в якій також живе його старший брат. Телефона там немає, тому вона зараз дзвонить із пошти. Крізь її ридання чоловік дізнається, що минулої ночі брати, як заведено, сіли вечеряти, почали сперечатися за політику, і старший брат убив меншого. Коли дочка зайшла до хати, вона ще застала там міліцію. Похорон післязавтра.

Дружина спирається на стіну, але стіна не тримає її.

Чоловік їй кричить, що він зараз зупинить найпершу ж легкову і за десять хвилин буде вдома. Він підніме її з підлоги і буде стежити за її тиском. Він знає, що робити. Тоді він сяде в свою побиту машину і помчить до дочки. То, видно, якесь бандитське село, а вона вагітна, їй не можна хвилюватися. Він захистить її. Він встигне. Його план дуже простий. Траєкторія руху пряма. Його напрямок — майбутнє. Але щось не пускає його туди. Схоже, що крайня точка його подорожі лежить не десь там, а отут, посеред стежки, під самою церквою, в скверику, по ліву руку від Узвозу. Тут вже на нього чекає піднята акторами дошка. Там він має впасти. До нього кинуться люди і знайдуть при ньому гаманець, в якому є права і посвідчення. Завдяки цьому видзвонять дружину, і вона знайде його у реанімації.

Але то буде через годину. А поки що він тут, і він бачить, яка попереду небезпека. Він розвертається. Якщо не можна вперед, значить треба назад. Треба туди мотнутися, розплутати деякі вузлики, щоб врятувати дочку і дружину. За рахунок минулого врятувати майбутнє!

Посеред цієї думки він бачить линву. Нижнім кінцем вона майже торкається його голови. Верхнім кріпиться десь дуже високо. Фактура її цупка й вузлувата. Товщина — як раз для його рук.

Це дивно. Це несподівано. Але це явище можна пояснити. Линву могли спустити з якогось рекламного дирижабля. Як прикрасу. З нагоди свята міста. Або це оптичний ефект. На зразок веселки. Або (і це дуже тривожний симптом!) линва може бути міражем. Галюцінацією, що пов’язана з його діагнозом. Але не можна виключати, що це таки фізичний об’єкт. І вона тут для того, щоб за умов скрути й безвиході люди хапалися за неї. Це — як останній шанс.

За спиною у чоловіка режисер віддає команду. Один з акторів прохоплюється матюком. Усі інші регочуть. Звільнений ними кінець дошки набирає швидкість і по-розбійницьки свище. Розітнуте дошкою повітря докочується до потилиці і куйовдить проректорську сивину.

Це — воно.

Якщо й хапатися, то зараз. Але який все це матиме вигляд? Навіщо, подумають люди, він стрибає? Для чого він ловить жменями небо?

Але чим ближче до нього дошка, тим гостріше відчуває він приязнь до всіх, хто пливе Узвозом.

В момент удару перед ним спалахує весь обрій. Він бачить дочку й дружину і, навіть, коханку. Деталі пейзажу, постави та одяг персонажів не промальовані і зливаються з майбутнім історичним тлом. На руках у його дочки — немовля, хлопчик, якому вона дала дідове, тобто його, ім’я.

Невже…

Чоловік не встигає закінчити питання. Щось обвивається довкола нього і тягне його геть. Мабуть же ж, це линва. Мабуть, вона зараз перенесе його у попереднє життя. Щоби він там подбав про вузлики. Інакше що йому там робити?

ЧЕТВЕРТА ЗУПИНКА

Друг дитинства відмикає двері і м’яко підштовхує його.

Заходь!

Чоловік розуміє, що це — пастка, але робить те, що йому кажуть. За його спиною клацає замок. Пахне ремонтом. Може, він знову тут опинився, щоб вирватися? Не тоді, так хоч зараз. Бо зараз це ж і є тоді. Через два місяця після аварії, коли за сто кілометрів від міста вибухнув реактор атомної електростанції.

Звичайно! Де ж, як не тут! Взяти й вирватися. Перевага цього разу на його боці. Він не забув, чим це тоді скінчилося. І тепер він цього не допустить. Він знає, як треба діяти. Це перший поверх. Варто крутнути ручку — і ти на вулиці. Коридорна темрява не лякає його. Він усе бачить. Він усе може. Він зараз просвітлений і піднесений.

Друг дитинства показує йому свою нову квартиру і пояснює, скільки всього йому довелося поміняти: всю сантехніку, двері, плиту. А щоб звільнити місце під імпортну кухню, він змушений був переставляти труби. Що ще? Застелив новий паркет. Замість ніши вибудував шафу з антресолями. Лишилося покласти кахлі на кухні, переклеїти шпалери, й можна завозити меблі.

Вони не бачилися зі школи. Скільки це вже років? Двадцять? Двадцять один? Чоловікові зараз тридцять вісім. А в нього — ні сивини, ні зморшок. Хіба коли він мружиться. Зате у друга дитинства оголилося півголови, і від брів до борлака — життєлюбна щетина, яка під сорочкою без уривань і залисин переходить у джунглі. А так все, як і було: невловимі очі, меткі рухи, сміх з роззявлянням рота і відкиданням назад голови. От хіба що замість ікол з’явилося дві золоті коронки, наче два ока, що блимають у глибинах печери.

Чоловік зустрів його півгодини тому в гастрономі неподалік від Узвозу. Друг дитинства прийшов туди по горілку та пепсі. А чоловік забрів знічев’я, із телефонної будки, з якої він дзвонив колезі по кафедрі. На тому боці ніхто не підняв трубку. Довгі,

байдужі гудки. А за три хвилини до того було зайнято. Чоловік не розуміє цього й передзвонює. Те саме. Колега — його коханка. З ким вона так довго розмовляла? І де вона раптом пішла? Хіба що вона у ванній, і не чекає почути його голос. Вони бачилися на роботі. Він встиг їй сказати, що дзвонитиме ввечері. Але посеред наради з керівниками секцій його обпікло видіння.

Ось він стоїть перед її дверима. Вона припадає до очка і одразу ж відчиняє йому. Здивування, тоді спалах дитячої радості. Він піднімає її за сідниці і притискає до себе так, щоб вона все відчула.

Вона каже: почекай.

Він каже: ні.

Вона каже: пусти мене.

Він каже: ні!

Вона каже: я зараз.

Він каже: я з тобою.

Не опускаючи її на підлогу, чоловік тичеться губами то в шкіру, то у волосся, правою рукою зриває з неї все і, нарешті, впирається у бездоганний, для нього скроєний витвір мистецтва. Він ричить. Він готовий до штурму, до затяжного опору. Але від його найпершого ж дотику фортеця капітулює.

Чоловік уриває засідання, бреше здивованим підлеглим про збори в ректора і вилітає на вулицю. Вона живе за десять хвилин звідси, якщо машиною. Перед університетом —

жодного таксі. За рогом тролейбус зачиняє двері. Чоловік свистить, і той підгальмовує. На кінцевій він знаходить вільний автомат. У неї зайнято. Він набирає ще раз, з іншої будки. Те саме. А через хвилину ніхто не бере трубку.

Гастрономні черги здаються йому не підйомними якірними ланцюгами. Все звалено жужмом і перекручено. Найменший рух спричиняє тертя, від якого виділяється теплота. Ланцюги гудуть, парують. За всіма законами цей механізм не повинен функціонувати. Але тут закони не чинні. Кожна ланка кайданів є тріумфом життя над теоріями. Клятим, битим та відшліфованим продуктом боротьби людини з собі подібними. Кожен тут покладається на себе, ніхто нікому не вірить, і всім є до всього діло. Інакше б вони не вижили.

Черги ворушаться, на всі лади відмінюють слово "радіація", обговорюють періоди напіврозпаду своїх нових ворогів — цезія, барія, плутонія. Ніхто їх не бачить, ніхто не знає, що саме, скориставшися з нагоди, влада вилучить із крамниць. Але всі певні, що до того йде. Ніхто не панікує. За їхньої пам’яті вже було так, що зайдеш до крамниці, а там тільки оцет. Або вермішель з сіллю. В кращому разі — какао "Золотий ярлик". Зараз набагато терпиміше. От тільки з маслом перебої. Навіть, коли воно є, то або згіркле, або "бутербродне" — гірше за маргарин, біле й крихке. І з вареною ковбасою є така підозра, що вони туди пхають туалетний папір. Але як знати, може, за цих умов, краще смердюча ковбаса, ніж свіжо-опромінена свинина.

Загадковість халепи гуртує людей, і вони щедро діляться знанням і навичками. Ніхто не приховує новин. Усякий, хто має якесь відношення до знання, знаходить тут вдячні вуха. Дехто переосмислює попереднє життя.

Ми були сліпі та нерозумні, сповідаються люди сусідам по черзі, ми вірили. А вони нам брехали й тепер брешуть.

Сусіди кивають головами. Цей висновок нікого не дивує. Ні новачків, ані ветеранів боротьби за щастя — безпощадної, не ними розв’язаної війни, котру неможливо виграти. Всі згодні, що треба повертатися до базових речей. До землі. Кожен тримає в голові список позитивних та негативних харчів.

Молоко, кажуть одні, це мінус. Корови їдять отруєну траву.

Але, кажуть інші, сир — це плюс, бо радіація осідає в сироватці.

Це вірно, але вітамінів о цій порі найбільше у городині. А її не можна.

Хто сказав?

Я вам кажу.

А наука каже: те, що над землею, заражено. Те, що сидить у землі, можна і треба їсти. Особливо буряки. В землю радіація ще не пішла.

Але ж піде!

Як піде, тоді доведеться всім їсти консерви.

У всіх списках перед ведуть мармелад, кисіль, яблучне варення (бо там пектини), протерта калина, червоне вино, чай зелений і мінеральна вода.

Воді з крану, нема віри. Купують ящиками мінералку, варять борщі на березовому соці, ходять з бідонами до струмків, джерел та артезіанських скважин.

А звідки ви знаєте, питає хтось, де і через що ця вода протікає?

Де б вона не протікала, кажуть йому, вона чиста.

А хто ж її очищає?

Земля!

А земля хіба чиста?

Що ж нам тепер — не пити воду? Вода — це основа основ. Це як доля. І в неволі людям дають воду. Без неї нема життя.

Чоловік не встигає осмислити цю думку. Твердиня бутербродного масла на його очах тріщить і розпадається. Згідно з законом природи. Усе, що не є вічним, має початок і кінець. Черга цього не бачить. А чоловік ніяк не може їх попередити, бо він тут зараз гість.

Зате я — при линві, тихо радіє він, і можу будь-коли…

Вантажник в синьому халаті затягає до бакалійного відділу ящик з духмяним німецьким милом. Продавщиця не встигає почепити на мило цінник, як чоловік займає чергу до найближчої каси. Він уявляє, як саме коханка відчиняє йому, тоді як вона кидається йому на шию й, нарешті, каже: я зараз.

Він каже: я з тобою.

Він несе її до ванни, відкручує воду, але перечіпляється об її ногу і як є, в костюмі, з обгорткою від мила в зубах, хлюпається у ванну. Жінка заходиться сміхом, тоді лякається й перевіряє, чи все в нього ціле. Він перевіряє її. Поверховий огляд засвідчує: все на місці, все функціонує. Але їм цього замало. Він перемикає воду на душ і, озброївшись мильним бруском, повзе в бік мети. Вона робить те саме. Дуже повільно. Їм немає де поспішати. Вони добре вивчили цей маршрут, але кожного разу, опинившися на ньому, відкривають для себе якісь потаємні, натоптані скарбами схованки. А скільки тут ще такого, про що вони й не підозрюють!

Кого я бачу?!

Друг дитинства по дорозі на вихід таранить покупців і спотикається об чоловіка. Чоловік його впізнає і висловлює м’яке здивування. Друг дитинства уриває його і запрошує на свою нову квартиру. Це зовсім поруч.

Чоловік вагається, каже, що він мусить задзвонити в одне місце.

Друг дитинства каже: від мене задзвониш.

Лівою рукою він впивається чоловікові в плече, а правою тузить на всі боки портфелем, в якому дзеленчать пляшки. Треновані гастрономні маси, не міняючи виразу обличчя, ухиляються. Всі ці обличчя здаються чоловікові знайомими. Як знімки з фотоальбома. З кожним із цих людей він міг десь перетинатися, інші могли бути тлом, на якому розігрувалися епізоди з його біографії. Він не сумнівається: варто йому зосередитися, позбирати всі знімки, виструнчити їх у певній послідовності, і з того вийде епічний твір. Поема про його життя й пригоди.

Але замість зробити це, чоловік бреде за другом дитинства. Останнє фото, яке він помічає вже на виході, зображає співробітника органів, який впродовж десяти років псував йому нерви. Співробітник удає, ніби не бачить чоловіка. Він ховає очі і квапиться влитися в чергу. Мабуть, він прийшов сюди збирати громадську думку. Або він зі свого кабінету унюхав, що в гастроном завезли масло. їм на роботі зменшили пайки, і він тепер під час перерви обходить всі місцеві торгівельні точки.

Чоловік киває співробітнику органів, але той не реагує. А скільки крові цей клоп з нього висмоктав! От кого варто розмазати носаком по смердючій підлозі. І кращої нагоди для помсти не буває. Чоловік стискає кулак, але пальці рухаються дуже повільно. Коли його рука додрейфує до того місця, де зараз стоїть співробітник органів, той уже відстоїть чергу до каси, чергу в молочний відділ, візьме масло й повернеться в своє кубло.

Може, простіше виявити свою громадянську позицію, плюнувши в його мармизу? Але, поки плювок долетить до мішені, співробітник органів, дослужившися до підполковника, вийде на пенсію. На дачі він собі поставить баньку, затягне туди самогонний апарат і буде з двома сусідами, майором і головою їхнього правління, лаяти владу, яка повернулася задом до тих, хто усе життя їй служив.

Чоловік заковтує слину, знаходить на вулиці вільний автомат і набирає номер. Ніхто не знімає трубку.

Скажи, клас!

Друг дитинства не приховує захвату від квартири, яку він щойно виміняв. Він показує чоловікові всі три кімнати, туалет, кухню та кладовки. Кроки відлунюють від голих стін і

лискучого паркета. Меблі — велике ліжко і стілець — є тільки в одній із кімнат.

Сідай! Друг дитинства вказує на ліжко, бо стілець, що стоїть поруч, завалений його білизною. Він дістає пляшку горілки, два гранчака і йде на кухню по закуску. В холодильнику у нього є лише яйця. Він питає у чоловіка, як саме той любить яйця. Перекрикуючи кран, він розповідає про обмін.

Він і його подруга мали по однокімнатній квартирі. Вони одружилися і почали шукати гарну двокімнатну. Знайшли непогану у центрі міста. А тоді він надибав цю, трьокімнатну. Єдиний її мінус — перший поверх. Але довелося поторгуватися.

Я їм кажу, кричить він з кухні, так, одна з наших квартир — хрущоба, зате інша — сталінська цегла. Так, це — п’ятий поверх без ліфта, зате ми даємо вам два туалета і дві ванни. А ви нам? Одна із ваших кімнат — прохідна. А це дуже великий мінус. Плюс ми вам даємо два балкона, а ви нам? А телефони? У нас їх два, у вас один. Якщо не ми, то хто буде враховувати такі базові зручності?

Квартирний обмін для друга дитинства — не первина. Він з’їздився, як вперше одружувався, тоді роз’їздився, коли розлучався. Від першого шлюбу у нього є діти, і від нової дружини — дворічний син. Зараз тесть з тещею повезли дочку з онуком на море, подалі від радіації. Так що друг дитинства вже місяць холостякує.

Чоловік також. Минулого тижня школа, в якій вчиться їхня дочка, повантажила дітей в автобуси і повезла їх у літній табір на березі південного лиману. Тепер чоловік з дружиною сидять по своїх кімнатах, а коли виходять на спільну територію, то

мовчки туляться до стін, аби не торкнутися одне одного. Вчора дружина без попередження зібрала торбу й поїхала. Мабуть, до дочки. Шістнадцять років — дуже небезпечний вік. Вона у них вразлива. Домашні скандали не могли не вплинути на неї.

Кожна батьківська сварка починається зі спроби порозумітися. Тому що так далі не можна. Це нестерпно. Треба, нарешті, з’ясувати, що ми хочемо, й прийняти рішення. Кожна сварка кінчається лайкою й нищенням посуду. А між тим і тим, наввипередки линуть гарячі сповіді. Їхнім сусідам здається, що по той бік два сліпця ріжуться у підкидного дурня. Козирні слова, які час від часу прориваються крізь стіну, тонуть у хвилях конкуруючих собачих вальсів. Зате дочка чує все. І те, що відчуває дружина, дізнавшися про зраду чоловіка. І як почувається чоловік, коли дружина втратила до нього інтерес.

Тепер дочка знає, що у мами наближається клімакс, і що в неї через це депресія й відсутність статевого потягу. Тато жене маму до психіатра, збоченця і шарлатана. А до того він примусив її поставити пружинку, від чого у неї вже стільки років ерозія й огида до фізичної близкості. Ніякі процедури не допомагають їй. Вона п’є гормони, почала набирати вагу, зовсім втратила самоповагу. Але це не фізична, а чисто психологічна проблема. Бо чоловік спершу проїхався по ній катком, а тоді ще й зрадив.

Дочка також чує, що і в її батька були проблеми, хоча він — здоровий та активний чоловік. Жінчина байдужість почала руйнувати його. Іще трохи, і він би став імпотентом.

Не горлай!

Ти мене змушуєш!

А ти?! Що ти зробив зі мною?! Знайшов собі якусь…

Так! І завдяки їй я почуваюся чоловіком.

Я не винувата, плаче дружина. Це — природні вікові зміни. Крім того, сорок три відсотки жінок у віці від вісімнадцяти до п’ятидесяти…

А мені що…

… П’ятидесяти дев’яти років потерпають від якоїсь форми…

А я тут…

… Сексуального розладнання.

То що я маю з цим робити?

Дай мені спокій!

На!

В цьому місці, якщо батьки сповідаються на кухні, вони трощать посуд, а якщо в кімнаті, то меблі. В обох випадках гнів швидко міняється на розпач.

Ти колись, ридає дружина, писав пісні,… малював… Я і досі пам’ятаю назви усіх твоїх олійних фарб.

Зайве мусило відпасти, відбивається чоловік. Хочеш знайти воду — копай в одному місці.

І до чого ти докопався? Чого ти досягнув? Як людина?

Що значить, питає її чоловік, "як людина"? Чим ти виміряєш досягнення?

Тим, що ти мусиш…

Єдине, що я мушу, як людина, це жити й радіти!

Заради чого?

Що "заради чого"?

Заради чого жити?

Жити, щоб жити. Не колись, а зараз. Поки є бажання. Відчувати, як бігають соки, як пульсують сили. Хотіти й могти.

За чужий рахунок!?

Далі, як правило, розмова тоне в сльозах. Коли стогони і сякання вщухають, чути лише мамин монолог, який погойдується на в’язкій мілині. В ньому дружина зізнається, що вона завжди пишалася їхнім шлюбом. Думала, так буде вічно. Тепер усе втратило сенс. Чоловік пробив діру, через яку вийшов весь кисень і все тепло. Неможливо зігрітися. Це як жахливий сон. Вчитель викликає до дошки, а на тобі немає трусів. І як не натягуй сорочку, весь клас бачить і глузує з тебе. И тобі нема де заховатися.

Припиняй, каже їй чоловік. Годі жаліти себе. Це тобі треба було писати вірши.

Дочка скулилася на своєму диванчику й чекає, що батьки ось-ось почнуть розлучатися. Але вони зупиняються за крик до цього. Ніхто з них не хоче різких змін. Так, треба все міняти, але не зараз. Хай спершу розвіється радіація.

Дочка, погрожує дружина, буде на моєму боці. Я їй про все розповім.

Валяй, відмахується чоловік. Вона вже доросла. Вона мене зрозуміє.

Побачимо!

Вона пішла в мене.

Тільки зовні. Зате в неї мій характер.

Дочка вискакує на кухню. У неї тягне внизу живота, і біль віддає в поперек. Місячні ніяк не починаються. Все її дратує, посеред ночі її огортає панічний страх.

Чоловік просить дочку почекати в кімнаті.

Вона каже, що з таким егоїстом їй нема про що розмовляти.

Егоїст чи альтруїст, але я твій батько.

Мені не потрібен такий батько!

Дружина тягнеться, щоб її обняти.

А ти, сахається дочка, повна розмазня! Прожила не своє життя. Я не хочу такої матері!

Хочеш — не хочеш, їй кажуть, а що ти з цим поробиш?

Я, захлинається дочка, я… їй треба, поки не було наказу заткнутися, викласти те, що визріло в її голівці, весь план подальшого життя. Там все розписано. И що вона буде робити у двадцять, тоді в тридцять років, і яких висот сягне на свій сороковник. Мета її арифметики — витравити з себе залишки ганебних родових рис. І це тільки план-мінімум. План-максимум — довести світові свою унікальність. Вона не збирається дозволяти, щоб їх хтось нав’язував правила гри. Вона вивчає відповідну літературу і вже вміє виділяти з плину життя "мертві зони", вираховувати цикли пульсації сили, координати смуги невдач, криву злетів і падінь. Лише за останній місяць її життєвий потенціал зріс на двадцять три відсотки. Одружуватися вона не збирається. І, на відміну від батьків, спочатку вирветься, а тоді й реалізує себе.

Ну і де ж ти вирвешся?

Це вже не ваше діло! Ваш шлюб — пастка. Визнайте це!

Якби не цей шлюб, кажуть їй, то і тебе не було б!

Я була б! Не від вас, так від інших батьків.

Але це була б не ти, а зовсім інша людина.

Ні!

Що "ні"?

Не може бути, щоб мене зовсім не було. Для чого тоді це все?

Після того, як дочка поїхала в табір квартира перетворилася на ізолятор. Зате припинилися й сварки. Невже весь цей ґвалт був заради дочки? Щоб вона почула й підтримала когось із них?

Ну, давай! До дна!

Друг дитинства — гінеколог, але горілку він п’є, як сантехнік. Звільняє легені від повітря, вливає у розчахнутий отвір всі двісті грамів, не кривлячись, заковтує пайку і потужним видихом прочищає трубу. На додачу до роботи в відомчій поліклініці він має велику практику на стороні. Він — відомий у певних колах фахівець із жіночих хвороб. Його коронна приповідка: про жінок я знаю все. Його батько — партійно-медичний діяч і великий начальник, із тих, що їздять з міністрами на полювання. А, настрілявшися, відпочивають у баньці, з басейном і прислугою.

Ну й де ти і що ти зараз?

Чоловік відповідає, що він зараз там, де і був, в університеті. У лютому цього року він став завкафедрою. Ця посада дісталася йому нелегко. Його головний конкурент — чорнорота доцентша, протеже декана — стучала на нього де могла і навіть бігала в ректорат. Як член парткому била на гвалт, щоб усі знали, що чоловік дозволяє собі різні висловлення, несумісні з високим званням члена нашої партії. Він це робить і при студентах, і серед викладачів. У неї все записано.

Яке ви маєте право очолювати колектив, запитала вона колись його при свідках, якщо у вас подібна сутність всередині?

Звідки, спитав він її тоді, ви знаєте, яка у мене сутність? У вас там що, рентген?

Мені, відказала вона йому, не потрібні рентгени. Я по очах бачу.

Ну й що ж ви бачите?

Що ви — глибоко не наша людина.

А я, сказав він їй, по ваших очах бачу, що ви — блядь!

Загальний регіт примусив доцентшу вибігти з кафедри в коридор. Звичайно, чоловік ризикував. Але про цю розмову одразу ж донесли ректору, і той зробив чоловіка завідувачем. Тому що чоловік є стовпом надійності. Його щоосені посилають наглядати за тим, як студенти збирають залишки врожаю. Він чергує в гуртожитках мало не на всі червоні свята, зокрема, тричі — на Новий рік. Він виконує всі партійні доручення. Відповідає за факультетську стінівку. Він — порядний, інтелігентний. І він — не стукач. Його поважають колеги і люблять студенти, особливо дівчата. Він без відриву від виробництва захистив дисертацію, є співавтором двох методичних розробок, а одну з його статей надрукував столичний журнал.

В жовтні минулого року перший курс їхнього факультету відправляють у кримський колгосп на помідори. Чоловіка призначають керівником. Під ним — сто студентів і п’ятеро викладачів. Що б зробив на його місці будь-який начальник? Заборонив би виходити з табора. Зобов’язав би старост усіх груп вести поіменний облік. Карав би тих, хто не виконує норму. Замикався б щовечора в кімнаті і пиячив би з викладачем із кафедри фізкультури.

А що робить чоловік? Домовляється з головою колгоспу про заохочення кращих збирачів, і не колись, а щоп’ятниці. Стежить за тим, щоб його дітей годували свіжими харчами. Сам відбирає для їдальні найстигліші помідори. Тисне на місцевих, щоб вони довели до путя лазню, а потім тричі на тиждень в оточенні студентів вимахує у парній пишним віником. Грає на гітарі, організовує футбольний чемпіонат, і сам забиває голи. Власноручно підводить підсумки кожного трудового дня.

Інша проблема — вихідні. Поруч — море, курортна зона, спокуси, небезпека. Чоловік оголошує: можете на вихідні собі їхати хто де хоче. Але не поодинці, а гуртом. Самі формуйте групи, вибирайте старших. Вони особисто відповідають за всіх. Ось вам журнал. В суботу вранці старші записують сюди хто й де саме їде. Ввечері всі вертаються і звітують. У разі порушень винні позбавляються права на вихід із табору.

В результаті — всі їдуть додому засмаглі і задоволені. Кожен щось заробив. На сто душ — жодної травми, жодного зриву, жодної пригоди. Крім однієї.

Якось посередині тижня, після роботи четверо викладачів вибираються у найближче місто. Крамниці, книгарні, кава по-турецькі в напівпорожньому ресторані над морем. Назад бредуть пляжем, вдихають насичене морем повітря. Сонце на їхніх очах час від часу підливає у воду якусь нову фарбу. Там, де з траси в бік їхнього села відходить вкрита вибоїнами дорога, вони бачать парочку. Це — їхні першокурсники. Сидять в обнімку, цілуються, п’ють вино. В будній день? За десять кілометрів від табору? Викладачка з кафедри педагогіки дивиться на чоловіка, але той дає зрозуміти, що він бере виховний момент на себе. Першокурсники помічають викладачів, коли їм вже запізно ховатися. Переляк: за таке

можуть вигнати. Але викладачі на чолі з чоловіком, не зупиняючись, мовчки обходять порушників.

Ми, біжать слідом за ними студенти, не знали у кого відпроситися. В моєї мами день народження. Ми поїхали в місто, щоб задзвонити їй і привітати. Так автобус обламався. Ми вийшли, побачили море, аж тут — ви ідете.

Ну й що тепер ви, питає їх чоловік, збираєтеся робити?

Вертатися в табір!

Добре, гайда разом.

Вони виходять на трасу, саме коли там деренчить автобус. Водій не гальмує. Чоловік допомагає йому зупинитися. Водій пускає першокусників і двох викладачів. Як тільки чоловікова нога опиняється на сходинках, водій защемляє її дверима.

Не бачиш? Немає місць! Відійди і не ламай мені автобус!

Чоловік і молода викладачка якийсь час стоять на порожній трасі, а тоді спускаються до моря. Від піску тягне холодом. Вони сідають на розгепаний топчан, на якому щойно кублилися першокурсники. Хто його притягнув сюди? До найближчого пляжу кілометрів зо три. Мабуть, море поматросило й виплюнуло його сюди на радість зальотних парочок.

Сонце, вичавивши усі тюбики, закриває на ніч свою лавочку. Чоловік та викладачка, не відриваючи очей від обрія, обговорюють вплив творів славетного письменника на творчість знаного режисера.

Але як так може бути, дивується викладачка. Він нічого цього не знав. Він не міг читати жодного з його романів. Вони ж були заборонені.

Вона колись була студенткою чоловіка і намагалася не пропускати жодної його лекції. Вона не певна, чи пам’ятає він її із тих часів.

Ну, по-перше, каже їй чоловік, і фільм, і роман — це варіації на одну з вічних тем.

О, він її пам’ятає. Вона завжди сиділа біля вікна, у кутку. А він завжди тримав її в полі зору. Орієнтувався по її очах. Якщо вона чогось не розуміла, або чула невідоме їй ім’я, то першим ділом картала себе. Наче це її провина, що в чоловіка така брязкотлива ерудиція. Він тоді робив ліричний відступ і розтікався коментарем. Її очі спалахували. Звідти на нього лилася вдячність і радість пізнання. Чого ще треба вчителеві? Чисті та допитливі очі. Людина з такими очима, як правило, не знає собі ціну. І поруч із нею ніколи нема добрих цілувальників. А ще в її очах залягав щем. І прихований драматизм. Що б це могло бути? Розлучення батьків. Смерть матері. Дитинство провінційної Попелюшки. Вступ до університету, мабуть, був для неї визволенням. Але за свободу треба платити. Життям у гуртожитку на одну стипендію. Всі вони на першому курсі починають палити. Вона мала довге, пряме волосся. І два светри власного плетіння, білий та буряковий. Щоправда, під кінець семестра в неї з’явилася імпортна кофточка, в якій тоді ходило півміста. Чоловік ніколи не мав змоги роздивитися її фігуру. Після дзвінка вона завжди губилася в табуні. Отже, що він пам’ятає, крім її волосся, очей і прямих рис? Губи! Вони рятували її від надмірної прямоти. І те, що його тягло до них не менше, ніж до очей. Він дивився на неї і міг собі уявити, що на четвертому курсі вона вийде за курсанта і через рік народить сина. Що вони поїдуть на північ, і житимуть у військовій

частині, за колючим дротом. Що вона писатиме додому листи, у яких благатиме батьків, щоб ті направляли їм хоч макарони й сухе молоко. І що, дослужившися до капітана, її чоловік зовсім зіп’ється.

А по-друге, каже він і не закінчує думку.

Викладачка лізе в кишеню по цигарки. Чоловік дістає сірники. Він не палить, але польовий комплект керівника — сірники, блокнот і ручка — завжди при ньому. Моря вже майже не видно. Замість нього до самих зірок височить темно-вологий мур. Викладачка затягується. Вогник на кінці цигарки висвічує її вишневі губи.

А по-друге, каже їй чоловік, впливи — це річ загадкова. Хто і чим їх може виміряти? Ви згодні?

Т-т-так, цокотить вона зубами.

Чоловік скидає куртку.

Не треба, каже вона.

Треба, каже він.

Мені не хол-лодно.

А мен-ні, передражнює він її, ж-жарко.

Його рука несамохіть торкається її грудей, але, замість відсмикнутися, там і заклякає. Вона кладе свою руку поверх його руки, але, замість відштовхнути її, обплітає його пальці

своїми. А після поцілунку їм вже ніде відступати. Смаки тютюну й кави змішуються із зітханнями й плюскотом моря.

Якби хтось їх запитав, що з ними сталося, вони, не кривлячи душею, зізналися б, що їх накрила хвиля. Дев’ятий вал, який і затягнув їх туди, де грає музика.

І що, спитали б їх, ви там робили?

Танцювали.

Де саме? На дні моря? На роздовбаному топчані? Чи там для вас розчистили майданчик? Ні? На дорозі? Хвиля вас викинула на дорогу? І ви всю ніч гоцали серед машин? Може, у вас з собою був магнітофон? Чи в посадці ховався оркестр? Га? І що саме ви відчували під час цього, як ви кажете, танцю?

Ми відчували, сказали б вони, захват і переляк.

Ага! сказали б їм. Чому ж тоді ви не опиралися?

Ми опиралися. Як могли.

Але ж ви — люди дорослі. Ви розумієте, де така хвиля може вас затягнути!

Так.

Коли вони. голі, розпашілі та вкриті холодною піною, вистрибують зі штормового моря, на небо виповзає місяць.

Що це, самі собі дивуються вони, було?

Запитати нема в кого, хоча вони й відчувають на собі чийсь погляд. На пляжі — ані душі. Місяць десь заховався. Замість очей на них дрімотно блимає жменя зірок. Але ні заохочення, ані осуду від них не дочекаєшся.

Це — якесь чудо природи.

Так. Чудо.

І як же нам, питає вона, тепер бути?

Легко і радісно, каже він.

А хіба так можна?

Так треба.

Гей! Ти чого сачкуєш? Давай! Пий!

Вона розлучилася майже два роки тому. її колишній чоловік — художник, книжковий графік. У них шестирічний син. Жили вони у його батьків. Після розлучення батьки не схотіли розмінювати свою квартиру і викишкали невістку з онуком до комуналки.

Подумати тільки, каже чоловік своїй коханці, якби твій художник не був ідіотом, я б так ніколи тебе й не зустрів! От де жах!

Він називає її безцінною знахідкою, скарбом, десертом і перлиною. Діамантом, який він знайшов, зігрів, відшліфував, і вона вся засяяла.

Ну?

Друг дитинства встромляє чоловікові в руку гранчак і не відступається, доки той не заковтує всі двісті грамів.

Отак! Молодець. Бери яйце.

Сам він вже з’їв три, через що тепер змушений знову йти на кухню й ставити воду на вогонь.

Тобі скільки ще яєць? Два? Три?

Розмова крутиться довкола радіації. Друг дитинства знає про це більше, ніж усі західні фальсифікатори. Його батько має доступ до інформації, яку друкують безпосередньо для членів Політбюро.

Чоловік питає, як ще, крім горілки, можна боротися з наслідками аварії.

А я тобі скажу, відповідає друг дитинства, як із нею боротися. Перш за все, не панікувати. Паніка — найгірше. На війні за це розстрілювали. А, по-друге, усе, що вже виросло, треба спожити. М’ясо, молоко, овочі — все. Але так, щоб ніхто не знав, звідки воно. Повантажити і відправити у інші регіони. Інакше ми через один вибух всю економіку розваляємо.

Горілка допомагає другові дитинства з поточних справ перескочити на філософські. Причина всього, каже він, в тому, що наші люди — свині. А ті, що не свині, ті або травмовані, або хворі. Й це — медичний факт. Почитай будь-яке закрите дослідження. І тому з ними не можна інакше. Усі кричать: правду! Ми хочемо знати, як воно є насправді! Але дай їм справжні цифри, вони ж з переляку донищать усе, що не

встигли розкрасти. А дай їм свободу — то матимеш хаос. Громадянську війну. Вони іншого життя не знають і не хочуть. Вони — як діти. Тому як ти їм допоможеш? Ніяк.

Друг дитинства вже мало не двадцять років в партії. Але він — не догматик. Він бачить, що ідея вичерпала себе, експеримент провалився. Просто поки що всі бояться визнати це. Ніхто не хоче втрачати владу. Люди думають, що влада є похідною від ідеології. Це не так. Влада — це чиста енергія. Й більше нічого. За будь-яких обставин. На будь-якому рівні. Міжнародному, родинному… Енергія. Вона є скрізь. Вона — дармова. Вона — твоя, якщо ти її бачиш і вмієш її взяти. Як? Це має значення. Вимагай, проси, грабуй. Але, як то не дивно, а люди самі все дають тим, хто каже їм: віддай! Ще й цілують руки. Всі успішні диктатури базуються на тому. На примітивному видобуванні енергії. От ти скажи мені, весь цей наш мирний атом. Яка його сутність? Що, власне, відбувається? Не знаєш? Так я тобі скажу. Береться клітина і руйнується. Навіщо? Бо коли ти її нищиш, звідти пирскає енергія. Хто сказав, що будувати краще, ніж ламати? Подивися на будь-яке суспільство, на будь-які родинні стосунки… Короче, за це треба випити.

Чоловік показує, що він — пас.

На півпальця! Для збудження апетиту. Головна страва — попереду.

Друг дитинства не пояснює натяку, а чоловік не перепитує. Навіщо? Він знає, що ніхто не примусить його пити. Він не любить горілки, і він не хоче, щоби він нього тхнуло. Особливо сьогодні. Він хоче додзвонитися до своєї коханки. Він більше не може без неї. Коли тобі під сорок, кохання діє не так, як у двадцять. Серце те саме, що й було, але цього разу задіяні його інші м’язи. Тому воно навіть мліє інакше.

Коханка цього не розуміє. Вона хоче, щоб все було, як у двадцять років. Хоча він дає їй більше, ніж будь-хто до нього. Він сам себе не впізнає. Але він знає: для рівного багаття краще одна суха деревина, ніж гори хмизу, який вмить спалахує і зразу ж прогорає.

Любов — це, повторює він, ніщо інше, як зустріч людини з Богом. Бо що таке Бог? Бог — це Абсолют. Первісність і Кінцевість. Єдність усього з усім. Але як може сучасна, пригнічена і розпорошена людина відчути щось подібне? Як? Тільки через повне і одночасне злиття двох тіл! Тільки це може наблизити нас до Єдиного.

Для цього чоловікові і його коханці треба, щоб її син був у садочку, або в діда з бабою, щоб він не хворів, щоб у неї не було занять, а у нього — нарад чи зборів. Тому для них кожна нагода побути разом — свято.

Якось на відкритих партійних зборах вони, ніби випадково, сідають поруч і під звітну доповідь, зчепивши зуби, дають рукам волю й ледве зупиняються за крок до спазмів.

А іншим разом він через нараду не може вирватися до неї, а потім прямо з вулиці дзвонить, розпалює її і доводить до нестями… А вона його. У холодній, неосвітленій будці в центрі міста.

Всю осінь і зиму вони в її комунальній кімнатці досліджують територію і природні ресурси країни, про існування якої всі чули, але мало хто здатен показати її на глобусі. У них — ні компаса, ні мап. Лише чуття та інтуїція. Рухаються вони то як метелики, кружляючи над кожною квіткою, доки та сама не почне вивергати нектар, то мов ніж, який без попередження з

хряскотом розтинає панцир кавуна й тоне в солодкій, стиглій м’якоті.

Але де б вони не забрідали, які б чуда їм там не відкривалися, вони не сумніваються, що це лише крапля в морі. Бо тут нема двох однакових стежок.

З жовтня до восьмого березня вони не помічають ні числа, ні місяця. На міжнародний жіночий день він іде до неї з подарунком, шампанським, квітами і зразу ж відчуває якесь натяжіння.

Щось, каже він, не так?

Все так.

Ти певна?

У мене, каже вона йому, затримка.

Що значить "не хочу"? Це — чистий, натуральний продукт!

Чоловік обіцяє звести її з гарним гінекологом, каже, що подбає про заміни, мінімум на тиждень, а, якщо треба, то й на місяць.

Це — не любов, каже вона. Це — блуд.

Що?

Тваринна похіть.

Тоді виходить, що я все це заради…

Ні. Це — моя провина. І я тепер мушу платити за це.

Він як може заспокоює її й чекає, коли ж вона, нарешті, поставить, йому ультиматум. Яке-небудь "вибирай!" або "я хочу, щоб ти розлучився. Негайно!" Але вона цього не каже. І він, і вона розуміють, що одне невірне слово — і весь цей рай в куріні розсипеться. Навіть якщо він зважиться кинути все й бути з нею, чи зможуть вони пережити її вагітність, його розлучення, бійку за квартиру і майже гарантовану втрату посади завкафедри? І чи зможуть вони після таких бурь повернутися в солодкі мандри?

Мені, не витримує коханка, через чотири роки буде тридцять! А в мене — ні родини, ні посади, ні, навіть, свого житла!

Виявляється, вона тут не прописана. Офіційно ця кімната закріплена за бабою художника (так вони між собою звуть її колишнього чоловіка). Якщо та завтра помре, то держава забере собі цю кімнату.

Але ж ти десь, каже їй чоловік, прописана? Не могли ж вони вигнати тебе на вулицю. Тим більше, з сином.

Все, каже йому коханка, я про тебе все зрозуміла.

Що ти зрозуміла?

Все, що треба.

Вона хапає тюльпани і, немов віником, вимітає його ними в коридор.

Минає два тижні. На кафедрі обоє роблять усе, щоб не перетинатися. Він не знає, чи ходила вона до лікаря. А що, як це — не вагітність, а затримка? Або, ще гірше, шантаж? Спроба натиснути на нього. Підштовхнути його до дій. Все може бути. Там був такий період, коли вони не зустрічалися тиждень. Ні! Не тиждень, а дев’ять днів. То її син хворів, то вона, то в чоловіка була запарка. Тоді в неї і могли бути місячні, які вона (тепер ясно з яких причин) приховала від нього.

Чоловік одразу ж соромиться своєї підозри, знаходить аудиторію, в якій у неї пара, викликає її в коридор, притискає до стіни й цілує. Так, каже він собі, це і є любов. І я хочу завжди бути з нею. Розлучення так розлучення. Я більше не можу жити в блуді!

Того дня вони довго ходять сльотявими вулицями, поки свекруха сидить в комуналці з хворим онуком. Коханка сповідається чоловікові в тому, що їй важко, і що вона не хоче руйнувати його сім’ю.

Кожна сім’я, каже вона, це як унікальна одиниця життя. Це — окрема клітина.

Але ж, каже він їй, я не можу без тебе.

Тепер після кожного заняття вона квапиться додому. Він вже на неї там чекає. Але тепер їхнім зустрічам бракує вогню.

Треба щось, каже він собі, з цим робити. Треба повернутися туди, де їм було так добре. До моря далеко, зате все інше можна реконструювати. Він купує їй кіло кави, кавомолку, вірменську джезву, а тоді ще й німецький кавовий агрегат. Він носить з собою пачку американських цигарок, хоча вона із

Нового Року не палить, і благає її затягнутися бодай один раз, під каву. Він дарує їй книжки й прикраси.

Художник, ніби між іншим згадує вона якось, знову проситься до мене.

Чоловік мовчить.

Учора він знову, продовжує вона, приходив.

Батько, каже на це чоловік, має право бачитися зі своїм сином.

На що вона каже, що художник приходив не до сина, а до неї.

О-о! Просто так? Без попередження?

Без попередження.

Що йому треба?

Щоб я до нього повернулася.

Де телефон? А! їх у мене два. Один — тут, другий — на кухні. Але вони ще не підключені. Все забуваю сходити на АТС.

Отут! Вирішує чоловік Зараз! Встати й піти. І нічого не пояснювати. Одним рухом змінити все подальше життя. Так, його дружина вже поїхала, і він знає, де саме. На те місце, де вони познайомилися. Поїхала, щоб помститися йому. І він розуміє логіку й пафос цього кроку. Але ж не з першим ліпшим! І не там!

О, саме там, каже йому на це дружина, і саме з першим, хто трапиться!

І це логічно. Він сам винуватий. Це він її підштовхнув на таке ритуальне звільнення. Він під час кожної сварки казав: що тобі не ясно? Я хочу — ти не хочеш. Я можу — ти не можеш. У чому моя провина?!

Це правда. Це його слова. І тому зараз йому треба все переграти. І з дочкою теж. Бо ще можна її зупинити. Не те, що вона зараз виробляє в таборі. На це нема ради. Це — вікове. Через це всі проходять. Хоча й не з таким божевільним завзяттям.

З двома, підраховує чоловік, однокласниками! Тоді з цим, що завжди кидає трубку. Хто це, до речі? Але добре, не хочеш — не кажи. А от горілка, цигарки, дурь!… Я не розумію… І що це за чутки про вчителя фізики? Я розбиратися не буду. Так чи ні — я піду і наб’ю морду! І тобі, і йому! Ти зрозуміла мене?

Дочка тікає в свою кімнату. Звідти вона кричить, що ніхто не має права встромляти свій смердючий ніс у її особисте життя. А тим більше — батьки. Бо вони — невдахи. Недоречно спаровані продукти конаючої системи. Зразок того, як не слід жити. От що вони встигли зробити за свої майже сорок років? В той час, як вона за останні два місяці накопичила більше знань про різні сфери життя, ніж усі її подружки разом узяті. Більше, ніж її батьки. Бо в них ніколи не було стільки спокус. Це — по-перше. А по-друге, вони невірно побудували своє життя. Воно у них ділилося на приємну молодість і проблемну зрілість. А треба навпаки. Треба замолоду всім перехворіти, покуштувати все, що є довкола, виробити в себе імунітет і поринути в зрілість.

Чоловік з дружиною стоять під її дверима й бояться дивитися один на одного.

Зірвавши собі горло, їхня дитина вмикає музику, під яку шморгає і жаліє себе.

Ага! Це, мабуть, прийшла паша головна страва.

Друг дитинства чує дзвінок і йде відчиняти двері. Він повертається з якоюсь жінкою. Довге каштанове волосся, блакитні очі, винятковий зріст. Мрія кожного фотографа. І не фотографа теж. Друг дитинства пригортає жінку до себе.

А ось і наша сестра. Наша майстриня лабіальної терапії.

На підборах вона здається вищою за нього. Зате він вдвічі ширший за неї. Чоловіка він не представляє, але це нітрохи не дивує медсестру. Вона сідає на ліжко і вивчає його, немов це якийсь заспиртований експонат чи аналіз з пробірки.

Чи готові ми до процедур? Так? Що в нас сьогодні? Масаж? Інгаляція? Фізіотерапія?

Друг дитинства цілує медсестру і спрямовує її на вихід. Чути, як вона відкручує у ванні воду. Вона — справжня медсестра, і, як і друг дитинства, працює у поліклініці четвертого управління. її чоловік також там працював. Зараз він сидить. Йому дали три роки за зловживання службовим становищем. Сам, каже про нього друг дитинства, винуватий. Розумака. Чистюля. Медсестра — його третя дружина. Друг дитинства їй натякнув, що він міг би через свого батька допомогти. Тоді її доктор вже на Новий рік був би вдома. Посивілий, переляканий, але живий. Це солодке слово — свобода. Такі справи робляться, аби бажання було. Вона

спочатку відмовлялася. Зате тепер сама проситься. Увійшла в смак цього діла.

Чоловік підозрює, що друг дитинства причетний до ув’язнення чистолі-доктора. А, може, й ні. Може, він просто скористався з нагоди.

Та ти сиди! Не бійся! Чого підскочив? Де тобі дзвонити? Ти ж казав, що твоя жінка поїхала десь Чи у тебе е сильніший магніт? Я по морді бачу! Хто вона, розказуй! Чи, може, це не вона, а він? Сердешний друг! Га? Це зараз модно. Давай, колися. Тут всі свої.

Бульдог, Бульдозер, Буль-Буль — так колись його дражнили в школі. Якби він пішов в актори, його брали б виключно на ролі ментів та мафіозі.

Весь світ, научає він чоловіка, — в’язниця. І краще бути не в’язнем, а вартовим. Вірно?

А!...

До кімнати заходить медсестра. Вона спочатку складає губи бантиком, а тоді розтягує бантик, доки її рот не починає нагадувати екзотичну морську істоту. У ванні вона заплела своє волосся в дві косички. На ній тепер біла лікарська шапочка і закороткий та завеликий халат. На кишені халата вишиті ініціали друга дитинства.

Поясни товаришеві.

Медсестра стає задом до друга дитинства, а передом до чоловіка. Крізь не застібнуті ґудзики халата проглядає її свіжо засмагле тіло.

Тільки, каже собі чоловік, не дивитися. А сказати "я зараз", вибратися в коридор і щодуху до дверей.

Замість того він сидить і мацає очима рожеву бубку мед сестриного сосця.

Невже вони все це підстроїли? Навряд. Ніхто не міг знати, що він забреде в гастроном.

Друг дитинства бормоче щось про пепсі і підводиться.

Якщо він зараз, каже собі чоловік, зробить крок у бік дверей, а тоді розвернеться й стане у мене за спиною, то я пропав.

Друг дитинства робить крок у бік дверей, розвертається і стає за чоловіком.

Де, не розуміє чоловік, я схибив? У парадному, коли друг дитинства колупався в замку? Бо кращої нагоди для втечі не буває. Чи в тролейбусі, коли, пропускаючи тих, хто пхався на вихід, він завис на підніжці. Чому він там не зістрибнув? Друг дитинства і не помітив би, і вони ніколи більше б не перетнулися.

Не можна було заходити в гастроном, от що! А треба було Узвозом спуститися на Контрактову площу, сісти в автобус і через хвилин двадцять опинитися на Печерську.

В цей момент медсестра нахиляється до нього. Від неї пахне зубною пастою. А ззаду друг дитинства дихає на нього випарами горілки. Але так не повинно бути! Це зависока ціна за одну випадкову зустріч! І на такі ситуації повинен існувати пожежний вихід.

Линва! згадує він.

Медсестра розстібає останній гудзик. Чоловік бачить, як права його рука стягає з неї халат, а ліва лізе їй між ніг. Пальці друга дитинства на своїх плечах — це останнє, що чоловік відчуває. Наступної миті удар чимось важким по чомусь тендітному уриває цю групову сцену.

Що б це могло бути? Одне з припущень — що линва там таки була, і вона була замаскована під дверну ручку. Чоловік не зміг дотягнутися до неї, тому вона сама розмахнулася і поцілила йому у тім’я. Тільки так можна було його звідти висмикнути.

ТРЕТЯ ЗУПИНКА

Він — на кухні своєї квартири. Кухня виходить на схід, тому кожного соняшного ранку всім гостро хочеться жити. Над столом — полиця. На полиці — дитячий малюнок конячки, чорний глечик і написаний ним пейзаж. Над полицею, ніби трикутником, висить рушник, справжня народна вишивка, з півниками і рослинним орнаментом, антикварна річ. На стіні — мала світу. Його дочці п’ять років і три місяці, а вона вже знає всі океани і назви більшості країн. Ніщо так не розвиває, як наочність.

Родина снідає. Його дружина тут ще зовсім молода. І йому немає двадцяти семи. Щоранку він прокидається першим і варить для всіх кашу. Сніданок — його парафія. Якщо це якась тверда крупа, він заливає її на ніч водою, зранку доводить до кипіння, солить, дає поваритися десять хвилин на маленькому вогні, знімає з плити й загортає у ковдру. Тому каша у нього завжди виходить розсипчаста. Тільки так і можна зберігти

смак і фактуру кожної зернини. Зараз він розкладе кашу по тарілках, додасть молока, родзинок, кураги і трохи меду.

В них гарна молода родина, і їм добре разом. Хоча в них і був період притирання та свої труднощі, особливо поки вони жили з її батьками. Але негаразди лише згуртували їх. Тепер у них своя двокімнатна квартира. А три місяці тому сама собою відпала їхня головна біда. На свій п’ятий день народження їхня дочка почала розмовляти. Тобто розмовляти з усіма, а не тільки з ними.

Дитина розвивалася нормально, фізично і розумово. Спочатку були звуки, тоді слова і, нарешті, речення. Вона любила слухати казки, знала напам’ять багато пісень та віршиків. Але десь після трьох років вона раптом припинила розмовляти. Лише тато і мама чули її голос. Навіть з дідами й бабами вона поводилася немов вовченя — чіплялася за батьків і лізла до них на руки.

Дід, батько чоловіка, вважав, що це якийсь недогляд у вихованні. Нас, казав він онучці, не треба боятися. Ми ж, казав він, свої. І радив якомога швидче віддати її у дитячий колектив. Так вони й зробили. У садочку вона, хоч і бігала разом із дітьми й виконувала все, що казали їй вихователькі, але за майже два роки не вимовила ані слова.

Єдине пояснення, яке могли знайти батьки, було те, що, коли померла її улюблена баба, дитина зазнала психічну травму. В результаті дівчинка відмовилася спілкуватися зі світом. Хоча можливі й інші пояснення. Та ж сама вихователька дитсадка зі своїм солдафонським підходом. Крім того, дитина могла щось десь почути або побачити, що таке, що поцілило в її тонку дитячу психіку. Наприклад, колись при ній дід показував батькові будинок, в якому жила його коханка. Ще й вихвалявся, на скільки років він за неї старший. Старий був

певен, що дитина, яка сидить на задньому сидінні, ще нічого не тямить. Але це так — лише одна з нічим не підкріплених здогадок. Хто може напевне вказати, де кінчається причина і починається наслідок? Факт той, що баба померла від розриву аорти, а директриса садочку вже кілька разів натякала на те, що їхня дитина не бере програму, тому не виключено, що батькам доведеться шукати для неї такий заклад, який би відповідав рівню її розвитку. Кожному, сказала їм директриса, своє.

Їхній педіатр дав їм направлення до психіатра міської дитячої лікарні. Той їх направив до невропатолога, невропатолог — до логопеда, а логопед — до психіатра, але вже до іншого, дуже сивого і проханого.

Під час візиту батьки зізналися лікареві у своїй безпорадності. В тому, що вони воюють із тінню. Ті, хто їм мусив би допомагати, лише удають, ніби щось знають. Ще й залякують.

Я вас, сказав їм психіатр, розумію.

Розповіли вони йому і про дитячого психолога, яка займалася з їхньою дочкою. Виставляла перед дівчинкою купу старих іграшок, а сама виходила з кабінету.

І про логопеда, стрибучу аспірантку, яка розкладала картки з малюнками і питала дитину: а що це таке? А це? А це? Дитина ще більше лякалася. Бо і дорослий не добрав би, що на тих картках зображено.

Не кажучи вже про лікарку, яка відверто їм порадила здати дитину в інтернат, а самим народити іншу, тільки цього разу нормальну. Ви, мовляв, ще молоді.

Коли до кінця відведеної на візит години лишалося п’ять хвилин, психіатр урвав батьків і сказав, що їхній дитині треба стимулювати розладнану функцію мовлення.

Як?

Треба зробити її життя нестерпним. Припинити задовольняти її потреби. Повністю ігнорувати її. Хай помучається. Нехай відчує, що в неї немає іншого виходу, як почати спілкуватися зі світом. Це буде їй уроком!

Всю дорогу від психіатра чоловік не випускав дочку з рук.

Теща наполягла, щоб вони повели дитину на обстеження до психоневрологічного диспансера. Бо там, мовляв, дуже досвідчені кадри.

У диспансері комісія з двох жінок на чолі з чоловіком вислухала їх, постукала дочці молоточками по колінах і сіла радитися.

То який діагноз, запитав голова, будемо ставити? Триста сімнадцять чи триста п’ятнадцять?

Погляди спочатку розділилися, а тоді збіглися.

Триста п’ятнадцять. Зе-Пе-Ер. Затримка психічного розвитку. Будемо ставити її на облік.

Чоловік так ніколи і не вибачив тещі цього обстеження.

Одна знайома, дізнавшися про їхнє горе, порадила викрасти всі документи, які залишилися після обстеження й

знищити їх. Інша пропонувала звернутися до бабусі, яка живе в іншій області і не тільки по фотографії ставить діагноз, але ще й на відстані лікує хворобу. Грошей вона не бере, але просить допомогти по хазяйству.

Чоловік з дружиною вибрали найкраще фото дочки і відправили його разом із детальним листом. Але відповіді так ніколи і не дочекалися: бабуся, як сказали їм потім, не вміла читати.

Тоді ж вони від інших людей дізналися, що й зовсім поблизу є багато не менш видючих та втаємничених бабів, які своїм шепотом та припльовуваннями розвіюють уроки та наслання.

Їхні митарства урвалися в той день, коли дочці виповнилося п’ять років. Того ранку вона прокинулася і сказала, що відтепер розмовлятиме з усіма. Чоловік, як завжди, відводив її в садок. Ще в дверях він почув, як вона вітається з вихователькою, тоді щось каже іншим дітям. Він, не прощаючись, вискочив геть, щоб дочка не бачила його сліз. Дружина чекала на нього під садочком. Побачивши його обличчя, вона схопилася за серце, але він вчасно підтримав її. Вони й досі не можуть отямитися від свого щастя.

Зараз вони, як і що будня, поспішають. Чоловік відводить дочку. Біля садочка він штурмує автобус і їде ним до кінцевої. Дружині — у протилежний бік, спочатку пішки, тоді автобусом і знову пішки. Коли до них протягнуть метро, буде простіше.

А поки що вона догодовує дочку, а він на ходу заковтує кашу, бо йому ще треба голитися. У ванні, незважаючи на два порізи, він думає не про йод, і не про лезо, яке слід було замінити ще місяць тому, а про те, до чого можна було би

порівняти життя. Не абстрактне буття і не існування білкових тіл на околицях космоса, а те, що з ним відбувається.

Вчора вони ходили до філармонії. Іноземний віртуоз виконував фортепіанний концерт. І вже з першого акорда чоловік зрозумів: все це — про нього і для нього. Шум, бризки, зігзаги музичної річки, танець кудлатого диригента, сім потів на лобах у виконавців — це все портрет його життя. Він тут — фортепіано. А оркестр — епоха, в яку його без попередження було народжено.

Диригент дає відмашку, оркестр розгортає панораму сучасності. Ось — бистрина, а от — бокові течії. Звідси дме ходовий вітер, а з-за рогу — супротивний. Від цього — всі хвилі. Там — вир, а тут — заводь. Тут вода проточна й прозора, а отам — стояча й смердюча. Аякже.

Чого хоче оркестр? Щоб ніхто не уривав музику, тому що музика — це лад і структура, і прикрашена візерунками рамка.

Подивіться, каже оркестр, яка скрізь краса! Чи є у світі щось подібне? І зразу ж оголошує: немає! Тому візьміть ноти, вивчіть їх і грайте все, що для кого розписано. Бо тут про всіх буде подбало. Нас доведуть до фіналу, де ми з усіх інструментів видобудемо щемкий акорд і поринемо в тишу.

Всі згодні. Всі, не відриваючись від нот, стараються.

Аж ось вступає фортепіано, молоде й задирикувате. Воно встромляє де не слід дисонанси, ускладнює кожну фразу й руйнує гармонію.

Так, кажуть йому, не можна!

Чому, каже воно, ні?

Бо, кажуть, концерти треба грати за правилами.

Ваші правила, каже воно, не для мене.

Чому це?

Тому що я — унікальне.

А ми ж тоді які?

А ви, каже фортепіано, штамповка. Вас легко тиражувати й міняти місцями. Вас не шкода викидати. А я — ручна робота. У мене своя мелодія. І я її мушу проспівати за будь-яких обставин.

Оркестр, не уриваючись, пояснює фортепіану, що воно не перше і не останнє. У кожному творі є таке добро. Замість глибини і тонкоти — шпаркість і замах. Нехай. Подригаєшся, спотикнешся, образишся на весь світ і до останнього такту тарабанитимеш не в склад не в лад свій собачий вальс.

Не дочекаєтеся, каже фортепіано й підноситься на самий гребінь віртуозності.

Це, каже воно всім, через вас промовляє заздрість. Ви б теж так хотіли, але у вас нема ні відваги, ні сил, ні талантів.

Складається враження, що диригент, зіткнувшися з таким зухвальством, кидає на цвіркуна всі свої інструменти. Щоб той не міг більше й пискнути. В реальності ж оркестр скрізь, де можна, підтримує фортепіано й лише удає гнів. Тому що

оркестр знає ціну ручної роботи, без якої всі твори будуть на один штиб. Про людське око все виглядає так, наче фортепіано кидає виклик, а оркестр батожить його смичками та дудками. Але насправді все навпаки: оркестр дає йому то опертися на себе, то відштовхнутися, тільки б воно як слід висловилося, тільки б воно дотягло свою пісню до кінця. І чим дужче вони б'ються, тим більше певності, що слухачі не заснуть і не підуть в буфет, а сидітимуть до кінця, щоб дізнатися, хто кого переможе. Слухачі знають, що будь-який концерт — це варіація на тему всім їм відомої казки. В ній спочатку все гарно й весело, тоді сутужно й боляче, й, нарешті, коли герой бере гору, то всім зразу ж робиться ще краще, ніж колись було.

На цій думці чоловік хлюпає одеколон "Араміс" собі під борлак, щоб припікти поріз і не замастити кров'ю комір сорочки. На виході з ванної він накладає щойно знайдений образ на власне життя і бачить, що в реальності, тобто довкола нього, нема ні балансу, ні гармонії. Диригента і того немає. Кожен свищик цвірінькає свій монолог, на щось скаржиться, комусь погрожує, але ніхто через галас не чує його.

Хіба, не вперше і не востаннє питає себе чоловік, у такому хаосі можна виявити себе?

Він не сумнівається, що за інших обставин на цей час він вже міг би бути відомим художником (достатньо подивитися на той пейзаж, що на кухні, або на автопортрет, який висить над його письмовим столом). Або рок-зіркою (власних пісень набереться у нього на два з половиною альбома). Або вченим, молодим та перспективним гуманітарієм широкого (завдяки самоосвіті) профіля з неординарним поглядом на більшість так званих аксіом.

А ким він зараз є? Викладачем-погодинником, який вже третій рік обслуговує всіх, кого на нього навісять. От цього семестра йому дали групу на так званих курсах резерва ООН. На цих курсах поважні чоловіки, яких вибрали для майбутніх поїздок за кордон, рік із відривом від виробництва вивчають політекономію, історію з географією та одну з іноземних мов. Серед них є такі, що можуть похвалитися кількома внуками, а є й такі, котрі без дітей. Але усі вони — хороші дядьки.

Треба поспішати, каже собі чоловік, треба визначатися!

Він це повторює і вибігаючи з ванної, і по дорозі до садочка, і в автобусі, й під деканатом, куди він заскакує, щоб подивитися номер своєї аудиторії.

* * *

Під деканатом, куди він заскакує, щоб подивитися номер своєї аудиторії, на нього чекають. Високий, худий чоловік у синьому костюмі, сірому пальті і при краватці. Тридцяти, може, п’яти років, стрижений "під венгерку", з жовнами, які нагадують сходинки.

Він представляється і простягає чоловікові своє посвідчення співробітника Комітета Державної Безпеки. Чоловік відсмикує руку від документа і зразу ж шкодує про це. Співробітник органів ховає корочку в кишеню і не дає чоловікові зафіксувати свого імені та звання.

Офіцер каже, що хотів би побалакати, але не тут і не зараз, бо зараз у чоловіка заняття. Офіцер знає, в якій групі і, навіть, називає номер аудиторії. Не зараз, а от, скажімо, ввечері. Ми, пропонує офіцер, могли б зустрітися о сьомій нуль-нуль у фойє

готеля (він дає назву найбільшого в місті готеля), щоб нам ніхто не заважав.

Чоловік мовчить.

Що, каже офіцер, ви на це скажете?

На що?

На те, що я вам сказав.

Я не знаю…

Офіцер якийсь час грає жовнами, наче це клавіші акордеона.

Ви, каже він чоловікові крізь зуби, не хвилюйтеся.

Я, каже чоловік, сьогодні зайнятий.

Завтра?

І завтра також.

Післязавтра?

А про що, питає чоловік, нам розмовляти?

Про вас.

А відносно чого?

Відносно майбутнього життя.

Тобто?

Тобто про те, як воно витікає з минулого.

З якого…

З вашого минулого.

Я цього не розумію.

От ми про це й поговоримо. При зустрічі.

Давайте зараз.

У вас зараз пара.

А в двох словах?

Так не вийде.

Повз них повним ходом у різні боки рухаються згустки студентства і викладацького складу. Храм освіти напружено чекає на дзвінок, і все живе поспішає сховатися від нього за дверима аудиторій.

Офіцер державної безпеки зтуляє свої пісні губи у коромисло. Замість цебер з водою під коромислом хвилюються м’язисті жовна.

Чоловік не може відірвати очей від такого дива, поки його думка нишпорить прохідняками пам’яті. Де, хоче знати думка, і чим саме він міг заслужити таку увагу органів? Так, він вже з ними стикався, але завжди вислизав неушкодженим.

Починаючи з першого курсу, коли на свято жовтневої революції суміш горілки з кріпленим вином погнала колишніх однокласників аж на центральну вулицю. Там на ту пору було багато людей, які чекали на салют. Стіни будинків, ліхтарі й хідники були прикрашені транспарантами, плакатами та іншим знаряддям агітації. Від надлишку дурної енергії хтось з хлопців почав вигукувати імена улюблених футболістів, спричинив бійку і весь салют провів на асфальті, під копитами святкуючих городян. Чоловік, який тоді ще був юнаком, запальним, але неагресивним, кинувся рятувати товариша, для чого висмикнув з брудного стояка прапор однієї з братніх республік. У ту ж мить його оточили три мордовороти, заламали йому руки, кинули в "бобік" і повезли у відведений під органи напівпідвал неподалік від станції метро. У напівпідвалі йому наказали описати все, як було, перевірили, хто він та що він, і переконалися, що він не є націоналістом однієї з братніх республіки.

Але що, питає в офіцера чоловік, вам конкретно від мене треба?

І з цього питання ясно, що чоловік не розуміє, як функціонують органи. Тому що соціалізм — це облік. А охорона обліку — справа марудна й не менш героїчна, ніж усі ті подвиги, про які зараз знімають багатосерійні фільми. И сумлінне виконання своїх службових обов’язків вимагає від кожного вбраного у цивільне воїна такої ж чистоти зору і блискавичності реакцій, як і у наших ще й досі не розсекречених розвідників. Бо він теж не має права на помилку.

Завдання офіцера — наглядати за курсами ООН. Він зобов’язаний дізнатися про кожного з кандидатів на поїздку за кордон більше, ніж той сам про себе знає. І не лише факти, але і хто як із них дивиться на різні предмети. Та як він при цьому

дихає. Коли хто з них хропить, а коли лише посопує. Персонально. Без огляду на звання й заслуги. Щоб не було потім ні чепе, ні інфарктів. І щоб ніхто навіть подумки не наважився нишком десь кинути тінь. Ні на звершення, ні на — тим паче! — недоліки.

Але умови для зростання тут, що й казати, не найкращі. До інших родів військ не рівняти. Яким би не був відбір, через яке б дрібне сито їх не проганяли, а кадри трапляються різні. Підлоти, заздрості, інтриг тут — в асортименті. Офіцер знає це не з книжок. Як не як, а до роботи розвідника він прилучився ще на першому курсі. Його, тоді студента факультету іноземних мов, викликали в деканат. Замість декана в кабінеті сидів круглий дядечко в цивільному. Він подав першокурсникові знак, щоб той зачинив подвійні двері, і сказав, що органи покладають на нього великі надії. І що попереду у нього — блискуча кар’єра. Не виключено, що по дипломатичній лінії. Або у контрпропаганді. Чи в якомусь із спецпідрозділів внутрішніх справ.

Але, сказав йому круглий дядечко, перше, ніж дати вам доступ до секретної інформації, нам треба вас перевірити. А вам — себе зарекомендувати. Бо — я буду з вами відвертим — на вашому курсі складається непроста ситуація. Яким би щільним не був відсів, завжди знаходяться шпарини, через які у студентські лави просмоктується всяка потерть. Морально-політичні виродки, статеві збоченці і просто шваль, яку треба виявити й вчасно висмикнути з наших грядок. І хто допоможе нам їх виявляти її? Ви! А висмикування ми вже візьмемо на себе.

Всі п’ять років майбутній офіцер наглядав за своїм (а часом і за суміжними) курсами. За що зазнав безліч принижень від усяких чистоплюїв. А найгірше те, що коли настав час для розподілу, то замість посади секретаря аташе у далекому

посольстві він одержав повістку, був призваний до війська і направлений в пустелю. Там він два роки працював з партизанами країн, що розвиваються. Жив з ними в одній казармі, перекладав для них лекції з істмату та інструкції із підривання мостів та отруєння криниць. І під кінець строку він так себе зарекомендував, що його прийняли в партію і взяли в органи. На новій роботі йому виділили хай і маленький, але окремий кабінет. Під час обідньої перерви він діставав із портфеля бутерброд, з шухляди — кип’ятильник, заварював в кухлі чай і вів з собою бесіду.

От як, питав він себе, розвідникові без м’яких тилів і без лапи пробитися вгору? (Він не мав сановитих батьків, а питання зі шлюбом був змушений вирішити нашвидку.)

А ніяк, казав він собі.

Що ж мені робити, коли тут такі люди й такі обставини?

Бути, відповідав він собі, попереду обставин. Невпинно збільшувати своє знання про людей. От, наприклад, викладачі цих курсів. Кожен із них може бути джерелом знань як про кандидатів на виїзд, так і про педколектив, який, у свою чергу, також весь час із кимось контактує.

У світлі такого рішення офіцер завів на кожного з викладачів досьє, в яке заносив усе, що міг знайти. Починаючи з приводів до міліції і кінчаючи помилками молодості. От уже де благодатна стаття!

Що мені від вас, мружиться офіцер, треба?

Так. Що?

Я вам хочу допомогти.

Чоловік вирячується. І це — перша ластівка, доказ того, що вибрана офіцером тактика бою діє. Щоб опонент не помітив його переможної гримаси, офіцер напускає на неї свої безвідмовні жовна. Так точно! Якою б мудро досвідченою не була здобич, вона не повинна передбачати ходів мисливця. Це — головний секрет успішних ловів. Ось вона вже панікує. Зараз вона сама підставить під удар своє найвразливіше місце. На цьому етапі завдання матадора — вибрати вірну зброю, визначити місце удару і спрямувати туди блідо-холодне лезо вбивчого аргументу.

Давайте, каже чоловік, краще я допоможу вам.

Ага! Жертва тріпоче і хоче позмагатися? Гаразд. У що будем гратися? У кішки-мишки? У шахи? Чи, може, в "чапаєва"?

Добре, каже офіцер, я згоден. Ви — мені, а я — вам.

А що, питає його чоловік, як я не схочу?

Це, каже йому офіцер, треба не мені, а вам.

Чому це? Хіба я зробив щось погане?

Ну, це вам видніше.

На що ви натякаєте?

Я натякаю на те, каже офіцер, що ми вам довіряємо. Але у відповідь ви також зобов’язані…

Я вам нічим не зобов’язаний!

Жертва, каже собі офіцер, вибирає агонію. Затяжне конання. Що ж, нехай. Це його право.

Він стягує губи так, наче зашморгує капшук, погладжує свою охайну "венгерку" і то напинає, то здуває жовна. Немов подає комусь сигнали азбукою Морзе.

Ви, офіцер скрушно хитає головою, тільки починаєте жити. Тому ще не пізно усвідомити деякі речі. А, зробивши це, вжахнутися і змінити орієнтири. На сто вісімдесят, якщо не на всі триста шістдесят градусів.

Для чого?

Для того, що вам вже на часі виявити себе. Визначитися з партійністю і починати рухатися по кар’єрній драбині. З місця, як казали колись гусари, в кар’єр.

Кілька секунд він марно чекає, що до чоловіка дійде його каламбур.

Ви ж, офіцер не приховує роздратування, не хочете все життя ходити у погодинниках?! У вас — родина. І дитина.

На що ви натякаєте?

На те, що гарний початок, каже офіцер, це половина успіху. А поганий початок — це десь, якщо і не три чверті, то дві третини поразки.

Я не зовсім вас розумію.

В такому разі, офіцер так нахиляється до чоловіка, що мало не торкається щокою його носа, мені доведеться вам дещо нагадати.

Офіцерове око нагадує сире яйце з прожилками, а його зміцнена жовнами щока пахкотить бронебійним одеколоном. Офіцер за допомогою кількох безособових речень відтворює події, що мали місце шість з половиною років тому в регіоні півострова Крим. Чоловіка, тоді ще студента, було затримано в той момент, коли він сходив з автобуса іноземної марки. При ньому було знайдено нові джинси і журнал з ілюстраціями політичного змісту. За фактом фарцювання було складено протокол, про що за місцем навчання тоді ж пішов відповідний сигнал. Але керівництво факультета чомусь не дало ходу цій справі.

Ну що, питає офіцер у чоловіка, пригадуєте?

Якби чоловік знав, скільки так званих випадкових зустрічей з його колишніми однокашниками й деканатськими працівниками здійснив офіцер, щоби по крихтах витрусити з них цей матеріал! А скільки натхненного поту пішло на те, щоби зліпити з їхньої м’якої сировини цю сталеву кулю! Як можна не оцінити таке?!

Але чоловік, як і більшість тих, ким опікується офіцер, є невдячною свинею. Замість визнати свій програш, він лише червоніє та зчеплює зуби. Мабуть, його розпирають страх, ненависть і потяг до помсти. І в нього немає більшого бажання, як все це вихлюпнути. Отут! Зараз! На офіцера! Якому тільки цього й треба.

Тепер, питає офіцер у чоловіка, пригадуєте?

Так, але...

Чоловік йому пояснює, що так, він справді тоді їхав на відпочинок, і його дійсно підвіз іноземний туристський автобус. Але не встиг він з нього вийти, як із легкової, що повзла слідом за автобусом, вихопився міліціонер. Він наказав чоловікові підняти руки вгору, обшукав його, заніс у свій зошит чоловікові паспортні данні і конфіскував джинси, які йому щойно подарував водій автобуса. Восени чоловіка викликали в деканат, але він чесно розповів їм, як усе було. Декан йому виніс усну догану, і на тому все скінчилося.

Ви, каже офіцер, певні?

Я, каже чоловік, не порушив ніякого закону!

Із чистюль, робить висновок офіцер. А на цю категорію у його психологічному арсеналі є достатньо вбивчих ходів. Пригрозити повісткою з військомата і двома роками скніння в пустелі. Чи пообіцяти, що хтось час від часу пускатиме в колектив чутку, що чоловік — стукач. Тоді як не мийся, а сморід ніде не дінеться. Чи, навпаки, запорошити очі дипломатичними раутами. Мовляв, ви у нас — вища каста, і ваше місце — на верхній сходинці. А перш, ніж ми вас туди підсадовимо, не погребуйте, зробіть нам честь, попрацюйте з масами! Це — вірняк. Безпрограшна метода. Але для певності ніколи не завадить почати з маленької погрози.

Я вам вірю, каже офіцер, але не всі в нас такі довірливі. От уявіть собі. Керівництво факультета дізнається, що один із їхніх викладачів колись фарцював, скупав у іноземців шмаття! Ну? Чи візьмуть такого викладача на ставку?

Це, каже чоловік, підлість!

Я знаю, погоджується офіцер. У нас скрізь підлота. Людина людині люпус ест.

Офіцер замовкає, щоб чоловік зрозумів, що здобута ним освіта дозволяє йому в оригіналі цитувати крилаті латинські вирази.

Чоловік не поспішає заповнювати подаровану йому паузу.

Вовк, підказує офіцер. Друг, товариш і вовк!

Чоловік не реагує.

Довкола нас, помалу розпалюється офіцер, війна! Підступна. Неоголошена. И де саме пролягають її траншеї — про це мало хто знає. І зранку через тебе проходить один сигнал, а надвечір — щось геть протилежне. Немов тебе хтось перекодував! Як людині не загубитися у цьому непролазному лісі?

Чоловік мовчить.

Самій по собі, каже офіцер, ніяк. Але, на щастя, є сили, які про нас знають, пильнують і навіть б’ються за нас. На них — наша остання надія. На лицарів невидимого фронта, які…

Офіцер раптом уриває пояснення. Він перехоплює на собі чийсь погляд, не обертаючись, перетягає в куток ока зіницю, фіксує нею об’єкт, із якого в його бік був випущений погляд, і дає голові пів секунди на опрацювання інформації. Голова не підводить. За кілька кроків від офіцера стоїть його колишня одногрупниця, мабуть же ж, викладає тут мову. Із нею — якась жінка. її колега? Не виключено.

Одногрупниця тицькає пальцем в офіцера. її слова тонуть у коридорному гаморі. Але тренований на сурдо переклад офіцер без проблем зчитує із губів одногрупниці слово "стукач".

Його запеленговано! Треба міняти тактику. З "інкогніто" на "катапульту". Або на "удар бугая".

Дзвінок, на тяп-ляп перероблений із бомбосховищної сирени, як завжди зненацька обвалює на людей свій "бугаячий удар".

Мені, кричить чоловік, треба бігти!

О сьомій, кричить офіцер, у фойє!

А якщо, кричить чоловік, я не зможу?

Зможеш, кричить офіцер і застосовує "катапульту". Коли дзвінок, наковтавшися пінистої люті, заглухає, офіцера вже немає. Коридор спорожнів. Чоловік стоїть під стіною й лупає очима.

Треба було, як не в обличчя, то хоч у спину кинути офіцерові все, що він думає про нього. Сказати: робіть зі мною що хочете, але я — не з вами!

Треба було, але він цього не зробив.

Він цього не зробив. Він нічого не кинув офіцерові ні в обличчя, ні в спину. Тільки подумав про це і подибав на третій поверх, де у нього перша пара. Але посеред заняття збаламучені думки приспали свідомість і обвалилися на його студентів.

Що чоловік їм наговорив — невідомо. Він пам’ятає, що ні на крок не відхилявся від плану, але, мабуть, відповідаючи на питання, відволікся, ступив на слизьке, і його десь занесло. Скільки він там пробув? Мабуть, недовго. Але факт той, що тепер він не може ні видихнути, ні вдихнути. Зловісна тиша тисне на вуха. Повітря таке щільне, що його можна рубати. На чоловіка націлено десять сталевих поглядів. Десять майстрів рукопашного, без правил і без пощадку, бою стежать за тим, в який бік він смикнеться. Так, вони з ним із одного зоопарку. Але це — вольєр для вовків. Тут не місце зальотній папузі.

Я, каже, нарешті, їм чоловік, я…

Він не впізнає свого голосу.

Студенти чекають. Чоловік не розуміє, що т а к о г о він їм сказав. Запитати нема в кого. Можна хіба здогадатися по їхніх очах. Але краще туди не зазирати. Хоч чоловік і молодший за своїх студентів лише на десять — п’ятнадцять років, усім раптом стало ясно, що між ними — прірва.

Ватажок, він же староста групи, кладе край мовчанці. З притиском на кожному складі він, не підводячись, оголошує, що йому не подобається ця розмова.

Яка ще розмова? Чоловік ніколи б собі не дозволив розпускати язика в аудиторії. Вся його міміка свідчить про це.

Але старосту не обдуриш. Він тут не для того, щоб дозволяти шмаркачам здіймати ніжку на наші підвалини. Не для того він все дитинство проходив по стерні, босоніж, надголодь, щоб якась городська штучка розводила тут вільнодумство. Що знає цей салата про життя? Може, він гнув колись горба на полі? Або в шахті? Може, він пережив війну?

Чи бачив, як німці женуть селом колону наших полонених? Та де! А от йому, старості, й досі це сниться. Курява, спека скрючений солдат, у якого, мабуть, дизентерія. Ось він на мигах проситься у кущі. Йому не дозволяють. Але він не може стриматися і, стискаючи сідниці, мов качка, дріботить у бур’яни. Його миттю із трьох стволів валять на землю. Й тіло на радість гедзям цілий день лежить в пилюзі. Поночі батько відтягає солдата за село і риє для нього яму. До війни батько був вчителем математики. І під час окупації теж. Німці в їхньому селі не зупинялися, а налітали хвилями. Спочатку забирали яйця, тоді курей, а тоді все, що можна було з’їсти. Румуни ж, навпаки, одразу крали усе, що погано лежить. Але ні румуни, ні німці так і не змогли за всю окупацію знайти їхню корову. Мати переховувала її в льосі, і та, коли хтось чужий нишпорив у хаті, в сараї чи в хліву, відчувала це й жодного разу не подала голосу. Якби не її молоко, то родина б не вижила. Мати було зіб’є таку-сяку грудку масла, а до неї зварить картоплі чи буряків — от уже й нема голоду. Але найтяжче було потім, як почали відправляти підлітків, в основному хлопців, на різні роботи до Німеччини. Спершу брали по роках, а тоді через недобір стали хапати й дітей. Батько два дні і три ночі ховався з сином у кукурудзі. Й не тільки вони. Німці про те дізналися, оточили поле і стали стріляти. Ті кулі синові й досі ночами дзижчать у вухах. Тоді прийшли наші, як раз під ранок, а ввечері батька забрали й повезли у місто, де йому дали десять років сибірських таборів. За те, що він жив на окупованій території, а, значить, служив німцям. Як вчитель. А що ж, спитав він, я мав робити? Партизанити, сказали йому. Він сказав: де? У нас немає лісів, лише лісосмуги. Але то не допомогло. Корова померла того ж року, і мати завела теличку. А ще у неї був дореволюційний "зінгер", і вона зі старого одягу і з мішковини так обшивала сина, що він в неї був першим модником. Коли батько вернувся, то до школи його не взяли, бо він ще тоді не був реабілітований. І на фізичні роботи він не був годящий через

травму спини. Тому він до пенсії пропрацював обліковцем. А коли у них відрізали садибу під дитячий садок, влаштувався вартовим на будівництво, а потім і садівником. Вони з матір’ю розбили скрізь клумби і обсадили майданчик акаціями та платанами. Зробили дітям казковий світ. Ну а коли прийшов документ про те, що з батька зняли судимість, син поїхав в місто і поступив в інститут, вивчився на гірничого інженера, і його направили за кордон, на уранові копальні, спочатку до Німеччини, а тоді і в Румунію. За територію свого соцмістечка вони, вважай, не виходили. Час тоді був повоєнний, в лісах могли переховуватися недобитки фриців та мамалижників. Зате на шахті у них склався дружний колектив. Всі працювали в охотку і з вогником. А відробив зміну — гуляй собі скільки хочеш. Шнапс, цуйка, горілка, пиво, вино — сухе, мокре — будь ласка! Усе тобі буде: новесенька "побєда", шкіряне пальто, ще й молода дружина, бібліотекарка із сусіднього гарнізону. А який трофейний килим він привіз своїм батькам! Музейний експонат, а не килим! І тепер якесь дрібне капшо отак хоче взяти і все це обгидити?! Погодь!

На заклик старости вся група з десяти брандспойтів обдає чоловіка ненавистю. Бо для кожного з них опинитися на цих курсах це все одно, що йому злітати на Місяць. Бо всім їм хочеться на корабель, не космічний, а звичайний, з вогнями, з затишними каютами й з офіціантами. Бо вони все життя дряпалися із мазутного трюму на верхівку слизької щогли. Туди, де їх не дістануть ні батіг, ні злидні.

От що йому, не розуміють студенти, не так. От для чого він розхитує корабель? Може, він дисидент? Із тих, що вічно з претензіями. З тих, що стають у позу й не хочуть терпіти, як всі ми терпимо. Мабуть, йому колись защемили хвоста, і тепер він відмовляється йти з усіма під прапорами повз трибуну. На те, мовляв, він і виродок. Але тоді як же він влаштувався на цю хлібну роботу? Хіба що він перевіряє їх? Так! Весь життєвий

досвід підказує студентам, що їхній викладач навмисно провокує їх. Бо така у нього служба.

Гаразд, кажуть вони собі, вважай, що твоя провокація вдалася. Вважай, що ми дурні, але щирі. Тоді держися!

В кутку, за спинами студентів сидить якийсь незнайомець і стежить за всім, що тут діється. Студенти відчувають його присутність, але про всяк випадок не поспішають озиратися. Чоловік теж намагається не витріщатися на гостя. Та й сонце, яке б’є прямо з вікна, не дає йому підвести очі.

Хто б це міг бути?

Чоловік не виключає, що це якийсь перевіряльник по лінії ООН. Або одинадцятий студент, якого деканат в останню мить встромив в цю групу. Але чому ніхто не попередив його? Може, це інший гебіст? Наврядчи. Два за ранок? Заради одного погодинника? Якби, каже собі чоловік, вони хотіли мене звільнити, то зробили б це через секретарку. Але тоді що робить тут цей кадр?

Студенти не сумніваються, що це за один. Це — їхній справжній куратор! Він працює на тому рівні, де приймаються рішення, і зараз він із командної висотки стежить за ходом провокації. Майор або підполковник. Мабуть, на поїздку за кордон є п’ять вакансій. А їх тут десятеро. І його завдання — у п’ятьох з них виявити гнильцю. От для чого цей сосунок завів таку розмову! Він — гвинтик. Виконує те, що йому наказали. А цьому наглядачу кинуть третю зірочку. І у відставку він піде полковником. П’ятсот ре. Чистими. И це — лише пенсія. Ще й знайдуть йому десь посаду кадровика. Можна жити!

Ні чоловік, ні студенти не хочуть ризикувати. Всі чекають, щоби хтось необачним словом торкнувся мовчанки і відвів він інших грозу. Але тут дурних нема. Тому це за них робить навіжений дзвінок.

Десять сердитих дядьків виходять з аудиторії на законну перерву, а чоловік залишається сам-на-сам із Полковником.

Залишившися сам-на-сам із Полковником, чоловік переконує себе, що той йому — не загроза. Він, може, ніякий і не полковник. А цивільний, що помилково забрів сюди. Чоловікові й без того є про що журитися. Про те, наприклад, як після перерви звести цю ситуацію на жарт. Або про те, як йому бути з гебістом. Проігнорувати чи, навпаки, піти в готель і в самі мікрофони (номер не може не прослуховуватися) виголосити всю правду. Як личить порядній людині.

Хриплий, зроду немащений дзвоник не дає чоловікові закінчити думку. Але чоловік не любить, коли йому заважають думати. Щоб не оглохнути, він затуляє вуха і на мигах просить Полковника почекати.

Той киває.

Бо і при найгіршому розкладі, каже собі чоловік, життя не зупиниться.

Полковник згоден.

Тому що, розвиває цю думку чоловік, воно не тільки лінійне, воно ще й поліваріантне.

Полковник, звичайно, не може почути, а значить, і оцінити цього парадоксу, тому він мовчить. Але чоловік знає, що той собі думає.

Він собі думає: хіба?

А чоловік на це йому каже: уявіть собі!

Полковник уявляє.

Життя, веде далі чоловік, воно в нас смугасте. І зараз я саме зайшов в таку смугу, де як не хмари, так морок.

Полковник киває.

Чоловік: а квітці для зросту потрібно світло.

Полковник згоден.

Чоловік: от якби можна було схопитися за щось, то наскільки б легше було тягнутися…

Полковник: хапайся.

Чоловік: що?

Полковник: хапайся!

Одгарчавши своє, дзвінок на сорок п’ять хвилин заповзає в нору. Сонце змінило кут, і чоловік тепер може, не мружачись, дивитися на Полковника. Але того вже немає.

Студенти, переступаючи через поріг, прочищають горло, і по кімнаті розлягається нудотний тютюновий згар.

* * *

Нудотний тютюновий згар живе в бляшанці з-під "перцю різаного", яка править за попільничку. Праворуч від неї — чайник з міцною заваркою і кухоль зі слідами коричневих губів. Між чайником і попільничкою — розкрита книжка. На обох берегах — дрібні нотатки. В іншому кінці столика — блакитно-помаранчева місткість від грецького апельсинового соку. З неї стирчать бездоганно вигострені олівці. Дерев’яний, нічим не накритий, квадратний стіл. Структура його дошок править за тло, на якому розігрується німа драма. Форми предметів ведуть плідну бесіду з плямами, силові лінії деревини сперечаються з літерами на бляшанках, кут, під яким кинуто книжку, доводить щось носику чайника. Навіть недопалки, дбайливо вписані в натюрморт, перегукуються з олівцями.

Це — підвал. Друг чоловіка наглядає тут за казанами, які є серцем системи опалення цього будинку. Одну добу він чергує, дві відпочиває. Без огляду на вихідні та свята. Він — художник. Без формальної освіти. Але він ближчий до світла, ніж найосвіченіші з офіційних світил. Він є доказом того, що можна жити в суспільстві і бути вільним від суспільства, втіленням чоловікової мрії про Митця. Про незалежного й безкомпромісного Мислителя. Внутрішня еміграція й метафізічність заслання — це ті дві теми, над якими б’ється художник як в житті, так і в своїй творчості. Він знає, що для режиму він є першим кандидатом на знищення. Бо опорі режиму — мовчазній більшості міщан — митці не потрібні. Пропагандисти, халтурники, куплетисти — так, але не вільні художники. Тому руками міщан режим змітає їх на узбіччя, під свої червоні килими, і розраховує, що вони там рано чи пізно задихнуться. А ситий зовнішній світ цього навіть не помітить.

Ми тебе, заявив колись редактор, якому художник приніс свої твори, не пустимо в мистецтво.

Ні, заявив йому художник, це я всіх вас туди не пущу.

Редактор запитав, звідки художник візьме на це сили.

Художник сказав, що з Космоса.

Ага…

Так! Ви всі — жіноче начало. І ваш знак — місяць. А я — чоловіче начало. И моя сутність — сонце!

Редактору не було чим крити.

Художник любить повторювати, що метафізичність самотності, у який опиняється справжній митець, прирікає його на мовчанку. Мудре слово потребує не менш мудрих вух. А з цим проблема. Навіть серед тих, хто ходить до нього в підвал, і кого він вважає своїми учнями, нема таких, з ким він може спілкуватися на рівних. Доля митця — перманентна втеча. Як від ворогів, так і від друзів. Бо ні ті, ані ці не здатні стати на його позицію.

Ми тебе не розуміємо, кажуть і ті, і ті.

О, каже він їм, сліпці! Скільки ще вам пояснювати! Я покликаний ширяти над мурашником. Як вітер. Сенс мого буття — у неприп’ятості. У ньому — моє прокляття й моя ж насолода. А вам цього не дано. Ви тут для того, щоб розтектися й застигнути. Стати плямою на поверхні вами ж загидженої землі.

Я, каже йому чоловік, це розумію. І, більше того, відчуваю!

Одразу після зайнять він іде до художника по пораду. Розповідає йому і про зустріч під деканатом, і про готель, і про поведінку старости. А про Полковника мовчить. При цьому він спирається на стіл і перегортає бляшанку з-під соку, в якій пишалися олівці, й тим самим руйнує натюрморт.

Загибель композиції розлючує художника. Чоловік кидається піднімати те, що впало зі столу, і розставляє все, як було. Але художник знає, що втрачений рай не відновлюється. Суміш огиди і образи гуляє по його обличчю. Здається, що художник дихає не носом, а крізь зуби, поквецяні цигарковою охрою. Але це не так. Його ніздрі з присвистом ганяють туди-сюди затхле повітря. Магістральна жила на шиї, яка нагадує струну від контрабаса, зараз напнута так, що може вирвати ключицю. М’язи, хрящі й сухожилля виходять на поверхню і вкривають обличчя валами й редутами. В той час, як шкіра нагадує схему метрополітена. Якщо добре придивитися, видно колір кожної з ліній.

Чоловікові завжди подобалися гострі, ніби викарбовані у скелі риси художникового обличчя, його худорба, зріст, жилавість. Таким, як він, до лиця крислатий капелюх і довгий чорний плащ. Власну ж зовнішність чоловік недолюблює. В ній, на його думку, забагато округлості й цукру. Хоча зараз, дивлячись на нього, ніхто б не сказав, що в дитинстві його дражнили "глобусом".

Поки чоловік по пам’яті відновлює натюрморт, художник оговтується. Він запалює "приму" й вихлюпує весь свій гнів на чоловіка. Той готовий до цього. Жодна із їхніх розмов не обходиться без суперечок. Це в них ніби гра. В ній художник завжди замашний, чоловік завжди педантичний. Художник є

інструментом натхнення, інтуїції та вільних асоціацій, чоловік — агентом логіки та педантизму.

Розмова в них може початися з дощу надворі, перескочити на Хокусая, тоді на Фелліні, а з звідти — на Германа Гессе, після якого художник може оголосити, що його дочка буде читати світову класику в оригіналі.

Чоловіка це може обурити: як вона зможе в оригіналі читати класику без знання мов?

Вона їх вивчить.

А хто її навчить?

Сама.

І де ж так вчилися?

Є така річ, може на це сказати художник, як природні здібності.

Ти її, може нагадати художникові чоловік, вже чотири роки не бачив.

Три!

Чотири!

Три з половиною!

От бачиш!

Що це моя провина?!

Я не кажу, що це — твоя провина. Я тільки…

Є, може сказати художник, люди, які стирчать від немовлят. Я ж стирчу від дітей, які вже живуть власним духовним життям. От нехай вона трохи ще підросте, і тоді я візьмуся за її освіту.

Чоловік може висміяти його, а може й змовчати. Бо хто знає, як склалося б його життя, якби не художник. Чоловік завжди буде йому зобов’язаний, бо коли він поступав до університету, то недобрав однин бал. Художник того року також поступав на той самий факультет, і пройшов, як той, що служив у війську і провчився рік на підготовчих курсах. У перший же день зайнять він раптом зрозумів, що, насправді, не хоче сидіти за партою, а хоче бути художником.

Сталося так, що саме тоді в кабінеті декана опинився батько чоловіка. Він переконував декана в тому, що його синові навмисно знизили оцінку, бо історію син знає не гірше за вчителів.

Декан сказав, що списки першокурсників вже затверджено. От якби, сказав він, раптом хтось із першокурсників прийшов до мене і сказав: я не хочу вчитися…

І в цю мить до кабінету, розпихуючи прохачів, увірвався художник і забаг назад свої документи. Так чоловік став студентом. Тому художник займає в його житті особливе місце, і чоловік завжди ладен підіграти йому. Бо як ще тому нести прапор духовності? И хто, як не він, кине виклик совдепії і заволає, що її король — голий? Крім того, чоловік не хоче, щоб його друг шкодував про свій шляхетний вчинок.

Художник, весь у клубах гніву та тютюну, не зводить очей з чоловіка, який відбудовує його натюрморт. Художник вже рік страждає від творчого запору. Він не малює, не пише і навіть не читає. Всі тільки й роблять, пояснює він, що повторюють те, що було колись мовлено. Крадуть! В наглу! Я ж, навпаки, шукаю нове. А все справді нове мусить прийти саме. Не ми, а воно вирішує, кого обрати своїм інструментом.

Зараз тема його монологу — світло. Справжність і первинність світла. И злочини так званих митців, котрі, як слуги режиму, в кращому разі годують міщан напівправдою. А це — гірше за брехню. Бо в їхніх творах немає світла. А є лише підробка. Лампочка Ілліча.

Що ж, каже чоловік, лампочки теж потрібні. Щоб читати в темряві.

Ти, каже художник, софіст.

Хіба?

І колабораціоніст!

Я?

Так, ти! Ти співробітничаєш із режимом, а значить — ти теж несеш відповідальність за всі його злочини.

Цього вже чоловік заковтнути не може.

А ти, каже він, ти на кого працюєш? На ЖЕК! А ЖЕК — найперший інструмент режиму. Базова удавка тотальної кріпаччини. Тому ти теж з ними співробітничаєш.

Це ще більше роз’ятрює художника.

Колабораціоністи, кричить він, це не ті, що сидячи в підвалах тягнуться до світла! Це ті, хто кривлять душею! І за це їх всіх слід повісити. И декого з них — за яйця!

Чоловік шкодує, що не дав художникові мирно вичерпати тему світла. Він нахиляється за останнім недопалком і ставить бляшанку-попільницю у центр столу.

Я не розумію, каже він, про що ми сперечаємося. Вдень завжди світить сонце, а вночі потрібна електрика. Інакше треба десь по п’ятій вечора лягати спати. Принаймні, взимку.

Це, каже художник, метафора, образ. Коли йдеться про речі універсальні, на всі часи, не можна без метафор!

Я знаю. Але…

Стоп, наказує чоловікові художник, відійди! Залиш усе, як є. Нічого не чіпай!

На столі — ті самі предмети, але чоловік їх розставив так, що замість жанрової замальовки вибудувалася композиція, не обтяжена літературним баластом. Проступила структура, вона ж сутність, кожної з речей. Стосунки між ним покращали. Навіть, з’явилася приязнь.

Не торкайся! благає художник і тягне чоловіка на вихід.

Він не сумнівається, що це — воно. Прорив творчого запору. Кінець безпліддя. Тепер йому не треба буде нічого вигадувати. Нове слово в мистецтві відбувається зараз, отут, на столі, який

він притягнув сюди зі смітника. Відбувається з метою вирвати його з підвала і вивести на міжнародну орбіту.

Але, опирається чоловік, як мені бути з гебістом?

Художник пересмикується, наче йому ляпнули по обличчю.

Яке я маю відношення до твого гебіста?

Ніякого, каже чоловік, але мені більше немає з ким порадитися.

Я тебе, каже художник, розумію.

То що б ти робив на моєму місці?

Художник відвертається.

Як, каже він, його звати?

Чоловік не знає.

А який він із себе?

Ніякий.

Я, каже художник, не сумнівався.

То як же мені бути?

Тікати. Поли обрізати й тікати.

Як?

Так, як жінка не тікає від маньяка.

А що йому від мене треба?

Як "що йому треба"?! Від тебе, від мене, від будь-кого — їм треба одного. Охопити, оплутати, замастити всіх. Щоб ніхто не поривався вгору. Оце все, що їх цікавить. І що б вони тобі не пропонували, ти мусиш сказати "ні". Як хочеш. Словами чи ногами. До цього все зводиться. До "так" чи "ні". А не можеш сказати, розвернися й біжи.

Де?

У Вотилівку.

Де?

Художник перевіряє, чи не чатує хтось за дверима, і розповідає другові про село неподалік від міста. Там зараз на пів підпільно будується церква. Митрополіт по своїх каналах вийшов на політбюро, а на рівні району підмаслив кожного з паханів. І тепер там, де менти десять років тому спалили пам’ятку архітектури, бригада західників-шабашників будує новий храм. В травні вони його мають здати "під ключ". Лишається розписати стіни. Шукають досвідченого іконографа. Художник приберігав цю роботу для себе, але, якщо у його друга така халепа, то він ладен поступитися йому.

Мені?

Не існує, каже художник, прямішого шляху до спасіння. Може, для того він до тебе й клеївся. Якого ще знаку ти чекаєш?

Але ж я ніколи…

Ти весь час мені кажеш, що тебе тягне до малярства, так?

Ну.

Що "ну"?

Те, що я ніколи не малював ікон.

Навчишся!

Я в церкві бував, мабуть, півтора рази. За все життя!

Тепер ти там будеш вдень і вночі.

Але як я можу розписувати Божий храм, якщо я ще не розумію деяких речей?

Яких речей?

Базових.

Наприклад?

Наприклад… Ну, з чого б почати?… Я знаю… Звичайно, я читав Біблію. Хоча й не всю… Але я так до кінця і не зрозумів…

Що?

Мені й досі не ясно…

Що саме?

Скажімо, як може одна людина взяти на себе гріхи всіх? Всього людства. Як? Навіть із суто математичного погляду. Ти уяви собі, про яку кількість гріхів! ідеться!

Я знаю… Я знаю, повторює він і занурює п’ятірню у свою смоляну бороду.

Чоловік чекає, що зараз художник розцмулить для нього черговий філософський вузлик. Бо царина духу — то його стихія. И він не помиляється. Художник, не виходячи з задуми, розповідає йому про випадок, який стався з ним перед Великим постом. Він тоді бухав у компанії молодих кастовиків, дітей цека-мека, ради міністрів, і тому подібної сволоти, яка товчеться довкола Будинку кіно. Почали з коньяків і якихось кокосових лікерів, а закінчили, як завжди, самогонярою. Під розмови про супраментальне та про астрал. І на ранок художнику стало так гидко, що він кілька днів провалявся з роззявленим ротом, не міг навіть доповзти до клозета. І от тоді він зрозумів, що це ніяке не похмілля і не отруєння. Він — ветеран таких речей. Ні! То було щось дуже метафізичне. Немов він один взяв на себе гріхи всіх тих, кому б інакше й не снилося колись побачити світло.

Це ж треба, каже чоловік.

До речі, тобі, каже художник, як іконописцю, не можна не постувати. Бо до Пасхи ще далеко. М’ясо, сир, масло — нічого скоромного!

Я розумію.

Бувай, каже художник і зачиняє за чоловіком двері. Мені треба працювати.

Хто тобі не дає, каже чоловік собі під ніс, піднімаючись сходами. Працюй собі.

А ти, кричить йому художник із підвала, вибирай! Вотилівка або партком!

Партком, кричить чоловік, чому партком?

Тому що не можна служити їм і оминути партком.

Оминути партком йому не вдається. Того ж дня, через півтори години після розмови з художником чоловік опиняється в парткомі, за столом, навскіс від портрета засновника партії. Напроти нього сидить доцент, він же заступник секретаря факультетської партійної організації. Між чоловіком і доцентом стоїть пляшка вірменського коньяка. Доцент похитує головою і каже: ну що ви, голубчику, їй-богу. Заберіть. Це вам не личить.

Що символізує ця сцена? І що могло привести чоловіка в партком?

Ланцюг дрібних, зумовлених побутом кроків.

З майстерні художника чоловік пішов додому. По дорозі він заскочив у гастроном за Оперним театром. Там на ту пору з молочних продуктів зберігся лиш почесний караул з плавлених сирків. Зате в центрі міста він застав і кефір, і молоко в пакунках, і ряжанку, і сир "любительський".

Вдома чоловік хотів одразу ж розповісти дружині про офіцера, але вона саме одягалася, щоби десь бігти. їм, нарешті, пощастило знайти кінці у профкомі великого заводу. Цей завод має гарний садок із басейном, який знаходиться

буквально через дорогу від них. Старшу групу там навіть двічі на тиждень вчать деяким англійським словам. Директриса їм вже дозволила приводити дочку, якщо буде виписка з поліклініки, у якій були б зазначені дані про пологи, щеплення та перенесені хвороби.

Поспішіть, попередила директриса, без цієї виписки я вашу дівчинку не прийму. І, якщо завтра не буде довідок, післязавтра я беру на це місце когось іншого. Бо ви ж знаєте, яка в нас черга?

Дружина заранні записалася на прийом до педіатра і відпросилася на роботі. Але її відволік дзвінок свекора, і тепер вона запізнюється.

Що йому, запитав чоловік з кухні, не спиться?

Він хоче, щоб ти прийшов до нього.

Для чого?

Не знаю. Подзвони і запитай.

Не зараз. А що він конкретно казав?

Я за десять хвилин мушу бути там!

Де?

В поліклініці! Бувай! А-а-а!…

Від її зойку чоловік випускає з рук пляшку кефіра, яка не б’ється тільки тому, що приземляється у піддон холодильника.

Чоловік вибігає в коридор. Дружини вже немає. Чути, як її підбори цокотять в бік ліфта. А в дверях стовбичить його батько. Лівою рукою він все ще тягнеться до кнопки дзвоника, а в його правій руці тіліпається авоська з якоюсь пляшкою. На ньому — світлий плащ і капелюх. Проти коридорної темряви він виглядає як китайський ієрогліф докору.

Між чоловіком і батьком дванадцять років то спалахував, то скнів конфлікт поколінь. Але по смерті матері чоловік спіймав себе на тому, що тепер він дивиться на батька не знизу вгору, а навпаки. Бо батько з кожним днем все швидче рухається у бік здитиніння. Але, на відміну від дівчат, з ним, як із хлопчиком, більше клопоту.

Батько якось раптом і не на жарт повівся на кількох темах. На квартирі — як би її так переписати на сина, але щоб син зі своєю родиною не перебрався туди жити — і на політиці. На сорок днів він сказав при столі, що геть розчарувався у ідеалах і не сьогодні-завтра покладе партквиток на стіл. Але над усе йому боліло те, що його син виріс непристосованим до життя.

Ти, торочив він чоловікові при кожній зустрічі, не вмієш жити!

А ти, питав чоловік, вмієш?

Я прожив життя!

Ще не вечір.

Не будь таким розумакою!

Чим ти тепер незадоволений?

Що ти непрактичний.

А знаєш чому?

Ну?

Бо в нас практикантам нічого не платять.

Раніше за подібні жарти син одержав би стусана. А зараз батько лише роззявляє рота.

От, сучий син, завжди знайде, що сказати!

Він часто під різними призводами викликав сина і садовив його за стіл, на якому між консервою та хлібом височила якась пляшка. Кілька друзів, які в нього колись були, або вмерли, або розчинилися в життєвій мряці. Зате він тепер мав дорослого сина, з яким міг за чаркою вести задушевні бесіди. Репертуар в нього був дуже одноманітний. Життя, політика, різне.

Життя, казав він, це борня. Тріумф соціального дарвінізму. Тому всім потрібен захист. За наших умов це — партія. Чоловікові не можна тягнути з цим. Бо на ньому родина. И це — не конформізм і не безпринципність. Це — здоровий глузд. Не існує гарних чи поганих людей. Кожен з нас — те і це, водночас. Парадокс людства в тому, що хто завжди рухає історію? Негідники й бандити. Бо вони — вірні слуги прогреса. Але! Якщо ти для них загроза, вони розчавлять тебе й не помітять. А ти не чекай цього. Займи життєву позицію. Стань так, щоб вони до тебе не дотягнулися. І пильнуй! Люди у нас такі, що кожен може зрадити. Друзі, жінки, кревні родичі — всі. А ти — їх. Знаєш, скільки довкола спокус? Особливо зараз. Ознака моменту: люди втратили нюх. Тяжкі умови — всі сопуть

і тягнуть лямку. А трохи послабить — всі скиглять і ображаються. Ну що за люди!

Заходь, каже чоловік батькові. Як ти?

Як так, каже батько, не роздягаючись, що тебе ніколи немає вдома?!

Він знає, що сьогодні в сина три пари, але не може не почати розмову з щедрого замаху. Батькові легше на душі, коли син перед ним виправдовується.

Взагалі-то, каже чоловік, я біжу.

Де?

На кафедру.

Ти ж щойно звідти.

У нас зараз буде засідання.

Ти мені казав, що кафедри у вас по четвергах…

Це не кафедра.

А що тоді?

В нас сьогодні засідання секції.

Що за ідіотизм?!

А в тебе що? Якась справа?

Звичайно!

Яка?

А така, що я дуже за тебе хвилююся!

З якого приводу?

З такого, що тобі вже стільки років, а ти й досі ідеаліст.

Я не ідеаліст. Я погодинник.

От бачиш! Підсобний працівник! Без наукового звання, без ставки, без партквитка!

І ти прийшов, щоб мені це сказати?

На! каже батько і тицькає чоловікові авоську з пляшкою.

Що це?

Коньяк.

Коньяк?

Коньяк. Вірменський. П’ять зірочок!

Щоб що?

Щоб ти його відніс йому.

Кому?

Тому доценту, який тебе взяв на цю роботу!

Чекай, чекай...

А як не віднесеш, я сам до нього піду!

Чекай, каже чоловік, я зараз.

Що "зараз"?

Я, каже чоловік вже на ходу, в туалет.

Там, замкнувшися на гачок, він від розпачу гатить кулаком по унітазу.

Батько припадає до дверей і виголошує план. Кілька років тому доцент узяв чоловіка до себе на кафедру. Як свого колишнього студента. А чоловік йому і досі не подякував як слід. Тому йому і не дають ставку. Коньяк — це не хабар. Це — ознака вдячності. Вдячності й поваги. Якщо доцент — мужик нормальний, то він оцінить цей жест і сам запропонує чоловікові тут же ж його і розпити. За розмовою чоловік скаже йому, що мовляв, так і так, далі нема сил терпіти. В мене родина. И дитина. І друга на підході.

Яка, кричить чоловік, друга?

А як вони перевірять? Допоможіть, скажи, і підтримайте! Я вас не підведу.

А що, як він мене пошле за такий жест?

Не пошле!

А ти хіба знаєш доцента?

Я знаю життя! Ми — не звіри. І в нас так: якщо ти до мене по-людськи, то й я тобі піду назустріч. Ковбаса й чарка, минеться і сварка. А все інше — туман. Який би ти не був мудрець, а насправді, тобі треба не марципанів із фрікасе, а чогось дуже простого. Колись я…

Ну, чоловік так розчахує двері, що мало не збиває батька з ніг, я побіг.

Візьми!

Ні.

Яка ж ти після цього невдячна…

Ти, питає у нього чоловік, ідеш чи тут лишаєшся?

Я, батько перекриває йому вихід, я…

Чуєш, каже йому син, будь ласка…

Ні, це ти будь ласка! Бери! Щоби я міг спокійно померти! Я обіцяв мамі. Вона просила. Вона завжди хвилювалася за тебе. Через те й померла.

Тільки не треба тут…

Візьми! Я тебе востаннє…

Добре!

Чоловік вириває у батька з рук пляшку і кидає в свій портфель. Ніж сперечатися з ним, краще взяти, бо він не відчепиться. А ввечері подзвонити й сказати, що доцента не було на роботі. А тоді спустити все на гальмах. Хоча у батька пам’ять, як у слона. Коли йому було двадцять із чимось років, він був головним технологом заводу. Велета важкої індустрії. Якось за дострокове виконання секретного урядового плану все керівництво одержало найвищі нагороди. А його обминули. Буцімто, за його молодість. Але, скоріше за все, що за гонор і довгий язик. Батько й по тепер після трьох чарок згадує про таку несправедливість. Мені, каже, лячно подумати, як могло б скластися моє життя, якби я тоді одержав орден Леніна!

Чоловік садовить батька на тролейбус, а сам їде на роботу.

Ти ж, кричить батько йому у вікно, не обманеш?

Не обману.

Ти ж йому віддаси?

Віддам! Віддам!

В деканаті він для годиться питає, чи не пішов доцент додому. Йому кажуть, що пішов, але не додому, а на кафедру. Коли чоловік уже за два кроки від сходів проходить повз партком, звідти вистромлюється доцент, у пальті та в ондатровій шапці.

А в обличчя йому вигукує чоловік, о!

Ви, питає його доцент, до мене?

Ні, каже чоловік, я просто так!

Ну то, каже йому доцент, заходьте. Що там у вас?

Замість викласти сутність справи, чоловік нітиться і витягає батьківський коньяк.

Що це таке? не розуміє доцент.

Це — подяка, голосом батька бубонить чоловік. Ознака вдячності. І…

Він ще мить тому знав, яку фразу сюди підпустити, щоб, в разі потреби, звести все на жарт. Але де ж вона? кричить він у розпачі, поваги!

Що ви, доцент нахиляється до нього і переходить на шепіт, голубчику, їй-богу? Заберіть, це вам не личить.

Чоловік це й сам знає, але, замість пояснити доцентові (він би його зрозумів!) всю цю коньячну тему, він ціпеніє та наливається лютню. На себе, на батька і на офіцера органів безпеки. Ціпеніє, шаріється і мовчить.

* * *

Мовчить і доцент. Він пам’ятає чоловіка ще першокурсником. Рожеві щічки, тонкі риси, пушок довкола рота. Очі, як розкрита книжка з малюнками. Колись він до свого светра нашив аплікацію у формі п’ятірні… Доцент у них тоді читав свій курс. Після пари він попросив першокурсника залишитися і сказав йому: я вас прекрасно розумію, але будьте обережні, не варто так підставлятися.

Розмова з коридору перетікла на завалений листям бульвар, а закінчилася через кілька годин під парадним, де

жив студент. Доцент пояснював йому, що то не штука — спалити себе. Вам здається, казав він, що варто розкритися перед людьми, і вони вас полюблять. Пояснити їм щось, і вони стануть на ваш бік. Це ілюзія. Простіше усвідомити це й вчасно адаптуватися. І для цього не обов’язково ламати себе. Треба просто любити життя, у всіх його проявах. І насолоджуватися тим, що воно нам дарує. А коли хтось вимагає щось від світу, знайте: він, насправді, хоче, щоб всі грали за його правилами. Ще й у піддавки. Але так не буває.

Вряди-годи доцент торкався студента то плечем, то ліктем. І тоді йому здавалося, що від хлопця пахне молоком. А студент був так захоплений бесідою, що нічого не помічав.

Взимку доцент не раз намагався після занять перестріти студента. Щоб пройтися з ним бодай до метро. Але той завжди був із кимось з одногрупників. Коли ж він виходив сам по собі, то десь поспішав. Або робив вигляд.

На другому курсі у нього з’явилася дівчина. А до дівчат доцент був особливо прискіпливий. Тих, що регулярно запізнювалися на його лекції, він із порога відправляв у деканат, де вони писали пояснення. Три пояснення автоматично знижали екзаменаційну оцінку на бал. Коли студент зі своєю дівчиною виходив з університету, доцент чомусь ховався то за колону, то за стовбур каштана.

Кілька років по тому доцент бачив студента лише здаля. За цей час доцента обрали секретарем факультетської парторганізації, він очолював боротьбу з фіктивними довідками, з буржуазним націоналізмом, з палінням та з мужоложеством. За успіхи в роботі його на півроку було відряджено на стажування за кордон. Повернувшися, він почув, що його дружина подала на розлучення, а син відмовився вчитися і пішов до війська. Щоб не бути схожим на

батька. Служити його направили в ракетну частину, десь за полярне коло, де в перший же ж місяць він одморозив собі пальці на ногах, у нього почалася гангрена, і після вчасної ампутації він був демобілізований. З батьком він, як і до війська, не розмовляв. Доцент у цьому винуватив свою — тепер уже — колишню дружину.

А з колишнім першокурсником він колись зіткнувся на концерті, за кілька місяців до його державних іспитів. Доцент ледь його впізнав. Де й поділися мякість і пушок, і навіть непевність. Тільки очі не змінилися. Студент був з дівчиною, яка кинула погляд на доцента і, скільки тривала розмова, все намагалася стати між ними. Доцент запитав, чи знайшов студент роботу. Той сказав, що ні. Доцент сказав, що в такому разі у нього є ідея. Якщо ви, і доцент обернувся в бік дівчини, звичайно, не проти.

Вони зі студентом призначили зустріч наступного ранку в університетському парку. Був перший п’янкий день весни. Якщо, сказав доцент без прелюдій, вас цікавить викладання, то я міг би спробувати влаштувати вас на свою кафедру. Тільки спробувати. Ставки я поки що вам не обіцяю. Походите трошки в погодинниках, а там побачимо. Але ви мусите пообіцяти мені, що не будете робити дурниць.

Що ви маєте на увазі, спитав студент.

Я маю на увазі, сказав доцент, ваше ставлення до основ.

Над ними пролетіла бджола. Не комар, і не муха, а справжня бджола. Хоча був тільки початок березня.

Як би я до них не ставився, відповів студент, а рано чи пізно все, що базується на брехні, мусить розпастися.

Ні, сказав собі тоді доцент, це молоко ще не скисло. І з першого вересня чоловік став викладати на факультеті, на якому він щойно вчився.

А зараз, не розуміє доцент, що це все означає? З коньяком. Щирий душевний порив? Народне уявлення про вдячність? Гаразд. Припустимо. Але чому зараз, після стількох років? Невже й його спокусили? Ставкою, скажімо, чи закордонним відрядженням. Що ж, сумно, але це життя. Всі так чи інакше спокушаються. Невже хтось копає під доцента? Ну-ну, хай стараються. Він захищений з усіх боків. Факультет, ректорат — в нього скрізь свої люди. І в органах теж. Хто ж це міг до такого додуматися? Підпустити до нього погодинника з коньяком! Зробити з нього хабарника! Це мусить бути якась дуже дрібна шваль.

Заберіть, наказує чоловікові доцент, воно вам не личить!

Той хапає пляшку й задкує на вихід. Дякую, тату, за пораду. До кінця семестру вони мене, мабуть, не чіпатимуть, а тоді без зайвих слів просто не продовжать контракту. Так, каже він собі, мені і треба. Щоб не коливався туди-сюди, як лайно в ополонці. Це — болісний, але корисний і, головне, дуже вчасний урок. Зате віднині все буде інакше. Він буде щодня, від світанку до сутінок, розписувати сільську церкву. Він стане майстром сучасної ікони. Він охреститься, відпустить бороду, відкине все зайве і очиститься настільки, що стане прозорим інструментом. Дружина його зрозуміє. Дочка ним пишатиметься. Якщо і не одразу, то колись. А зараз він піде до художника, і той його відвезе в село. Сьогодні ж, негайно. В крайньому разі — завтра, бо треба хоч трохи зібратися. Фарби, одяг, альбоми ікон для натхнення. Друг-художник ще в своїй майстерні. От чоловік його й здивує. Він постукає в двері. Той відчинить, побачить пляшку коньяку. Чоловік здійме її, наче гранату. Чи прапор. Художник витріщить очі, бо зараз, як не

як, піст. А він не те, що алкоголю, молочного не бере в рот. Але чоловік здійме пляшку, потрясе нею і оголосить: Це мій символ волі! О солодке слово "свобода"!

* * *

Це — мій, трясе чоловік пляшкою перед очима художника, символ волі! О солодке…

Він не докінчує фразу, бо з майстерні йому в ніс шибає кнурячий дух. Чоловік зазирає всередину і бачить, що його друг на маленькій електроплиті смажить яєшню.

Яєшня? На салі?

На шкварках, уточнює художник.

Але ж ти постуєш?!

А ти, я бачу, надумався…

Видно, що чоловікове рішення обурює художника. Зокрема його патологічна наївність. Він хоче отак піти і стати іконописцем. В обхід попів, які усі поголівно є офіцерами гебе. І в їхні обов’язки входить стучати на свою паству. Інакше їм не дозволять заходити в олтар.

Невже, каже чоловік.

Авжеж!

Художник нагадує чоловікові, що ми живемо в таборі, і тут ні на кого не можна розраховувати. Лише тоді можливі винятки

й приємні несподіванки. Тільки тоді мінус на мінус дає нам плюс. Це реальність. Це місце зустрічі фізики з метафізикою. А до того, як вони зустрінуться, не вимагай від картоплі смаку яблука. Яблуко — це вже завершений продукт Творіння. А картопля — матеріал. І так само з релігією. Що таке Бог? Для всіх картопляних виробів Бог — це щось тепле й затишне. Як нора для миші. Захист від погоди. Схованка, де можна, посмоктуючи лапу, перекуняти зимову смерть. От вони і продовбали собі всі ці лазики, сходинки, забобончики та ритуали. Щоб затулитися від Джерела Сили. Тут — добро, кажуть вони мені, а там — зло. Встроміть, кажу я їм, і те, і те, в свою норку. Бо той, кому дано бачити, знає: добро і зло, свято і піст, навіть, життя і смерть — це як два ока одного Обличчя. И для тих, хто живе з таким знанням, не потрібні ряси та хусточки. Це про них сказано, що не людина для посту, а піст для людини.

Закінчивши монолог, художник розпрямляє бороду і усміхається. Так, наче він сидить на маківці гори у позі лотоса. Але чоловік, як не видивляється, ніде не бачить гори. Зате він бачить, що його друг ледве чмихає дном ставка на своєму допотопному батискафі. Всі його шлюзи задраєні, ілюмінатори затягло мулом, двигун ось-ось заглохне. Запаси кисню — на нулі. Художник боїться, що варто йому піднятися на поверхню, як вороги запеленгують його. Варто йому зробити шпарину, і туди полине болотяна твань.

Але що означає цей образ? Те, зокрема, що друг-художник нічим йому не допоможе. Бо йому самому потрібна поміч. Не виключено, що й ніякої Вотилівки не існує. Він цілком міг її вигадати. А, точніше, не міг не. На те він і митець. Він весь не тут, а там, де ширяє його думка. Тому він і не помічає, що сморід і чад від плити заклубочили весь підвал. І йому не в голові, що варто жару зі спіралі перекинутися на папір чи одяг, як повибухають усі його казани. Натомість художник чекає,

щоб чоловік, нарешті, похвалив його монолог. Хіба не для цього той сюди ходить?

Але чоловік ніяк не може викашляти давкий скоромний дим зі своїх легенів. Не розгинаючись і мотиляючи лівою рукою, немов пропелером, він все ж дотягується до шнура й ліквідує загрозу пожежі. У правій руці він стискає батьківську пляшку. Що з нею тепер робити, він не знає.

* * *

Що з нею тепер робити — я не знаю!

Дружина, не роздягаючись, у пальті й чоботах валиться на диван і плаче. Що сталося?

Тільки обмивши обличчя холодною водою, дружина заспокоюється. Вона щойно з поліклініки, де намагалася взяти виписку з карточки дитини для її нового садочка.

Дільнична врачиха вислухала її і заявила, що в неї немає зошита.

Якого зошита?

В який би я могла внести запис. Ви принесли зошит?

Ні.

Ну тоді принесете завтра.

А чому не можна написати на аркуші?

Так не годиться.

Дружина не може повірити. Щойно вона пояснила врачисі їхню ситуацію. И те, як їм важко було, коли дитина мовчала. і як вони раділи, коли вона знову заговорила, і як зараз її цькують у старому садочку, ще й кажуть, що вона не бере програму. І що в новому садочку працюють чуйні та віддані педагоги. Тим більше, що там в неї буде подружка, дівчинка з їхнього ж будинку. А головне, що на це місце дуже багато охочих, і діяти треба зараз!

Не думайте, каже на це врачиха, що ви такі унікальні. Зараз усім тяжко. Ця дитина — ваш хрест, от ви його й несіть. В неї, якщо не помиляюся, діагноз. А чи знають про це у новому садочку? Чи ви приховали від них цей факт? Так? Що ж, я так і знала! Тому мовчіть і тримайте себе в руках. І на прийом до лікаря ходіть із зошитом, якщо ви хочете, щоб вашу дитину взяли в нормальний садок. Там, де нормальні діти виховуються згідно із затвердженою в міністерстві програмою.

Але ж, підскакує дружина, але ж…

Врачиха також підводиться і, мов сокиру, здіймає над головою дружини тему обліку. З якого, між іншим, дівчинку ще ніхто не знімав. А для розумово відсталих в нас є відповідні заклади. Там теж працюють не звірі, а фахівці. Що тут не ясно?!

Дружина сповзає на стілець. Але одразу ж випростується.

Мені потрібна довідка, каже вона. Ім’я, рік народження, щеплення. Ви зобов’язані.

Кому, сміється врачиха, вам? Я ж вам не плачуся на свого чоловіка. Бо, якщо я розкрию рота, то вам мало не здастся!

Вона розчахує двері й гукає наступного пацієнта. Якась дрібна жінка зі своїм губатим сином вмить заполоняє кабінет і притискає дружину до деренькучої скляної шафи з зеленкою й бинтами. Вухо у хлопця замотано камфорним компресом із кількох шарів жовто-сірої вати. Хлопець кахикає так, наче в нього не легені, а барабан полкового оркестра на марші. Опинившися в кабінеті, його мати першим ділом захоплює стілець. Разом із врачихою вони двома потужними соплами здувають дружину в коридор, де її гарпунами поглядів добиває стражденна черга.

От що нам, питає дружина, робити?!

Чоловік не відповідає.

Вже чверть на п’яту!

Ага, каже чоловік.

Коли ховали його мати, вони довго вагалися, брати їм дочку на цвинтар чи не брати. Вирішили таки взяти, щоб у дитини не було питань про те, де поділася баба.

Я хочу, сказала їм дочка того дня перед сном, до баби!

Їй пояснили, що баби нема, й що, коли люди помирають, їх кладуть в труну (це така дерев’яна люлька) й ховають у землю.

Чому бабу поклали в люльку?

Щоб їй було приємно. Й затишно.

Що вона там робить? Спить?

Ні.

А що?

Вона просто лежить.

І не спить?

Ні, вона спить. Але не так, як ми спимо. А ти про це не думай. А повернися на бочок і спи. Хочеш ще якусь казку?

Більшість тих казок, які їй читає чоловік, вона вже знає на пам’ять. З усіма батьківськими інтонаціями. Бо вона у них — татова дочка. Щовечора вони з татом гуляють, якщо дозволяє погода. У них є улюблені теми і, навіть, маленькі секрети. Дочка каже, що вона виросте і буде фігуристкою. Вона щодня вигадує якісь нові піруети і чекає вечора, щоб батько їх схвалив. Але у спорттоварах на таку маленьку ніжку немає ковзанів. По вихідних вони ходять в новий ботанічний сад. Це зовсім близько від них. Влітку вони збирають гербарій. Так, кілька листочків, щоб дитина запам’ятала. А взимку досліджують куточок хвойних насаджень.

А де, запитала вона вчора, травичка?

Під снігом.

Вона померла?

Ні, вона жива. Але вона спить.

Чоловік пояснив дочці про соки. Щозими вони ховаються від холоду в коріння, під землю. А навесні піднімаються вгору, і травичка оживає.

Скільки ще чекати?

Місяць, два… Як вийде.

А зараз не можна?

Що саме?

Збудити травичку.

Ні.

Чому?

Вона ще хоче спати.

А ми її тихенько. Вона і не помітить. Принесемо додому, зігріємо, дамо їй молочка. їй буде приємно. Нехай вона в нас живе.

Чоловікові довелося розгребти кілька кучугур перш, ніж він видобув з-під снігу жмуток довгих стеблин. Вдома дочка поклала траву в іграшкову люльку.

Їй тут краще, оголосила вона. Хто ще про неї подбає?

* * *

Хто ще про неї подбає?

Чоловік лежить горилиць на дивані. Дружина пішла забирати дочку із садка.

Не хвилюйся, сказав він їй. я щось придумаю.

Ледве за нею гупають двері, як на нього накочується слабкість. Він хоче встати, але не може.

Врачиха працює до шостої. Якщо він зараз піде й вирве у неї виписку, то можна, навіть, встигнути занести її в новий садок. В крайньому разі завтра. Прийти туди зрання і пояснити директрисі, що вчора сталася накладка. Але для цього потрібна виписка.

Як могло статися так, що всі проблеми збіглися в одну точку. Що йому робити з врачихою? А з офіцером гебе? А зі своїм покликанням?

Чоловік блукає очима по корінцях книжок. Ось де всі його порадники. Кожна з його книжок — це продукт боротьби добра зі злом. І не лише тоді, коли вони писалися. По видавництвах, у парткомах, на засіданнях цензорів люди летіли з посад, позбувалися пільг, залишали приміщення на марах "швидкої допомоги", щоб цей згусток знання таки опинився на книжкових полицях. Щоб ті, кому пощастило застати цей момент, весь день випромінювали щастя. Щоб решта шукачів мудрості культивувала знайомство з продавцями, зав базами та злими товарознавцями з букіністичних книгарень. Щоб ті, хто не вміє підтримувати цінні знайомства, ходив по сльоті на книжковий базар, який влада запроторює то під міст, то в буєраки за залізничним депом.

Із придбаних там скарбів чоловік не прочитав і десятої частки. Це правда. Коли йому це робити? У нього, крім курсів на стаціонарі, ще є вечірники і заочники. Зате за кожною зі своїх книжок він довго полював, а, спіймавши, гортав перед сном і знаходив їй почесне місце на полиці. І за це вони тепер день і ніч вірно несуть йому службу. Як військо на параді. Ні! На полі битви. На фронті нескінченної війни за долю людини. За нього. Навіть, не сходячи з полиць, книжки через палітурки випромінюють свій зміст. І від того, якщо спинитися і напружити слух, можна почути, як кімната наповнюється спершу звуками, тоді ритмами, і, нарешті, мелодіями.

Вставай, хором співають книжки, іди й бийся за свою дитину!

Чоловік підводиться, хапає пальто і на ходу накидає план дій.

Прийти з зошитом до врачихи під шосту і дати їй останній шанс… Вона, скоріше за все, відмовиться дати виписку… Розвернутися, вийти, дочекатися її на вулиці і без свідків пригрозити їй, що, вона зараз або робить те, що їй скажуть, або… Або що?… Головне, щоби не було свідків… Тоді вона нічого не зможе довести… А для цього потрібне залізне алібі… Дружина — зацікавлена особа… їй не повірять… Ні… Це мусить бути хтось сторонній… Але хто?

Офіцер! Гебіст! Який геніальний хід! Зробити справу й прибігти в готель. Десь за сорок хвилин до сьомої. Помозолити очі продавцям в кіосках. Дочекатися офіцера й сказати: як так на сьому? Я ж думав, що ми домовлялися на шосту, тому й прийшов сюди за чверть. За чверть до шостої! Тому я вже мушу бігти. Бо на мене чекають вдома.

Чим не план?

* * *

Чим не план?

Тим не план, що вже за п’ять шоста, година пік, його тролейбус ледве рухається, а до поліклініки ще бозна скільки зупинок. На прийом до врачихи він не встигає, а це означає, що доведеться застосовувати силу.

На чоловікові — куца куртка й кеди, щоб легше було бігти. Здається, у нього жар. Або в салоні спека. Тоді чому вікна вкриті памороззю? Його кидає в піт і піднуджує. Що це — грип чи нерви?

Хтось знизу штовхає його, спершу в живіт, а тоді в плече. Дідусь, мабуть, проґавив свою зупинку і тепер на всі боки гамселить пасажирів брудним рюкзаком. Чоловік плюхається на його місце й дмухає знічев’я на змерзле скло.

Його тролейбус, не зупиняючись, мчить повз зупинку. Обурена черга розмахує торбами та кулаками. Якійсь пацан радісно жбурляє у водія сніжку, але той тисне на педаль і виводить транспортний засіб за межі досяжності ворожих гармат. Сніжка ще не встигає ляпнутися на скло "москвича", а тролейбус уже на червоне світло долає завізне перехрестя. На розі, під гастрономом щось дають. Або помаранчі, або мандарини. За кіоском, але окремо від черги, стоять двійко чоловіків. Так, немов вони ховаються від когось. Дуже знайомі постави. Чекай! Так це ж — художник! А другий? Не може бути! Офіцер! Той, що із жовнами! Гебіст!

Що це? Маячня? Чи сон?

Чоловік щосили дихає на вікно. Тролейбус підгальмовує і заклякає під нескінченним щербатим парканом. Наступна зупинка — поліклініка.

Хтось ніби підказує йому: зійдеш з тролейбуса — й тобі хана! Ніщо тебе тоді не врятує. Це як стрибок з трампліна. Тільки без лиж. Які шанси приземлитися одним шматком? Нульові.

Водій набирає швидкість, тоді тисне на гальма і оголошує зупинку. Від тертя вкритих шарами одягу тіл у салоні то іскрить, то курить.

А от і поліклініка. Риплять щелепи дверей. Потік націлених на вихід пасажирів затягує і крутить двох жінок. Одна з них опирається і кричить, що це не її зупинка. У той час, як друга розкидає руки й регоче.

Вже майже на сходинках, коли між чоловіком і дверима лишається кілька спресованих тіл, і знадвору, назустріч руху, поверх пальт, шуб, курток і перекривлених ротів, легкою ходою піднімається хтось. Якийсь військовий. У папасі, з кокардою.

Невже Полковник? Так. Той самий, що сьогодні зранку сидів у чоловіка на занятті. Він. У новій польовій формі. Три його зірочки сяють мов три сонця. А його повернуте до чоловіка лице каже: хапайся!

ДРУГА ЗУПИНКА

Тут щойно закінчився черговий історичний етап і почався інший. У тому, якого вже немає, люди колективами ходили в кіно. Цілі контори, підприємства та школи, замість роботи чи

занять. Ходили дивитися фільми про те, що вони пережили, й про те, як їм тяжко було. Дехто плакав, навіть ветерани війни. Особливо коли під кінець картини герою повертали несправедливо відібраний орден. Плакали й ті, хто не був на фронті, і ті, хто за віком ще не служив. Решта сиділа в темряві і чудувалася зі своєї самобутності. Бо тільки в нас свої нищать своїх. Діти питали батьків, чому ті мовчали, коли паплюжилися ідеали. Батьки їм казали, що скрізь є як злі, так і добрі люди. Ми добрі, але ми довірливі. За оцю доброту ми й постраждали. Тому ми нікому не дозволимо вказувати собі.

Нарешті, цей етап без оголошення докрутився до кінця. Люди про це здогадалися з того, що припинилися культпоходи в кіно. В результаті змін у них побільшало досвіду, але поменшало певності.

Чоловік на ту пору як раз став студентом. І в нього усе навпаки. Більше певності, аніж досвіду. Він певен не тому, що бачить те, про що інші не здогадуються, а тому, що на це є внутрішні причини. Щось в ньому бродить, і тремтить, і розбухає, і мліє. Воно тисне на різні органи і чогось від них вимагає. Природу цього явища він іще не збагнув. Підручник з філософії вчить, що довкола нас є ще непізнані феномени, які рано чи пізно наука виявить і розкусить. Але студент не може чекати. Те, що його розпирає, може вибухнути. І, якщо він його не перепакує у щось корисне, воно його розірве.

Зранку батько вичитує йому, що вчора він чорті коли прийшов додому, бринькав і не давав їм спати. Синову гітару він називає балалайкою, а його манеру гри — "тринди-ринди, пухнуть ньогті".

Студент каже, що він шукає себе.

Батько каже, що для цього є день.

Студент каже, що для покликання не існує ні дня, ні ночі.

Покликання він собі уявляє чимось на зразок санчат, які самі несуть тебе, ти лише підгальмовуєш на віражах. Вся різниця у тому, що санчата треба спочатку затягнути на гору, а покликання тебе саме тягне.

Батькові ця ідея здається дурницею. Вигадкою тих, хто, замість тягнути лямку, хоче стрибати по життю. Знімати вершки й ні за що не платити.

Покликання, каже батько, покликання? Я тебе вже півгодини кличу! А тобі як позакладало!

Студент каже, що він не чув.

Ні не чув, каже батько, а тільки робив вигляд.

Студент стоїть на своєму й чекає, що мати заступиться за нього. Але вона насипає всім їжу і за розмовою не стежить. Сьогодні на сніданок котлета з картоплею. Мати щодня прокидається під шосту, розпалює колонку і стає мити посуд. Його за день набирається стільки, що під вечір, забивши раковину, він ще й звиває собі кубла по всій кухні. Після роботи у матері немає на посуд сил. Повечерявши навстоячки, вона валиться під телевізор. А перед сном вона відчиняє вікно й палить, часто по кілька разів. Коли студент був маленьким, вона вставала ще раніше, так, щоб о шостій вже бути на базарі. Там вона двічі на тиждень за будь-якої погоди купувала сир у знайомої бабці.

Покликання, підсумовує батько, це маскування для невдах і ледацюг.

Мабуть, у них вчора знову була сварка. Раніше призвідницею чвар була студентова сестра. Зведена сестра. У них спільна мати, але різні батьки. В дитинстві їм казали, що її рідний батько був героєм війни. Мама чекала на нього, щоб розписатися, але коли була остання битва, вража куля поцілила у його юне серце. Але колись з криків на кухні діти дізналися, що справжній батько сестри — зовсім не фронтовик, а лисий режисер якогось місцевого театру. Сестра припинила називати студентового батька "папою" і заявила, що міняє прізвище. Але де зараз той режисер, і які у нього паспортні дані, цього їй ніхто не міг сказати. Батько студента, взагалі, міг його вигадати, через ревнощі, Коли він побачив маму, то закохався з першого погляду, одружився в свої двадцять років і вдочерив її дитину, хоча його батьки і погрожували, що вони його проклянуть.

Тепер, коли батьки сваряться, мати дорікає татові, що це він випхав дочку з хати. Створив їй такі умови, що вона пішла за першого, хто їй трапився. Аби не жити під одним дахом із вітчимом. А батько на це каже, що в неї завжди була своя, хай і прохідна, кімната. В той час, як вони ділили кімнату із сином, який спав у них за ширмою. Тепер сестра зі своїм чоловіком живуть у гуртожитку, де їм виділили кімнату.

Студент робить вигляд, що поспішає на пару, а насправді, як тільки батьки гупають дверима, вмикає магнітофон і підбирає акорди до пісень. Він пише й власні пісні. Починав він із того, що вибравши вірш котрогось зі своїх улюблених поетів, довго ходив по кімнаті з гітарою, поки не витискав з неї мелодію. На сьогоднішній день в його доробку три десятка таких пісень, серед них — дві балади на сонети Шекспіра. А в перспективі він хоче покласти на музику весь сонетарій. Але з

цим проектом доведеться почекати, поки він не засвоїть більше акордів.

Є у нього й пісні на власні вірші. Його першим твором була пісня протесту про лабіринт, який люди видовбали у вапні. У приспіві герой закликає всіх тікати разом з ним, але при цьому не забувати про мільйони смертей. Ясна річ, що ця пісня була розрахована на вузьке коло перевірених друзів. Колись він був спробував понести її в люди, у найглибшу станцію метро, де була чудова акустика. Але він не встиг дійти до волелюбного приспіва, як його зупинив міліціонер. На цій станції у них був пункт охорони порядку. Міліціонер примусив студента дихнути і, не унюхавши сивухи, відпустив. Але сказав, щоб студент так ніколи більше не робив.

Побачу тебе тут ще, попередив міліціонер, заберу гітару.

Не чужа студентові й любовна лірика. Одна з його пісень присвячена дівчині, очі якої нагадують дві галактики, які, немов паперові кораблики, назавжди зникли за звивом річки, назва якої — Життя. Прообразом дівчини була його однокласниця, з якою він вже не бачився рік.

На другому курсі він зустрічався з одногрупницею. Вона жила не у гуртожитку, а в квартирі, яку знімала неподалік від університету. її батько був царем і богом в своєму обласному центрі. Кожного разу, коли вони після занять опинялися в квартирі, студент накидався на одногрупницю. Вона питала, що він робить. Він казав, що хоче допомогти їй скинути одяг. Вона казала, що їй буде холодно. Він казав, що зігріє її. Вона казала, що спершу треба поїсти, й заходилася швидко варити борщ. Невже, питав він її, тобі зовсім не хочеться? Вона казала, що хочеться, але не так, як він думає. Не так, питав він, а як? А так, казала вона, щоб без рук. Він питав, чому. Тому, казала вона, що це може перетворитися на спорт. Хоча студент і

подобався їй, вона ще більше любила чистоту і лад. Де б вона не опинялася, на вікнах зразу ж з’являлися фіранки, на поличках — кастрюльки, в шухлядах — наперсток і голки, а в печі — маковик.

Без рук, казав студент, так без рук. І весь час, що вона товклася біля плити, притискався до неї то ротом, то тулубом. Вона за це ображалася на нього. А він — на неї. Настільки, що колись, не дочекавшися борщу, вискочив з її квартири і навіть не озирнувся. Коли ж на вулиці він ніби випадково зупинився під її вікном, щоби застібнути пальто, згори ніхто його не покликав.

Тоді саме був кінець грудня. Студентові не було з ким зустрічати Новий рік. Його товариш, якому теж не було де йти, запропонував: от у нас є півдня, давай купимо бухла, щось до нього, знімемо двох тьолок і всю ніч будемо з ними гудіти. Студент спитав, де саме вони гудітимуть. Товариш сказав, що на хавирі у тьолок. Студент погодився. Але ні він, ні товариш не знали, як здійснюються такі мрії. Вони лише чули про це. В гастрономних чергах, під кінотеатрами, на тролейбусних зупинках вони підходили до симпатичних дівчат і пропонували їм позбутися самотності в ніч чудес. Мало хто розумів цей натяк, але всі відчували загрозу й обходили їх.

Об одинадцятій студент з товаришем, закоцублі та підголоджені, вийшли зі станції метро на центральну магістраль міста. Мокрий сніг швидко перетворював асфальт на мочарі. Перехожі смикали себе за лівий рукав, зиркали на годинник і припускали так, наче за ними женуться. Лише дві яскраво вбрані жінки ховалися від снігопаду під козирком тютюнового кіоску. Студент спитав у них, чи не хотіли б вони у свій новорічний затишок впустити їхню з товаришем культурну програму. Одна з жінок видивилася на нього і сплюнула. Інша сказала: ти диви яке, ще й з претензіями!

Й тут товаришеві прийшла ідея.

Як, вдарив він себе по лобі, я раніше не згадав про це?!

Минулий Новий рік він зустрічав у гуртожитку. Там було дуже весело. Гуляли і в коридорах, і в читалках, і навіть в ленінській кімнаті. Повідчиняли всі вікна і двері, через які зразу ж полізла місцева шпана. Там були наші студенти, вся університетська Африка, острів свободи Куба, курсанти з танкового училища й окремі представники соцтабору з політехнічного інституту. У вестибюлі гуртожитку стояли такі потужні колонки, що в цоколі будинку тріснула стіна. Тоді ж під цю навіжену музику завагітніло кілька студенток, у тому числі одна кругла відмінниця. У травні деканша викликала її.

Хто це зробив? закричала вона.

Кругла відмінниця сказала, що не знає.

Тоді, наказала їй деканша, роби аборт!

Відмінниця заридала.

Що, спитала деканша, соромно?

Запізно!

Тоді, сказала деканша, їдь додому і народжуй там. Щоби нікого тут не розбещувати.

Та поїхала і народила негреня. Деканша про це дізналася і заявила: здай його в притулок.

Кругла відмінниця сказала: ні!

Ах так, сказала їй деканша, тоді ти не будеш ні відмінницею, ні студенткою.

Що тій було робити, на підходах до гуртожитку спитав товариш у студента, га?

Студент сказав, що не знає.

От тому, порадив товариш. думай на кого падаєш. Тут всі дівчата діляться на три типи. Ті, що варять супчики. Ті, що купують кефір. І ті, що сидять на каві та цигарках. Отаких визирай. Ці завжди дадуть.

Але цього року деканша підготувалася до свята. У вестибюлі разом з комендантшою нудився сержант міліції. Партком, профком, студком і комсомольські бюро всіх п’яти курсів мало не в повному складі вешталися коридорами і зазирали в кімнати. Замість карнавалу з гоцалками тепер на кожному поверсі стояв пенсійного віку телевізор і створював святковий настрій. У залі на першому поверсі тягнувся концерт художньої самодіяльності. Піднесення тонусу здійснювалося за допомогою алкоголю десь за кадром, по туалетах в кінці коридорів, куди раз-по-раз усамітнювалися як студенти, так і наглядачі. Концерт складався переважно зі співів під гітару. Спочатку виступили ті, кого затвердила створена деканшою комісія, а ближче до бою курантів на сцену повалили всі охочі.

Студент із товаришем потинялися поверхами, знайшли одногрупників, провели з ними старий рік і увійшли в новий. За цей час шампанське наздогнало горілку, встромило студентові в руки гітару й витягло на сцену, хоча концерт вже давно закінчився. Не дивлячись в зал, він ударив по струнах. Замість

пісні про мільйони жертв струни видали котячий виск. Він пройшовся улюбленими акордами і не впізнав їх. І тільки коли якийсь першокурсник кинувся на сцену виривати у нього з рук свою гітару, студент зрозумів, що це семиструнка.

В залі нікого не було, тільки в першому ряді сиділа дівчина. З лівого боку у неї курилася цигарка, з правого — кава. Студент сів по той бік, де був кухоль.

От, сказав він дівчині, значить, так…

Дівчина, не обертаючись, хитнула головою.

Тільки осоромився…

Дівчина затягнулася.

Не варто було, сказав він, усе це…

Що?

Розкривати душу.

Дівчина сьорбнула з кухля.

Я більше, сказав він їй, ніколи!

Що саме?

Розкриватися. Ніколи більше не буду.

А от я, сказала дівчина, буду.

Вона відставила каву і задерла светр. Звідти, погойдуючись, на студента зорили пружні дівочі груди. Від несподіванки йому здалося, що це — дві лукаві мордочки, юні, піднесені близнючки. Поки студент сидів із роззявленим ротом, близнючки сховалися під светр.

Ледве оговтавшись, він запитав у дівчини, де вона живе, чи, бува, не в цьому гуртожитку.

Вона відповідала, що ні.

Студент визвався провести її додому.

Тут є кому, сказала вона і підвелася.

Коли він на ранок дістався додому, мати ще спала, а батько сидів між куп брудного посуду і думав про зв’язок між людьми та світом тварин. Вчора ввечері до них мусили прийти гості, пара давніх приятелів. Але під десяту давній приятель задзвонив і сказав, що у його дружини розболілася голова. Через те, не змовляючись, вирішили батьки, що давні приятелі не схотіли бути свідками наших родинних сцен. І справді, коли батько вже після дванадцятої набрав їхній номер, щоб сказати "з Новим вас роком", там ніхто не зняв трубку. В результаті він весь вечір безтямно їв і пив під телевізор. З усіх передач його найбільше вразила "У світі тварин". Там показували медуз, але не тих, котрі в штиль жалять дітей на мілині, а тих, що живуть на таких глибинах, куди зроду не добиває сонце. Тварини з двополюсним мозком і з хребтом там не виживають. Тільки схожі на шмарклі рослини й медузи всіх можливих і неможливих форм. Покручі та примари з похмільного сну. Медузи-роти, вони ж ехолокатори, вони ж прямі кишки. Їхня єдина функція — ловити і перетравлювати все, що дрейфує у цій оглушливій тиші.

Єдине, що відділяє їх від непроглядної темряви — це пульсуючий електричний струм, який проходить крізь них і нагадує невпинну блиманину неонових вивісок.

Це ж отак і в житті! заволав батько в бік кухні.

Мати не зрозуміла.

Про що ти?

Про медуз!

Про яких медуз?

Про тих, заволав він ще дужче, що це ж про нас!

Добре, сказала мати, я зараз.

Вона саме кінчала змішувати вінегрет. Через те, що не буде гостей, тепер їм його вистачить на місяць.

Як можна, ніяк не міг заспокоїтися батько, людям показувати таке у новорічну ніч? Гарний настрій вони нам створюють! Хто може заснути після такого?

Але, дочекавшись опівночі, він розкрутив охолоджене шампанське, перехилив повний келих і швидко заснув перед телевізором. Мати ж хлюпнула собі на саме денце, тому і досиділа до кінця зарубіжної естради.

О сьомій батько за звичкою був вже на ногах. Його шлунок вимагав гарячої їжі, але він не звик готувати собі, та ще й

зранку, та ще й у такій свинарні. Він поліз у холодильник, і звідти на нього випала пляшка шампанського.

От, зразу ж знайшов він винуватця, притулила горбатого до стіни!

Шампанське він не любив, називав його то дамським пойлом, то лимонадним шмурдяком. Побачивши в дверях сина, батько забув про голод і згадав про медуз.

Ти ж дивися, де вештаєшся, сказав батько, й ні в що не встрявай. Краще обійди його десятою дорогою!

Добре, сказав студент.

Десятою, повторив батько, дорогою!

Я знаю.

Що ти можеш знати?

Адресу.

Яку ще адресу?

Десятої дороги. Записуй. Країна крилатих виразів. Місто Дев’ятий вал. Через сім вулиць від п’ятого колеса.

Яка ж ти після цього свиня, сказав батько й схопив себе за щелепу. Якщо син побачить, що йому сподобався жарт, пропаде виховний момент. Батько розвертається в бік вікна і, мов біблійний герой, який бореться з ангелом, обіруч чавить підступний смішок.

Іди, за мить до капітуляції наказує батько синові, геть!

Про десяту дорогу студент знає з дитинства. Можливо, він, навіть, народився з цим знанням, як медуза зі своїми ліхтариками. Тільки він не хижак, а планктон, що за будь-якої погоди, сам чи в гурті друзів, таких самих збирачів вражень, до, після або замість занять дрейфує пагорбами й рівчаками рідного міста. Не завжди прямо й повільно, частіше зігзагами та перебіжками, бо це не парк культури і не зоопарк, де всіх звірів тримають в клітинах. Вони тут на кожному кроці дихають тобі в потилицю, і на них — ні намордників, ні табличок. Але, якщо ти знаєш місцевість і мандруєш не сам, тоді й найкоротша проходка стає нагодою для пізнання та розваг.

За дороговкази їм правлять назви вулиць, вицвілі транспаранти, стовпчики цифр із досягненнями промисловості на фанерних щитах і таблички з погрозами та вказівками.

Не влізай, бо вб’є! Не кури! Не заходь! Не стій під стрілою! Поворотів і стопів немає! Не кидай сміття на підлогу! Стороннім вхід заборонено! Не годуй голубів! Бережи ліфт! Нема ходу!

Це — їхнє природне середовище. Падає сніг — вони знаходять, що б таке обстріляти сніжками, падає дощ — валять на базар і дегустують там підгоріле насіння та квашену капусту. Якщо базар вже зачинено, то завжди є гастрономи, крамниці горілчаних виробів, кіоски з цигарками та аптеки, де за шкільною звичкою можна за шість копійок купити собі цілий тюбік аскорбінки.

Але найліпше ходиться на кордоні зими та весни. Відпрацьований сніг ще тримається купи. Мати сира земля

прокидається і позіхає. Вона тут ще зовсім дівчинка, легка на підйом, певна себе. Не чекаючи дозволу, вона відкинула ковдру. Там, де у порядних жінок виховання і сором, у неї лише неприкриті бажання. Не можна не святкувати таке. Але не горілкою, бо вона є лютим ворогом легкості, а білим вином. Пляшка вина в одній руці, бляшанка соку манго в іншій.

Студент — цього разу вже з іншим товаришем — у підвальній крамниці "Овочі — фрукти" надибали цей сік і взяли собі по бляшанці. Але як ти його відкриєш? На дорозі вони знаходять цвях, визирають дитячий майданчик, розпалюють там багаття і стерилізують цвях. Тоді цим цвяхом проколупують у кожній з бляшанок по дві дірки і призволяються. Нектар богів! Гарний ковток вина, цівка соку, а на закуску — щемка передвесняна вологість. Під ногами чвакає об’єктивна реальність, а їм здається, що вони пливуть чимось, по-перше, суб’єктивним, а, по-друге, скроєним саме на них. І воно всю дорогу їм то підморгне, то шепне щось, і весь час лоскоче в носі. Яка філософія пояснить нам таке чудо природи? У тих краях, де тепле море, богиня народжується із солоної екологічно-чистої піни. У нас же вона мусить щороку розтинати асфальтовий панцир і пхатися через загиджений всіма сніг. Але ми і на таке згодні.

Доцмуливши нектар, студент із товаришем рушають по добавку. Підвальні "Овочі — фрукти" вже зачинені. Зате центральний гастроном працює до одинадцятої. Вони не встигають зайняти чергу, як до них підрулює дядечко і каже: хлопці, джерсі нада? Сугубо імпортна вещ.

На дядечкові — тільняшка, а поверх неї — червоне жіноче пальто з гостро модного матеріалу "джерсі" ходового сорок шостого розміру. Дядечко хоче продати їм це пальто за п’ятдесят рублів. Хлопці мацяють товар. Пальто геть нове, хоча на ньому і нема бірки. В крамниці таке може коштувати

рублів сто двадцять, а на руках — двісті. У хлопців — три рублі й двадцять чотири копійки. Дядечко спускає ціну спочатку до тридцяти, тоді до червінця, і нарешті віддає за троячку.

За двадцять чотири копійки хлопці обдзвонюють всіх своїх знайомих і пропонують їм пальто. Охочих нема. Вони йдуть поміж люди і не пропускають жодної жінки сорок шостого розміру. їхні дії привертають увагу міліціонера, який конфіскує у них пальто і вимагає пояснень. Хлопці пояснюють, що одна дівчина з їхньої групи забула на парті пальто. Вони за нею побігли, але дівчини вже ніде не було.

А в чому ж, питає хлопців міліціонер, вона пішла додому, якщо її пальто тут?

Він розуміє такі нюанси, бо в нього також є дочка.

Звідки ж ми, кажуть хлопці, знаємо, в чому вона пішла?

Покажіть, каже міліціонер, документи!

У хлопців при собі тільки студентські проїздні на трамвай і тролейбус. Міліціонер лізе в їхні торби і знаходить там конспекти й підручники.

Що ж, каже він хлопцям, поробиш. Завтра їй віддасте. А зараз ідіть додому і вчіться.

Він каже так, бо його дочка саме кінчає десятий клас і хоче десь поступати.

Додому студент приходить коли батьки вже в ліжку. Він шмигає в свою кімнату й ховає там джерсі. В неділю вони з товаришем їдуть на товкучий ринок на околиці міста. В

електричці їх обступають малолітки й питають, що там у них в рюкзаку. Скидай рюкзак, кажуть вони, а не скинеш — то попишемо. На повороті вагон спершу перетасовує, а тоді ще й утрушує свій вантаж. В результаті озброєні викрутками пацани опиняються по різні боки від проходу. Студент з товаришем, не чекаючи, коли ті знову оточать їх, прориваються на вихід і зіскакують на найближчій зупинці.

Наступного тижня вони несуть джерсі в ломбард. Приймальниця вивертає й обнюхує пальто так, немов життя її дітей залежить від того, чи знайде вона тут сліди крові чи інших виділень.

Де ви, питає вона, не дивлячись на хлопців, його придбали?

Ті кажуть, що в універмазі.

Ну-ну, каже вона і робить позначку в квітанції. Паспорт!

Студент із товаришем перезираються. Обидва взяли сюди паспорти, але ніхто не хоче засвічуватися.

Паспорт! — повторює наказ приймальниця.

Ми передумали, каже студент і хапає пальто.

Жінка робить те саме. Але в неї дві руки, а в хлопців чотири, крім того на їхньому боці молодість й адреналін, завдяки якому вони за хвилину опиняються в такому місці, з якого ломбард видається далеким спогадом.

В пошуках покупця минає ще кілька днів, перш ніж студент з товаришем опиняються в тому самому гастрономі і бачать того самого дядечка. Зараз на ньому та сама тільняшка, а

поверх неї — вицвілий лікарняний халат з двома шворками різної довжини.

Душа любезний, кажуть вони йому, мари сюди, що у нас є для тебе! Бери, носи, їж на здоров’я! Це мама спекла тобі пиріжок.

П’ятдесят, каже їм дядечко.

П’ятдесят що?

Рублів.

Ти шо, здурів?

Тридцять.

За що?

За те, що я візьму гріх на душу.

Який гріх?

Крадену річ.

Ти ж нам її у п’ятницю…

Добре, троячка і бог з вами!

Бачиш он там, кажуть вони йому, урну? А тепер здогадайся, що ми туди зараз кинемо.

Бачиш он там, каже він їм, мента? А тепер здогадайтеся, що я йому скажу.

Що?

Що я — єдиний, хто знає, де, коли і в кого ви вкрали це пальто.

Студент з товаришем витрушують всі свої кишені, віддають дядечку троячку і тільки так позбуваються джерсі. В обох них ця пригода значно прискорює процес обміну речовин. Вже на виході з гастроному речовини так тиснуть на міхур, міхур на голову, а голова на ноги, що ті самі знаходять кущ. Але довкола куща постійно товчуться люди, тому вони мусять бігти в готель, що поблизу, і шукати там двері з позначкою "М". В цей момент вже за кілька кроків до звільнення їх зупиняє багатоголосе "горь-ко!". А це означає, що поруч, в бенкетному залі гуляють весілля. Хтось із того боку розчиняє перед ними двері, і хлопці стають свідками палкого поцілунку. Поки всі підбадьорюють молодят, студент пригадує, що він сьогодні не обідав, ступає на територію весілля й тягнеться до тарілі, на якій у вигляді рибини викладено м’ясо асорті — шинка, суха ковбаса кількох типів, буженина і балик. Студент, щоб не зруйнувати композицію, тягне шматок із середини, але соковита плоть різних тварин так злиплася, що вже не хоче розлучатися. Студентові здається, що рибина підскочила і вчепилася йому у руку. І йому нічого не лишається, як підхопити її і притиснути до себе.

Гей, кричать йому з усіх кінців залу, що ти робиш?

Студент, не випускаючи з рук улову, задкує на вихід. Товариш робить те саме, ще й по дорозі з крайнього столика прихоплює пляшку коньяка.

Хто це, не розуміють батьки наречених, такі? Ми хіба їх запрошували?

Кілька червонопиких молодців, не чекаючи сигналу, вихоплюються у прохід і біжать слідом за крадіями, спочатку коридорами, а тоді й незкінченними слизькими сходинками, які сполучають готель із центральною магістраллю міста. Подолавши два прогони, хлопці бачать, що під ними, прямо по курсу, на обочині причаївся і газує міліцейський "бобік". Вони краєм ока помічають ліворуч від сходів неосвітлений будівельний майданчик, видряпуються на паркан і разом зі своїми розбухлими міхурами гепаються у пітьму. Матюки, відсапування й гупанина пролітають повз них спершу долі, а тоді під гору. За цей час темрява рідкішає, і в ній помалу проступають обриси прямокутників і кубів. Хлопці бачать, що це — не простий будівельний майданчик. Тут невдовзі мусить повстати пам’ятник головному велету людства. Тому і паркан тут не має дірок, і земля не засмічена ні побутовим послідом, ані металобрухтом…

Більшість людей переконана, що головний велет людства (залізний, кам’яний чи дерев’яний — не має значення) народжується, як і всі ми, одразу й повністю. З брили мармуру чи граніта. Скульптор їде в копальню і каже робітникам: вріжте мені кавалок оцієї скелі. Ті чесно виконують наказ, вантажать бегемота на баржу чи на рейки і везуть у майстерню, де митець шість днів і багато років довбе граніт долотом, шкребе його, тоді полірує й нарешті, встановлює на якійсь командній висотці. А сам, дуже змучений, але задоволений, їде на курорт.

Але це не так. Виявляється, головний велет людства народжується не в одній, а в кількох утробах, з яких він виходить окремими, не пов’язаними між собою шматками. Ці шматки пакуються в ящики та коробки, а тоді на закритих

вантажівках звозяться докупи, під майбутній п’єдестал. Деякі фрагменти тіла лежать у контейнерах, накритих фанерними щитами з гаслами, інші — у ще заколочених ящиках, а решта — просто загорнені у брезент. Процес народження велета — це завжди таємниця.

Не виключено, припускають хлопці, що деякі з цих частини тіла потай від людей паруються ночами і, навіть, плодяться. От чому зараз тут не дві, і не три, а п’ять голів. І у кожної з тім’я стирчить гак.

Та й гасла і транспоранти — це теж не лише захист від стихій і вандалів. Це — наші заповіді, на них є все, що нам треба для життя, — цифри й показники різних галузей промисловості, заздоровні заклики "хай живе", імена героїв, здобутки й прозріння в майбуття.

А от, питає студент у товариша, як ти думаєш, що вони роблять з зайвими членами?

Я, каже товариш, думаю... Все! Пішла нафта!

І в мене, студент бере на мушку обтягнену червоно-білою китайкою фанеру і заходиться звільняти на неї свій міхур, пішла! Разом з газопроводом "Дружба"!

Кайф, стогне товариш.

Так, ричить студент.

Про всі члени, видихає, нарешті, товариш, я не знаю, а от голови не пропадуть. Парки, привокзальні майдани, актові зали, військові училища... Треба лише гаки висмикнути.

Народ, каже йому студент, і парти!

Де?

Ось!

Його кисло-гаряча цівка розчинила фарбу на транспоранті і з "партії" зробила "парти".

Родина, каже йому на це товариш, мат!

Його струм просвердлив дірку там, де щойно стримів м’який знак.

Парти, каже студент, дотепніші.

Мат, каже товариш, главніший.

Так, сперечаючись, вони лишають гостинний майданчик, спускаються на магістраль і шукають, де б їм в теплі, під дружню розмову спожити весільний коньяк. По дорозі вони обростають приятелями, в яких також є чим зігрітися, але нема де.

Як добре було би, міркують вони вголос, якби у нас скрізь були кав’ярні. Як у Парижі. Щоб можна було цілий вечір сидіти, народжувати геніальні ідеї, писати вірші на серветках, читати їх довговолосим дівчатам, а між поцілунками розмовляти про кіномистецтво.

По дорозі їм трапляються кав’ярні, але не встигають хлопці вмоститися в якійсь із них, як підзорлива влада висмикує з-під них стільці і з сидячої точки громадського харчування робить

стоячу. А там, де сидіти не заборонено, пильнує, щоб ніхто не розпивав свого, а тихо-культурно з’їдав вареники, прибирав посуд і йшов собі подалі від гріха. Можна, звичайно, отаборитися десь довкола дитячих гойдалок, але там завжди є ризик, що на запах вина притарганиться місцева фауна. Що їм робити? Хіба знайти тьмяне але не загиджене парадне. А поженуть звідти — перебратися в інше, де була би батарея, або терплячі пожильці, або зручний вихід на дах, якщо доведеться тікати. Під кінець першого курсу у центрі міста не лишається парадних, у які б вони не потикалися. І нема таких тем, яких вони б не торкалися. Університетські новини, погода, музика, геополітика, мистецтво, жінки та будь-які прояви несправедливості.

Як це так, кажуть вони і передають пляшку по колу, що під час гастролей провідних театрів квитки на вистави дістаються не інтелігенції, а філістерам?! Міщанству! Волохатим м’ясникам з золотими "гайками на жирних пальцях!

З квартири, двері якої виходять на широке підвіконня, де щойно приземлилися хлопці, вистромлюється чоловік з молотком. Він починає з погроз, але швидко збивається на скарги й каже, що у нього двійко маленьких дітей, які зараз хворі на грип. Вони весь вечір не могли заснути, і тільки-но закуняли, як прийшли ці горлопани. Діти скидаються, плачуть і чують кожне нецензурне слово з парадного. Як же так можна?!

Йому кажуть, що нема закону, який би не дозволяв людям зайти погрітися в парадне…

На підмогу йому з хати поспішає озброєна одноручною пилою жінка в халаті. Мабуть, це якісь теслярі. Із появою жінки чоловікові додається запалу.

Я дам тобі, обіцяє він дуже високим голосом, закон! По голові! Молотком!

А пупок, не розв’яжеться?

Жінка підстрибує до студента, бо це саме він утер носа її чоловікові, й по-материнськи соромить його.

Ви ж, мабуть, каже вона, студент? А мій чоловік — викладач. Невже для вас нема авторитета?

Авторитет, вчить її студент, треба заслужити.

Ти вже його заслужив!

Жінка розмахується і спрямовує пилу студентові в пах. Якби чоловік вчасно не схопив її за руку, то життя студента могло б отут і урватися.

Тікайте, благає він хлопців, бо вона у мене неосудна!

Поки подружжя вовтузиться, хлопці встигають перекочувати в безпечніше парадне, в новому сімнадцятиповерховому будинку, з високими вікнами, двома ліфтами, з іще не запльованими вестибюлями — хоч на велику катайся. На останньому поверсі, здається, ще ніхто не оселився. Ліфт рідко сюди піднімається, й можна годинами дивитися на вокзальні вогні та на рух жовтих автомобільних фар вздовж чорних вуличних стрілок.

А подивіться, продовжують хлопці розпочату у попередньому парадному розмову, хто наші викладачі!

Усі дивляться, і усі згодні, що в них немає Вчителів, які були би, водночас, і взірцем, і джерелом знань, і компасом. Немає! От, наприклад, сьогодні вести семінар з філософії до них приходив якийсь винятково худий чоловяга непевного віку.

А от поясніть нам, спитали його студенти, у чому, на вашу думку, сутність діалектики? Бо з цим питанням ми до кінця так і не розібралися.

Ага, зрадів він так, наче усе життя чекав цього питання, але спершу ви мені скажіть: од чого вимерли динозаври?

Студенти роззявляють роти…

Що, не знаєте? Молодці. Ніхто цього не знає. Бо це вам не мамонти. Отже! Для науки ця подія — загадка. Для динозаврів — трагедія. А для дітей що? Забавка. Іграшка. Там, де ці три правди перетинаються, там вона, діалектика, й зарита!

Студенти вмить полюбили його. И тепер з висоти верхнього поверха на все парадне наввипередки творять епос про його життя та звитяги.

Ніхто не знає ні імені його, ні звання, бо він прийшов на заміну і навіть не представився. Чому? Бо він — вічний натурфілософ, що мандрує скрізь інкогніто. Світ його знає як Келдиша. Бо, попри свою міршавість, він колись у Копенгагені, на конкурсі "Гидке каченя" виграв "гран прі" у категорії "кількість фрікцій на одиницю часу".

Дехто приписує цей його дар травмі, яка з ним сталася ще в утробі. Він там сидів не сам, а з братом-близнюком, і вони якось не поділили іграшку, дотепне мишеня Лук-Ва. Насправді, вони хотіли вівчарку, але батьки вирішили, що вівчарку їм не

прогодувати, тому, щоби припинити скигленння, не чекаючи дня народження, подарували їм гризуна. Брати побилися, і звідти й пішла в світ нерівність. Тому у восьмому класі один з них пройшов на районну олімпіаду з біології, а іншого (це й був наш Келдиш!) відсіяли.

Ти, Ванадію, крикнув тоді Келдиш у спину братові, неправий!

Балакай! сказав на це той, не обертаючись.

Але ми, пригрозив братові Келдиш, підемо іншим шляхом!

Іди! махнув рукою Ванадій і зник в нетрях академічної науки.

А Келдиш став мандрівним філософом. Якось він забрів в метро і, поки спускався під землю, в глибокій задумі кидав на ескалатор копійки. Бо, по-перше, він презирав гроші, а, по-друге, траєкторія стрибків кожної з монеток нагадувала йому притчу про суєтність і марноту усього сущого. Кілька монеток влучили в голову (одна з них — у саме око) німого, що стояв на іншому кінці ескалатора. Німий хотів на всю горлянку попередити Келдиша про те, що він із ним зробить, але з об’єктивних причин не зміг. Тому він дочекався, коли Келдиш спуститься, обхопив його й підняв у повітря. Бо німі, як відомо, дуже сильні. Але тут підошви його чобіт потрапили між зубців ескалатора. Механізм зупинився, німий впав обличчям на сходинки, а Келдиш вирвався і з криком "світ ловив мене, але не спіймав" заскочив у вагон. Але коли поїзд уже почав рухатися, Келдиш побачив перед собою німого. Той залишив на ескалаторі лівий чобіт і тепер однією рукою зупиняв поїзд, а іншою витягав з вагона геть спітнілого Келдиша.

Хлопці так захоплюються міфотворенням, що не чують, як гуркоче і зупиняється на їхньому поверсі ліфт, і як звідти виходить двійко коротко стрижених прояв з однаковим вовчим поглядом. Цей погляд діє на хлопців як стоп сигнал. Він вирубає думки, регіт та всі природні реакції, крім хіба найпримітивнішої. Але завдяки їй вони за секунду опиняються в ліфті, тиснуть на нижню кнопку і вириваються на мороз — хтось без портфеля, хтось без шапки — зате живі.

Що це за люди? І що вони роблять на ще незаселеному ніким поверсі?

Всі ці питання хлопці обговорюють в іншому будинку, що його на початку століття змурував якийсь заможний промисловець. Тепер те, що мислилося як рай для однієї родини, дає притулок безлічі видів і форм життя. Сходи тут з мармура, на стелі, а подекуди й на стінах, і досі в’ються рештки ліпного орнамента, на підлозі з-під нашарувань життєвого потроху проглядає мозаїка, незнищенна, як татуювання, й не гірша, ніж в Помпеях.

Це не є їхнє улюблене парадне, зате тут немає ліфта, і одразу видно, усіх, хто заходить з вулиці. За ті пару років, що вони сюди учащають, вони стали свідками двох похоронів, кількох крадіжок (взимку зникають санчата, навесні — самокати, восени — необачно виставлені мішки з картоплею) і появи трьох нових дитячих візків. А із інших подій тут були пожежа й розподіл майна у зв’язку із розлученням. Тричі сюди викликали міліцію, а швидку допомогу — чотири рази. Інші факти: у кількох квартирах є фортепіано, у кожній другій — гітара, в одній завжди роблять домашню ковбасу, внизу живуть алкаші, на останньому поверсі — кощавий відставний капітан зі сліпою вівчаркою, а на третьому поверсі з-поза пошкрябаних дверей, коли б хлопці повз них не проходили, завжди хтось погрожує комусь: "от здохну — почухаєтеся!".

Невже це, питає студент своїх товаришів, і є життя?

Тобто?

Для чого ці люди живуть?

На що, питають його товариші, ти натякаєш? Все, що в нас було, ми допили. Хіба що ти десь заникав троячку?

Які у нас, питає їх студент, перспективи?

І тим самим натякає на те, що йому, обдарованому, але так досі і невідомому поету-пісняру, немає місця у цьому вулику життя. Якби він був за кордоном, то його б давно вже помітив якийсь менеджер або продюсер, котрий би запропонував йому контракт на кілька альбомів і турне по всьому світу. На гонорар студент купив би собі маєток, розводив би коней і побудував би там студію. А тут? У нас шлях до визнання пролягає кривими вуличками, назви яких — компроміс, безпринципність та зрада ідеалів. І немає такої стежки, яка б вела до незалежності. У цьому лабіринті (звідси й назва його програмної пісні — "Лабіринт") на все існують правила, і кожен спонтанний крок викликає підозру.

До речі, кажуть йому на це товариші, ти, здається, казав, що сьогодні твої знайомі грають десь на танцях? В клубі якогось заводу. То, може, пішли? От і заспіваєш нам там щось своє. Де той клуб?

Студент опирається. Так, він хотів би, щоб люди почули його, але ж не зараз.

Чому ні?

Тому, каже він, що я не готувався.

Що там готуватися? Береш гітару…

А крім того, каже він, я ще ніколи не виступав перед справжньою публікою.

От, нарешті, і виступиш! А ми тебе підтримаємо! А тоді насшибаємо на пляшку і відсвяткуємо твій дебют.

Студент лякається, але піддається на умовляння. Вони їдуть у заводський клуб, знайомі проводять їх через службовий вхід, у перерві між танцями, коли музики розходяться хто в буфет, хто в туалет, студент бере гітару, вилазить на сцену і починає співати пісню протесту про видовбані у вапні ходи і про мільйони смертей. Але чи то гітара не була як слід направлена, чи просто з незвички, чи тому, що мікрофон фонив, але факт той, що хамська публіка зачала свистіти, зігнала його зі сцени і, якби не друзі, то й побила б. Вокально-інструментальний ансамбль мусив урвати відпочинок, щоб кинути в маси свій найскаженіший ритм. Десять хвилин запального танцю — і вся злоба вийшла з мас гарячим кінським потом.

Студент не пригадує, хто і як витягнув його з юрмиська. І де поділися всі його товариші, він не знає. Надворі — ніч, він сидить на лаві, в скверику, біля кінцевої зупинки трамвая, поруч — його одногрупник, який робить ковток, спльовує й передає студентові пляшку. Сніг зійшов на тому тижні, але варто сонцю сісти, як сюди з холодного льоху вилітає вітер і, немов порожні бляшанки, ганяє туди-сюди не прибрані з осені листя та пил.

Студент прикладається до вина й каже, що тепер для нього все втратило сенс.

Чому?

Тому що, каже він одногрупникові, тепер…

Згорблений чоловік, мабуть, водій останнього трамвая, замикає на ніч своє господарство, переступає через лабіринт рейок і боком гулькає в темряву.

Ну?

Тепер, каже студент, стало ясно, що я — нікчема.

Одногрупник не поспішає уривати його. Він на п’ять років старший за студента. Відслуживши, він працював провідником купейних, а тоді і спальних вагонів, зарезервованих для вищих каст.

Я ж весь час думав, зізнається студент, що я — не такий, як всі ці… А тепер… Як же мені бути?

Одногрупник робить ковток, ставить під лаву пляшку так, щоб на світанку її помітила перша ж бабуся і каже: а в чому справа?

У тому, каже студент, що моя творчість нікому не потрібна!

А тобі вона потрібна?

Ти не розумієш! Я ж хотів сказати нове слово…

Всі слова вже давно сказані, позіхає одногрупник. Нові, старі, всякі… Лишається їх повторювати.

А про слова він знає не менше, ніж укладники лексиконів. Ще в війську він вирішив вивчити всі європейські мови, і з того часу скуповує словники і, де б він не був, щодня вчить по сторінці.

Ти не зрозумів, не здається студент. Справа не в словах.

А в чому?

У покликанні! Я ж думав, що я…

Ну то що ти хочеш?

У філософському сенсі чи в…

Я зрозумів, б’є його по плечу одногрупник, що тобі треба!

Що?

Бабу.

Яку бабу?

Скільки тобі років?

Яке це має…

От бачиш! А ти ще і досі хлопчик.

Я не хлопчик!

А хто ж ти? Дожив до такого віку, а що таке жінка — не знаєш! Це — злочин. І проти себе, і проти жінок. За такі речі треба карати.

Одногрупник розповідає, як у понеділок під їхнім гуртожитком автобус збив викладачку. І розтин тіла засвідчив, що вона померла незайманою.

Тридцять з ліхером років, трясе кулаком одногрупник, от де трагедія! Так і не встигла спізнати насолоду.

А звідки ти знаєш, питає студент, що вона ще не… це…

Так на ній написано ж!

Одногрупник знається на таких речах. У нього великий досвід і надлишок життєвої сили. Він грає за курс у футбол і танцює в університетському фольклорному ансамблі.

Хай, каже він студентові, це тобі буде уроком.

Вони доходять до центру й прощаються.

І я тобі, обіцяє одногрупник студентові, допоможу! Дай мені трохи часу.

Через два тижні земля прогрілася і з неї повалив пряний дух. Все, що на цій хвилі виросло, було їстівним і цілющим. На жаль чи на щастя, але про це мало хто знає. Добре це чи погано? От в чому питання! Студент після зайнять не поспішає додому, і, коли поблизу нема перехожих, нахиляється і обнюхує кожну рослину. Скоріше за все, його спостереження, як і все, що пов’язано з землею, не вкладається в рамки добра і зла. Що з цим робити? Кого винуватити?

Від телефонного дзенькоту вся ця ділема розлітається на дрізки. З іншого кінця міста не на жарт збуджений одногрупник кличе його в бій.

В який іще, не розуміє студент, бій?

У тебе є, питає одногрупник, на чому писати? Тоді пиши.

Студент записує адресу, і одногрупник пояснює, що він пішов в кіно і зустрів там унікальний екземпляр. А при ній — подружка. У мене, сказав він їм, є друг. Красивий, як кінозірка. Вони йому сказали: то де ж він? Одногрупник сказав: було б де йти, то він прибіжить. Та, на яку поклав око одногрупник, сказала, що її батьки поїхали за місто. То в чому, питає її одногрупник, проблема? Немає, вона йому каже, проблем!

Давай — гітару в зуби, наказує одногрупник, і сюди. Ми всі чекаємо!

Я, каже студент, не можу.

Чому?

Зайнятий.

Ти не бійся. Я з тобою.

Я не боюся.

Старенький, це класика!

Що саме?

Весна. Два друга — дві подружки…

Добре. Але без гітари.

Яволь!

Одногрупник по дорозі купує пляшку горілки та пляшку пива, яких ніхто, крім нього, не торкається. Натомість хазяйка квартири виставляє дві пляшки білого вина із батьківського бара і бляшанку шпротів. Одногрупник, пританцьовуючи та не закриваючи рота, готує молоду картоплю з зеленню. Хазяйка виносить гітару. Всі так накидаються на студента, що він, трохи покомизившись, грає для них спершу англійські, тоді наші, а там і свої пісні. І на слова Шекспіра, і про видовби у вапні, й про паперові кораблики. Дівчата в захваті, одногрупник підспівує і тарабанить пальцями в такт. Під вино й співи вечір заповзає в ніч.

Подружка, яку одногрупник сватає студентові, зиркає на годинник і каже, що їй треба бігти.

Сиди, кричать на неї, попелюшко! Ще нема дванадцятої!

Скажи, радить їй подружка, батькам, що ти у мене. Бо це правда! Давай я їм задзвоню.

Поки дівчата дзвонять, одногрупник тягне студента у ванну.

Студент піддається, але каже, що він також іде.

Ніде, тримає його одногрупник, ти не йдеш! Про все домовлено!

Я не можу.

Ти — зрадник Родіни! Хочеш зірвати нам тост за товариша Сталіна? Для кого я стараюся? Ти ж мене сам просив!

Коли? Про що?

Після клубу, на лаві. Забув?

Я нічого не просив. Ти сам…

Чекай! Може, ти — підар?

Припиняй!

Я підозрював. Я знав! Ти — підарас!

Не пиз…

Тоді лишайся!

Добре.

Молодець!

Одногрупник відкручує воду і тягнеться по мило.

У-у, крутить він носом, мов дегустатор парфумів, німецьке! Моє улюблене. Ес лібе ді Де-Де-Ер унд партайґеноссе Вальтер Ульбріхт!

Двома рухами він зриває із себе одяг, але замість перемкнути воду на душ, щедро милить собі в паху і під пахвами, залазить у ванну й блажено хлюпається.

Що ти, питає його студент, робиш?

Гігієна, каже він, юбер аллес! Спочатку я, тоді ти.

Дякую, каже студент, я і так чистий.

В такому разі, одногрупник бере з полички свіжий махровий рушник, тобі треба пройти школу молодого бійця.

Що що?

Інструктаж.

А не пішов би ти…

Пояснюю на пальцях. Це — латашок, а оце — сабатерочка. Тепер мари сюди. Встромляєш…

Не вчи ученого…

…оце — сюди…

…а зїж гівна печеного!

Разгаворчики в строю! Так. Пози. Номер один. Ставиш її на чотири пропалиги…

Чувак, помовч! Я зараз виблюю!

І останнє! Не поспішай туди лізти. Спочатку доведи її до повної кондиції, а тоді пірнай. Бо я вас, салат, знаю! Ти зрозумів? Ніжним жестом…

Ну годі! Пішли!

Їхні нові знайомі, мабуть, розійшлися по спальнях. Одногрупник доводить студента до дверей однієї з кімнат, пересвідчується, що в ній — не його, а студентова пара, підморгує йому й заштовхує в присмерк.

Дівчина спирається лобом на віконне скло. Дочекавшися, щоб двері зачинилися, вона випалює, що, насправді, вона нічого не хоче.

Я, каже студент, теж.

І що вона тут лишилася тільки тому, що її ублагала більш досвідчена подружка.

Я, каже студент, також.

І я, каже дівчина, вже йду додому.

Студент каже, що він також.

От і, видихає вона, добре!

Прекрасно, каже студент і відсапується. Він питає, чи хоче вона, щоб він її провів. Бо вже пізно.

Дівчина вдячно усміхається йому.

Вони вистромлюються в коридор і чекають, коли у сусідній кімнаті, нарешті, зарипить батьківське ліжко. Щоб вирватися з пастки, в яку їх затягли друзі. И нехай вони собі тут самі злигаються. Усіма пропалигами!

Нестримний регіт не дає їм почути, що робиться в сусідній кімнаті. Закриваючи одне одному роти, вони підбираються навшпиньки до дверей в той самий момент, коли хтось зсередини відчиняє на них двері. Вони застрибують у свою темну кімнату й валяться на ліжко. Одсміявшися, вони щасливо зітхають. Хто кого торкнувся першим, того вони не пам’ятають. Це сталося швидко й невимушено. Дотик спрацьовує як сигнал. Як знак того, що тепер їм все можна. І він, і вона знаходять те, про що вони так багато чули, і, забувши про інструктаж, починають досліджувати свої знахідки. Це триває доки студент раптом не здригається, тоді ще раз і нарешті зі стогоном валиться на перелякану дівчину. Дівчина вищить. Не знайшовши об що їй витерти руку, вона вириває аркуш зі шкільного зошита на письмовому столі.

Студент теж заскочений подібним явищем природи. Я зараз, каже він і йде на кухню, замивати плями.

Там за столом сидить його одногрупник і палить.

Ну, питає він, що? Як було? Кайф?

Та, каже студент, от…

Що, каже одногрупник, не доніс? Ех ти ж… А я попереджав.

Що ж робити?

Нічого не робити. Чекати. Саме минеться.

Що минеться?

Тимчасова імпотенція.

Імпотенція?

Тимчасова. А як ти хотів? Це — нормальний хід.

Що ж мені…

Пий пиво зі сметаною.

Студент помічає на підлозі порожню пляшку "жигулівського" з бульбашками піни на стінках.

А де ж, питає він, твоя сметана?

Я перерив весь холодильник, каже одногрупник. Сметани — йок.

А в тебе, питає його студент, як пройшло?

У мене штиль після шторму. Закуняла. Бо я її — "от" і "до". Двічі. Не виймаючи. Одстрілявся — і знову в бій. Чувіха не повірила. Звідки ти, питає, такий узявся? Малиш, кажу, спи. В мене цього добра — на всю ніч.

Студент, нічого не пояснюючи, іде на балкон, перелазить там через перила і звішує ноги. В його руки врізаються металеві задирки перил. Як довго він витримає таке? Який це поверх? Здається, шостий. Ні, сьомий. Які шанси, що кінець

буде швидкий? Яке це має значення? Для імпотента з балалайкою згодиться будь-який, навіть у вигляді плями на асфальті.

А де ж твій друг? Тут? Ні?

Власниця квартири перехиляється через балкон так, що її волосся торкається студентових ніздрей. Він чхає, але не зривається, бо за мить до того встигає намацяти ногами виступ у бетоні.

Бувай здоровий, каже господарка і повертається в хату. Ну що за мужик пішов, каже вона йому вже з кімнати. Я лежу, мов електростанція, обігріваю його, надихаю… І що я за це маю? Відпонтувався і злиняв!

Студент підтягується на руках, закидає ногу і тут на нього падає велосипед. Студент чіпляє велосипед на відведений для цього гак і рахує поверхи. Сім! Але замість радості порятунку з нічної вогкості на нього наповзає щось важке й безтільне. Щось таке, що не має форми, не описується влучним словом, і навіть не ловиться в сіті думок.

Студент, прогинаючись, тижнями тягає на собі цю потвору і мріє про той час, коли вона хоч на мить позіхне і попустить удавку. Він став би тоді на коліна й обпер би тягар об щось тверде. А тоді випростався би з-під нього, заповз за ріг і дав би драла. Але вже кінчається травень, а тягар ще жодного разу не позіхнув.

Аж от якось у суботу, в перерві між другою й третьою парами, студент крокує на вихід і бачить — назустріч йому іде дівчина. Видно, що поспішає. Пройшла проз нього, дійшла до кінця коридору, завернула ліворуч. Студент розвертається,

цибає за нею, доходить до дверей аудиторії, в яку вона заскочила, зазирає всередину. Там як раз починається лекція. Він стоїть під дверима — хвилину, другу, бозна яку — і боїться поворухнутися. Що відбувається? Щось дуже і дуже дивне. Він обережно, так, щоб ніде нічого не зацепити, розпрямляє спину, здіймає руки і випростується. Так! Тягар зник! Його немає. Студент підстрибує. Тіло слухняно здіймається в повітря. Як таке може бути? Від згадки про дівчину усередині прокидається щось схоже вулкан, і звідти в кров линуть радість, і млість, і бентега, і хвилі чистої енергії. На цьому паливі студент за півпари обходить деканати кількох факультетів, вивчає суботній розклад занять і знаходить групу і курс, на якому вчиться дівчина. Потім він біжить до свого товариша, який чекає на нього у парку під університетом, і каже, що в нього змінилися плани. Він не зможе піти з ним на день народження. Натомість він просить, щоб товариш позичив йому на сьогодні свої джинси.

Для чого, питає товариш, тобі мої джинси?

Потім поясню. Будь другом!

Вони заходять у громадський туалет і міняються штанами.

Ну, питає товариш, як?

Нормальок, каже студент, хоча джинси і врізаються йому в зад.

Він усе своє свідоме життя мріяв про джинси, бо це — не просто основа гардеробу. Якби хтось його запитав, ким він хоче бути, він сказав би, що хоче бути в джинсах. А все інше, що треба для життя, додалося б. В дев’ятому класі мати пошила йому із брезента штани подібного фасону, до яких він

набив у відповідних місцях клепки. Але однокласники виявили, що це "самопал", і він тепер носить їх лише вдома. Мати також йому пошила сорочку з квітчастого ситчика, з коміром, на ґудзиках з чотирма дірочками, точно такими, як на фотографії групи "Джеферсон Аероплан", тобто "Аероплан Джеферсона". І светер вона йому сплела такий самий, як в гітариста з іншої групи, і куртку з вельвета пошила, з погонами, але все це навіть разом взяте не могло компенсувати відсутність джинсів. Він два курси поспіль був круглим відмінником і збирав гроші на джинси, але торік, повагавшися, купив магнітофон.

За п’ять хвилин до кінця лекції він вибирає стратегічну позицію напроти аудиторії і ховається за газетою. А що, як він не впізнає її? Скільки він її бачив? Секунд десять, поки вона бігла назустріч йому, і тоді стільки ж секунд зі спини. А що, як вона посиділа півпари й пішла?

Але ось вона виходить. Студент іде слідом, за два кроки від неї. Дівчина перетинає вулицю, чекає на свій тролейбус, заходить і сідає на місце біля вікна. Якийсь жирний дядечко тягнеться талончиком до компостера і несамохіть її штовхає. Студент розпихує всіх і стає біля дівчини. Кілька зупинок він в повному ступорі шукає фразу, з якою б звернутися до неї. Бо вдала перша фраза — це як нокаут на початку матча. Хто може оглигати після такого? Поки він думає, дівчина сама звертається до нього. Чи не виходить, питає вона, він на наступній зупинці? Він каже, що так, виходить, зіскакує першим і подає їй руку. Вона не чекала цього, і не поспішає простягати йому руку, а, вийшовши, зрізає кут і пірнає в провулок.

Студент її наздоганяє і випалює своє ім’я. Вона не збавляє ходи. Він ступає так, щоб на півкрока випереджати її, й очі в очі розповідає їй все як було.

А ось, каже вона йому, й мій будинок.

Він питає, як її звати.

Вона не одразу, але називає своє ім’я.

Він питає, як так, що він її раніше не бачив.

Виявляється, вона не так давно перевелася в університет із іншого вузу, в якому провчилася три семестри.

Он як, каже він.

А тепер, каже вона йому, до побачення.

А от, питає він її, чи могли б ми, наприклад, сьогодні ввечері піти разом десь, наприклад, в кіно.

Вона каже: ні.

А завтра?

Ні.

Тоді коли?

Ніколи.

Студент питає, чи це тому, що в неї вже є сердечний друг.

Вона киває.

Я розумію. Але ж, каже він, все ще може помінятися!

Так, каже вона і розповідає, як саме все буде мінятися. Після останнього іспита вона одразу ж сяде на поїзд і вранці буде там, де живе її друг. А через тиждень вони поїдуть на море, в студентський табір. На все літо.

І де ж, каже студент, якщо не секрет, цей табір?

Дівчина каже, що не секрет.

Дуже добре, каже студент.

До побачення, каже дівчина і заходить в парадне.

Студент якийсь час, не міняючи пози, стоїть там, де вона його відправила в нокаут. Але що цікаво: тягаря немає. Натомість висока тепла хвиля не дає йому піти на дно.

Ну, каже товариш, якому студент повертає джинси, як пройшло? Добре? Слухай! А, може, візьмемо її на день народження? Я її знаю? Ні? Хоч опиши її!

Студент розводить руками. Фігура, зріст, обличчя дівчини — це лише дрібні деталі чогось незрівнянно більшого. Саме воно є причиною того, що з ним відбувається. Як ти поясниш комусь таке? Коли й самому нічого не ясно.

Невже вона, здогадується товариш, послала тебе?

Студент йому пояснює про сердечного друга з іншого міста.

Шкода, каже товариш, але це ще не трагедія.

Ні?

Ні. У тебе є перевага.

Яка?

Він — там, а ти — тут.

Ну то й що?

Але ти сам винуватий.

Чому це?

Товариш пояснює, що за всіма ознаками вона живе активним статевим життям. На відміну від студента. І вона збагнула, що з ним їй нема що ловити. Але! Як тільки студент стане мужчиною, вона відчує це й заради нього покине того мудака.

Ти думаєш?

Я знаю!

Замість подарунку вони, згідно із домовленістю, навантажують повну торбу їжи та питного і пливуть катером на дачу іменинниці. Річковий вітер і холод після тижня дощів заганяє пасажирів у трюм. Хлопці п’ють на палубі пиво і кидають в річку недопалки.

Товариш каже, що для обряду ініціації немає кращого місця, ніж дача.

Якого, питає його студент, обряду?

Ініціації. Посвячення в мужі. На лоні природи. Про це — уся міфологія. Починаючи з греків. Вони це любили. З биками, з коровами, з лебедями…

Я не можу так.

Як?

Аби з ким. І без почуття.

Але ж ти хочеш, щоб вона була не з ним, а з тобою?

На дачу стікається стільки різного люду, що двері нужника в кутку ділянки працюють як метроном. Кожен із запрошених прихопив з собою кількох незваних, а до тих прибилося по кілька зовсім випадкових знайомих. Як тільки споночіло, чоловічі постаті припиняють походи в бік нужника, і замість того на хвилину заклякають під деревами. Впоравши привезену з міста закуску, молодь накидається на черешні і в темряві, не розібравши, з’їдає всю недостиглу вишню, а за нею і абрикосову зав’язь. Раптом хтось кидає гасло "на річку! голяка!", і всі, хто ще здатний рухатися, тіліпаються дачними вуличками на пляж. На пів зруйнована оселя порожніє.

Студент знаходить під кущем нерозпочату пляшку горілки і пхає її в свою торбу. Чим би це загризти? Він повертається в хату і бачить на сходах, які ведуть на горище, дівчину. Ту саму, що на Новий рік в гуртожитку показала йому свої груди.

Привіт, каже їй студент, але вона не реагує.

На плечах у неї — шитий на гулівера офіцерський китель з двома рядами орденських планок. Першим та вказівним пальцями лівої руки вона тримає бичок самокрутки, і присмокталася до нього так, наче цілує ліліпута. Коли вогник, нарешті, доповзає до її губів, вона струшує з пальців попіл і блажено видихає.

Студент нахиляється над нею і нагадує їй про ту зустріч, у залі, під час концерта художньої самодіяльності. Він тоді грав на гітарі, а вона палила і пила каву. Він каже, що часто подумки повертається до неї, бо вона для нього, як би це сказати, як дух свободи, що не знає ні меж, ні правил.

Дівчина не розуміє, хто це, і що йому від неї треба.

Дійшовши до того місця, де вона присунулася до нього й задерла светр, студент для наочності піднімає свою майку. Дівчина щиро здивована. Вона вивчає студентові обличчя, тоді його живіт і груди, але у темряві не розуміє, що вона там мусить побачити.

Ну що, всміхається він їй, згадала?

Дівчина підводиться і кивком голови кличе студента на горище. Від цього жеста гаряча повінь обпікає голову і напинає всі його кінцівки. Горище пахне мишами та вогкими матрасами. Мишей не видно, а матрас лежить так, що дівчина спотикається й падає, а поверх неї валиться й студент. Через брак знання та досвіду він може спертися лише на інстинкт, притаманний усьому живому. Як мале крокодиленя, що не встигає виборсатися зі свого яйця, а вже кидається полювати на все, що живе у болоті, так і студент б’ється носом в обличчя дівчини, швидко вкриває його слиною, знаходить давно омріяні груди, скидає з себе штани й рветься на штурм, під час якого,

як він чув, і відбувається ініціації. З усієї дурі він таранить ворота, які мусили б прийняти та огорнути його, але чомусь не роблять цього. Він штовхає, вони виштовхують. Як таке може бути? Він гарчить, розпалюється й трохи міняє кут атаки. А, може… Він на мить спиняється, вражений наглою думкою, й довго відсапується. А що, як він у неї перший?

Від цього відкриття крокодил перетворюється на носорога, грубошкірого, але по-батьківськи лагідного. У пропахлому анашею волоссі студент відкопує дівоче вухо і між поцілунками дає їй зрозуміти, що ц ь о г о не треба боятися.

Що?

Я з тобою, відказує їй студент і повторює, що з ним їй немає чого боятися. Він усе зробить так, що їй сподобається.

Що? — повторює дівчина.

У пітьмі важко розгледіти вираз її очей.

Колготи, каже, нарешті, вона йому. Ми ж не скинули колготи.

Студент обома руками кидається їх скидати.

Ні! Все! — каже дівчина. — Годі!

Вона встає з матраса, розправляє свій одяг і шукає двері.

А знаєш, про що, каже вона йому раптом, я сьогодні дізналася?

Ні, каже студент.

Вони сідають на сходинки, й дівчина розповідає йому, що, виявляється, можна отак, із вулиці прийти у монастир, попроситися до них, і тобі дозволять залишитись. Сьогодні вранці вона пішла на етюди і забрела в монастир. І якийсь дяк чи батюшка побачив, що вона малює, і сказав, що в неї легка рука, а тоді спитав, чи не вивчала вона колись іконопис, тоді завів її у церкву, де були самі монахині, і ті показали їй щойно відреставровані ікони.

Ну, каже студент, бо дівчина несподівано замовкла. Показали. А далі що?

А далі — все! Годі! Сісі, пісі, болти, гайки… Не хочу! Набридло! І ти також! Чеши звідси!

Студент більше години, прикладаючись до пляшки, плентається у бік мосту, де його підбирає вантажівка, що розвозить хліб. Перетнувши річку, він простягає водієві півпляшки горілки, від якої той відмовляється. Студент щось намагається йому пояснити, але язик не слухається. Водій підвозить його під хату.

Батьки вже сплять. Студент валиться на ліжко, але воно його не приймає.

Так мужчина ти, хоче знати ліжко, чи все ще хлопчик? І як пройшла ініціація?

Я — а — а, каже студент, але протиріччя між харчами і горілкою заглушають відповідь. Харчі між собою теж усі пересварені. Ліжко погойдується й хоче скинути студента. Черешня бурчить і у всьому винуватить шашлик, шашлик —

плавлений сирок, той киває на редьку, яку студент схрумав іще на палубі під пиво. Зі сварки хочуть скористатися зовнішні вороги — книжкова шафа, абажур, стільці та стеля. Не чекаючи, поки ця братія звалиться на нього, студент сповзає із ліжка, дострибує до вікна і трьома спазмами вительбушує з себе все, що набилося в шлунок. Навздогін за харчами студент шле пайку зеленкуватого шлункового соку.

На світанку пролазливий вереск із вулиці вириває його з маячні.

Гади! кричить хтось голосом сусідки з першого поверха. Хто заблював мої квіти? Та що ж це таке?!

Студент не може розплющити очі, тому просувається до вікна навпомацки.

Он він! сусідка помічає його. Ось я зараз тобі!

Її прокльони відлунюють від стін парадного, а тоді й прориваються в квартиру.

Викохали! Шкідника! Тюрма плаче!

Слова гніздять у студентове тім’я. Крихкий череп тріщить і ось-ось розколеться.

До чого тут "я вам заплачу"? Що ви мені тут соваєте? І це все? Добре, давайте! І не лише квіти! А за труд хто мені заплатить? Хочу й кричу! Маю повне законне право! І хай іде прибирає! І то бистро! Хай все вилизує!

Батько, не кажучи ні слова, подає студентові відро з водою, віник і совок.

Студент стоїть під обгидженим квітником і замітає все довкола. Сусідка з хати скидає йому під ноги поламані стебла. За процедурою стежать половина мешканців будинку.

Невжелі, питає їх сусідка з першого поверха, треба в університети ходити, щоб отакий срач розводити?

Вдома студент миє руки і знову падає в ліжко.

Що ти, домагається від нього батько, пив?

Я — а— а — а, каже студент і щокою розмазує по подушці слину.

Батько йде на кухню і приносить йому щось у півлітровому слоїку.

Студент тягнеться губами до скла. Ні, хитає він головою після першого ж ковтка, не можу.

Пий, наполягає батько, від розсолу гірше не буде.

Поки студент гасить пожежу, батько сідає поруч і, замість лаяти сина, щось бубонить собі під ніс. Студент супроводжує стогоном кожен ковток і не дуже дослухається. Але по мірі того, як у голові йому яснішає, батьківські вдохи-видихи починають складатися в речення, а ті — в розкидисту сповідь.

На той час, коли слоїк порожніє, студент зводить всі гілки сповіді докупи і навіть щось притакує.

Бійся кохання з першого погляду — цією думкою батько розпочинає свою мову і нею ж її закінчує. З другої фрази

студент дізнається, що вчора дочка заявила їм про те, що кидає свого чоловіка. І де ж ти, спитав її батько, підеш? Як де? сказала вона йому, туди, де я прописана. А це означає, що студентів диванчик доведеться перетягати у батьківську кімнату. А ти, спитав її батько, часом не вагітна? На що вона йому сказала: це — не твоє діло.

Бійся, зітхає батько і зразу ж уриває вже висловлену ним думку про кохання з першого погляду.

Ти, хитає він головою, все одно не послухаєш. Я свого часу не послухав, і ти — такий самий. Коли наб’єш гулі, згадаєш. Але на той час ти вже будеш вичавлений і оплутаний з усіх боків.

Ні, ні, ні! — ще раз зітхає батько і раптом додає, що, в житті все дуже просто. Любов — це єдине, що має значення. Добре, як вона є. Якщо ж її немає, то починаються філософії. Достаток, звання, повага колег чи так званих друзів, навіть, здоров’я — все це нетривке і розсипчасте. Батько усе це віддав би за краплю її почуття. За одне її слово.

Студент не питає, ні хто ця "вона", ні про яке таке слово йдеться. Натомість, щоб не наполохати батька, він лягає, голосно позіхає і відвертається в бік стіни.

А все тому, каже батько і замовкає. Студент починає дихати так, ніби він закуняв. Батько переходить на шепіт, тоді робить паузу, й, переконавши себе, що син його не чує, повертається до події бозна-якої давнини, коли він під гарячу руку запитав у своєї дружини, з ким їй було краще: з ним, чи з тим, від кого у неї дочка. І вона йому сказала, що не з ним. Потім вона йому клялася, що це не так. Що вона мала на увазі зовсім не те, й що вона захищалася, не так від нього, як від

своєї свекрухи, тому що у будь-яких сварках від завжди ставав на бік своєї матері. І батько це розуміє. Але її тодішня відповідь і досі йому пече. Навіть тепер, коли в його дружини почався клімакс, а у нього, навпаки, нарешті з’явилася певність. От зараз би він показав їй, хто тут кращий! А тоді все було інакше. І всі його скандали походили саме від того, від непевності. І вона як жінка мусила б розуміти такі речі!…

Тут сповідь уривається. Стілець рипить, добре знайомі кроки тягнуть батька в коридор, тоді в парадне, і тільки на рівні другого поверха розчиняються в тиші.

Так на що він натякав, не може визначитися студент, про кохання з першого погляду? Добре це чи погано?

На період сесії це питання завалюється більш нагальними клопотами, але при кожній згадці про дівчину воно із тріском та гуготінням виривається нагору, мов вогонь з-під купи хмизу. Студент вираховує, який у неї розклад екзаменів, і під час кожного з них ніби випадково проходить повз аудиторію. Але не для того, щоб до неї підійти, а просто так. Щоб хоч здаля побачити її. Бо, як знати, чи буде вона у вересні тут. Скільки всього за літо може змінитися. Якщо й робити щось, то зараз. Але що саме?

Перед останнім іспитом студенту сниться сон. Він загубив список екзаменаційних питань. А без них як він може готуватися? Іспит — завтра. І його прийматиме Келдиш, той самий, що провів у них колись семінар з динозаврів. Маленький, сухенький, міцний, як дубовий корч.

Я, каже йому студент, десь поклав свої питання і тепер не можу їх знайти.

Келдиш: Вони тобі не потрібні.

Студент: Як можна без питань? Немає питань — нема й відповідей. Нема відповідей — я завалю екзамен. Так?

Келдиш: Ні.

Студент: А як? Будь ласка, поясніть!

Келдиш: Добре. Пояснюю. Всі питання — однакові. Кожне з них зводиться до дуже простого вибору. До "так" чи "ні". Оце й є твоя відповідь. Вірний вибір.

Студент: Для мене це дуже абстрактно.

Келдиш: Навпаки. Немає нічого більш конкретного.

Студент: Але хіба можна наперед визначити, що є "так", а що — "ні".

Келдиш: Ні, не можна.

Студент: От бачите!

Келдиш: Бачу. А ти?

Студент: Я?

І в цю мить він знаходить свої питання. їх важко не помітити. Вони нагадують вкриті снігами скелі, оточують його з усіх боків і затуляють вихід. Але йому чомусь не холодно і не страшно. Він знає, що та хвиля, яка з’явилася після зустрічі з дівчиною в коридорі університету, винесе його де скід.

Келдиш: Бачиш?

Студент: Так!

І от, склавши іспит, студент вирушає в бік моря, на березі якого розташований студентський табір. Він їде, щоб знайти там дівчину і вже ніколи не розлучатися з нею.

Все, що з ним зараз відбувається, схоже на книжку з малюнками. В ній він крокує автострадою, і, водночас, ніби читає про це. Сюжет так закручено, що неможливо відірватися.

Перший розділ. У ньому з вікна вантажівки описується краса рідної природи, даються назви злакових, кущів, дерев і висловлюється кілька мудрих думок.

В другій половині розділу він потрапляє на придорожний базар, де, купуючи в немолодих сільських жінок дари їхніх городів, не може не милуватися народною гідністю й красою. Там же ж оспівується чорнозем.

А ночує він просто неба, в копиці, хоча зараз тільки кінець червня, а копиці з соломою з’являються на полях у жнива, десь на початку серпня. Але це не суттєво.

Як би там не було, він спить у полі, його гризуть комарі, і над ним стільки допитливих зірок, що розділ кінчається думками про вічність і про його місце в ній.

У наступному розділі студента мучає спрага від пляшки напою "дюшес", який він купив і влив в себе на заправці. Дуже потужна річ — "дюшес", бо під його впливом студент іще й потерпає від проносу, внаслідок чого до самого кінця розділу нарікає на життя. Одна з його скарг — на брак грошей. Він так

швидко зірвався з дому, що у батьків не було, що йому дати. Вони пообіцяли направити йому грошовий переказ, як тільки він опиниться на місці. Але туди треба ще попоїхати.

Під вечір він з’їздить з траси, бо в містечку неподалік живе один з його університетських товаришів. Адреси він не знає, але після низки пригод все ж знаходить його будинок. Товаришеві батьки радо приймають студента, але кажуть, що їхній син зараз у свого діда в селі, й невідомо коли повернеться.

Черговий розділ — це гімн гостинності. Він починається з описів пухової перини, на якій студент спав, і ковдри, якою він накривався, і настійки з кімнатних запахів, на які накладаються випари страв, що його ними частують кілька днів поспіль. Бо де йому поспішати? Син, кажуть йому батьки, скоро повернеться.

Гімн стає ще голоснішим, коли студент каже, що він таки їде. Йому в дорогу натоптується мішок з харчами. Розділ кінчається сценою проводів на автостанції. Водій задлявся з відправленням, і, коли він, нарешті, залишає станцію, назустріч йому на повній швидкості мчить інший автобус, у якому сидить студентів товариш. Батьки помічають це і лебединими криками зупиняють обидва транспортні засоби.

Наступний розділ — про спокуси. Товариш весь тиждень збирається на море. Він туди їде не сам, а зі своєю дівчиною й її подружкою. Там у родичів дівчини — будинок. Товариш умовляє студента приєднатися до них.

Цілий будинок, на місяць, на морі, з вином, на тлі гір!

Дні минають у трапезах, дружніх розмовах і довгих прогулянках, гуртом і парочками, у бік річки. В ніч напередодні виїзду студент виходить із хати й мандрує пагорбами. Тут він згадує за промінь, намацює його, стискає немов канат, і той підказує студентові єдино вірне рішення.

Передостанній розділ наповнений, в основному, водіями вантажівок, серед яких майже немає позитивних персонажів. Побачивши на дорозі студента, що проситься до них, вони вернуть пику. А, може, це й добре, каже він собі. За інших обставин вони б могли бути піратами. Які продали б мене в рабство. А то й зарізали б.

Сутінки застають його на пересипу, що веде з материка на півострів. По праву руку — одне море, по ліву — інше. Він п’є носом пересолене повітря, спрямовує обличчя на південь і визирає там свою дівчину. Між машин шастають діти з таранькою і в’язками свіжих бичків. Водії проти ночі бояться брати до себе в кабіну незнайомого з рюкзаком. Студент знаходить на березі дірявий човен і моститься на ніч. От якби, ледь блимають жарини його згасаючих думок, так сталося, щоб мене завтра підібрала якась іномарка. І щоб іноземці ті подарували мені якісь книжки. Або джинси. Так, джинси краще.

В останньому розділі його таки підбирає іноземець. Водій здоровенного туристичного автобуса. Австріяк, що жене своє порожнє одоробало на інший кінець півострова. Там він забере свою групу і повезе її спершу на північ, а тоді й на затишний захід. Австріяк садовить студента праворуч від себе і вмикає стерео. Потім він дістає з холодильника пиво, житній хліб, сир м’який, сир твердий, ковбасу трьох сортів і паштети.

Бери, пий, їж, це все для тебе! — показує на мигах австріяк, бо він не знає нашої мови, а студент не вміє по-

німецьки. Але, беручи пиво чи ковбасу, студент питає, як це називається. Допивши чергову бляшанку до дна, він здіймає великий палець і просить, щоб водій озвучив цей жест. Тоді за півхвилини з’ясовує всі особові займенники, щоб можна було сказати "я — такий-то, а як тебе звати?" Після займенників він накидає собі в зошит базові дієслова, іменники, кольори, цифри та частини тіла. Не минає і півгодини, як він, ігноруючи правила, цвіріньокає по-німецьки на будь-які теми.

Паралельно з процесом пізнання в нього вселяється думка про те, що тут справа не в промені, і не в канаті, а у його природних здібностях. Здібності і воля до перемоги — ось весь секрет його успіху. Вночі подумав — на ранок збувається.

До речі, питає він свого австрійського друга, ти — мати — джинси? Пара — один — джинси — для я?

І його австрійський друг каже, що, уяви собі, є в мене пара джинсів, трохи потерта, але як раз на тебе. Он, візьми там, у моїй торбі.

У студента відбирає мову. Поки він трясе своєю вдячною головою і перепаковує здобич в рюкзак, водій туди ж йому пхає паштет французький, австрійський журнал і баварське пиво. Через пару кілометрів їхні дороги розходяться. На під’їзді до розгалуження, студент у бокове дзеркало бачить міліцейську "волгу". Він знає, що як тільки він ступить на дорогу, в його життя увірветься спітнілий від щастя капітан міліції. Студент це знає, бо він вже пройшов всю цю книжку.

А тим часом австріяк пише йому свою адресу і запрошує до себе на Різдво. Він не певен, що студент його зрозумів, тому пробує зобразити спочатку діда з бородою, тоді небо, по якому той мчить на своїх туристичних санях.

Ця шарада спантеличує студента, але, щоб не образити водія, він кілька разів повторює "яволь" і тисне йому руку.

"Небо", каже він на прощання і тиче вгору пальцем, так само, як щойно робив австріяк.

"Гіммель", каже студентові водій, "дер гіммель", і тисне на газ.

ПЕРША ЗУПИНКА

Небо тут займає мало не весь простір. Хлопчик бачить таке вперше. Він уже був чоловіком і студентом, а зараз йому п’ять років. На ньому широкі чорні труси. Він гладенький і, за тодішнім звичаєм, стрижений наголо. Він ніде не поспішає, а закинув голову й лізе очима на небо. Минає якийсь час. Допитливість штовхає його все вище. Він знає, що є низ і є верх. Внизу — або земля, або підлога. У хаті внизу — підлога, а нагорі — стеля. А там, де внизу земля, от що там нагорі? Він дряпається туди поглядом, хоче доповзти до краю, відламати від нього шматочок, повернутися й сказати: а чи ви знаєте, де я був? Аж он там! Не вірите? Ось доказ!

По дорозі нагору йому весь час щось відкривається. Чому ця хмара так схожа на собаку, але не гавкає. Що у неї всередині. Чому пташки не падають. Чому небу не боляче, коли хтось кидає в нього каменем. Скільки на ньому поверхів, і що на якому з них відбувається. За кожним з цих відкриттів давно полюють дорослі мудреці. А йому це знання дається задурно. Так його баба, мамина мама, коли він буває у неї в гостях, завжди йому тихенько підкладає все лучченьке. І тут же ж подає знак, щоб він про це нікому не казав. Мовляв, це їхній маленький секрет.

Хлопчик стоїть з розкритим ротом, і в нього, немов це грот чи тепла мілина, запливають таємниці. Бо тут їм нічого не загрожує. Хлопчик їх не видасть.

Крім неба, тут ще є річка і хата на пагорбі край села. В хаті вже місяць живуть дід і баба (татові батьки), і тато з мамою, й хлопчик з сестрою. Хто їм дав цю хату і як надовго — хлопчика не цікавлять такі речі. Він живе тим, що бачить. З вікна хати він бачить річку і долину з коровами, плямами гаїв і павутинням стежок. Коли сонце сідає, на обрії проступають дахи дальніх сел і мотузка дороги, яка веде в місто. А в іншому вікні встає сонце й будить мух. Мухи, не миючись, вмощуються на узяті в рамки репродукції з журналу "Огоньок", а звідти, обминаючи вивішені для них липучки, летять і сідають на сплячого хлопчика.

В садку до вишні прив’язано рукомийник з порепаним обмилком, а під ним стоїть відро. Перед хатою — квітник. Хлопчик грається там зі своєю подружкою. Її батьки працюють у тій самій школі, де й його дід. Діти повзають між стебел, збирають у сірникові коробки жуків-солдатиків, а тоді випускають їх на війну з мурашвою. Солдатики — наші, мурахи — німці. А сонечок вони збирають пальцями, дають їм видертися на самий кінчик нігтя, і стежать за тим, як у них із-під панциря виростають крила. Бджіл, ос і ґедзів вони не чіпають. Домашок — схожих на бджіл мушок — хапають долонями, часто разом із квітами. Домашки не вміють жалитися, на відміну від кропиви, сороконіжок, повзучих щипалок, цвяхів та битого скла, що живе в землі й живиться кров’ю з дитячих колінок. Обидві родини не можуть натішитися з цих дослідників природи. Подумки вони вже одружили їх, обвішали дітьми й спровадили на заслужену пенсію.

Зранку та по обіді, коли спадає спека, дачники ходять на річку. Тут завжди галасно. Зграйка сільських дітлахів затягає у воду камеру. Всі водночас намагаються влізти на неї. Хтось пірнає з кручі, хтось грає в квача, хтось гризе макуху чи лузгає насіння, чи смалить самокрутку, чи їде десь з вудками велосипедом, до сідла якого замість казанка причеплена сталева німецька каска. Десять років тому тут проходив фронт. В полях і на схилах і досі знаходять гранати, набої, одяг, кістки й, навіть, нерозірвані бомби. Селом ходять дядьки, що загубили десь руку чи ногу. А на сусідській вулиці живе напівлюдина на пів пам’ятник. Він починається зі стегон, які у нього ростуть не з ніг, а з дерев’яного помосту. Пересувається він, відштовхуючись руками від землі, і, коли розкриває рота, то бризкає слиною і реве, немов підземний звір. Через це ніхто із дачників не хоче купувати молоко у його жінки.

А ще тут є дерево. Воно росте на самій кручі. Його коріння нагадує пальці, що тягнуться до води. Вони такі міцні і такі довгі, що тримають у своїй жмені і схили, і берег, і навіть річку. А це дуже глибока ріка.

Заввишки дерево таке, що, якби хлопчик сів на шию батькові, а батько став би на дідові плечі, а дід би відряпався на драбину, то навіть тоді хлопчик не дотягнувся б і до найнижчої гілки. Мабуть, воно замолоду роками тягнулося вгору у вигляді пагона, щоби до певного часу не витрачати сили на гілки, і щоб не кидатись нікому в очі. Щоби ніхто здуру не почав гойдатися на гілках, і не зрізав їх на рогатку чи на свищик. І тільки тоді, коли пагін переріс найвищого лобуря, що жив у цьому кутку села, дерево якось напровесні вкрилося брунькаами, з яких через пару місяців вигнали гілки, одна грубша за іншу. І не абиде, а так, щоби кожна з них і сама мала простір для зросту і не затуляла іншим світла. Але з часом замість у полюбовному шелесті поглинати даровану їм частку Сонця, гілки почали розгалужуватись, зазіхати одна на одну,

пнутися де не слід, тертися бозна чим об казна що. В результаті все дерево із ідеальної, раз і назавжди відлитої скульптури перетворилося на якийсь вихор. На вибух. На сварку, в якій ніхто нікого не чує, всі гнуть свою криву лінію і вимагають соків та сонця. І це все на видноті, особливо взимку: кожен перелом, вигін чи наріст.

Але знаходяться глядачі, яким подобається весь цей хаос. Це, кажуть вони, не дерево, а симфонія. Втілена у біомасу музика. Найідеальніше з мистецтв.

З гущавини звисає тарзанка. Стара корабельна линва, яку діти використовують для стрибків в воду. Вони хапаються за неї руками й ногами (на кінці для опори зав’язаний вузол), розганяються, набирають висоту і у тій точці, де здається, що мотуз ось-ось обірветься, відпускають руки й летять прямо в річку. Хтось дригає при цьому ногами й вищить, хтось заплющує очі і затискає пальцями ніздрі, а є й такі акробати, що перекручуються у повітрі й заходять у воду не п’ятами, а головою вперед. Річка всіх їх заковтує, омиває й виштовхує назад на повітря. Хоча й не одразу, а ген отам, де кінчається пляж, бо тут дуже потужна течія.

Побачивши, як сільські діти стрибають з тарзанки, хлопчик теж хоче так. Батьки його відмовляють. Він біжить на кручу. Вони його зупиняють. Він проситься, вимагає, плаче і, нарешті, б’ється в істериці. Мама притискає його до себе й пояснює, яка страшна небезпека походить від дерева, від линви й від річки. Якщо йому зараз не прищепити страх, він все життя буде лізти в халепи.

На таких деревах, лякає вона сина, отакими мотузками вішали колись людей. Тому ніколи не підходь до нього. І не торкайся линви. Щоб вона тебе не обвила і ніде не затягла. Бо чим вище ти злетиш, тим нижче падати. І, коли заходиш в

річку, тримайся берега, подалі від бистрини й чорториїв. Той, хто потрапляє туди, вже назад не вертається.

Мама змалку живе в страсі. Вона так щільно з ним зрослася, що, коли він раптом попускає свій зашморг, у неї починається паніка. Страх їй як вітчим. Не кревний, але близький родич, який дає їй притулок і захищає від світу. Й вона йому вдячна за це. Навіть любить його. її рідного тата забрали, коли їй ішов п’ятий рік. У ту ніч вона була у діда баби, й батько для неї тепер — не жива людина, а фотографія, яку і досі не можна нікому показувати. Він у неї — ворог народу.

Хлопчик не слухає маму і рветься до дерева. Батько вирішує застосувати інший підхід. Він питає у сина, ким той хоче бути. Заслуженим вчителем, як його баба? Майбутнім вченим, як тато (син не розуміє цього, але тато його щойно став аспірантом, без відриву од виробництва!)? Чи, може, бухгалтером, як мама?

Хлопчик каже, що хоче стрибнути з тарзанки. Як інші діти. Йому кажуть, що сільські діти до такого звикли. А ти можеш покалічитися. Скажи краще, ким ти хочеш бути?

Хлопчик каже, що льотчиком. Генералом і тричі героєм. Він буде літати скрізь і збивати фашистів.

Це, кажуть йому, дуже добре. Але всіх фашистів вже збито. А, щоб бути льотчиком, треба не стрибати з кручі, а вчитися, вчитися й вчитися. Опанувати всі правила, знайти таку позицію, з якої тебе ніхто не спихне у вир, і триматися її.

Он той дядько, без ніг, із сусідньої вулиці — бачиш — стоїть і хитається під сільпом? Не дивися на нього! Так він, мабуть,

теж колись стрибнув у воду, а там була бомба. І от що з ним сталося!

Хлопчик починає плакати. Він тепер боїться річки і проситься додому, в місто, подалі від жахливої линви. Батьки його заспокоюють. Не треба так хвилюватися. Тут дуже добре. Порівняно з містом, тут рай. Треба тільки завжди бути обережним.

А що таке, питає хлопчик, рай?

Рай, кажуть йому, це коли тобі вранці не треба бігти на роботу. Коли на світанку для тебе в усі вікна на всі лади співають закохані пташки. Коли ти весь день маєш справу не з людськими випарами, а з реальними речами. З вітром, з дощем, з молоком з-під корови, з городиною із землі, з сонцем, яке, сідаючи, щодня розпушує свій кольоровий хвіст, з річкою, яка ніколи не стоїть, з вогнями далеких сел, з блиманиною зірок, що ніч-у-ніч подають нам сигнали. Що їм від нас треба, невідомо. Але нехай блимають. Що б це було за небо, якби їх там не було. Вірно?

Хлопчик киває.

Ти в нас молодець, кажуть йому. И за це тебе всі люблять. І дбають про тебе. Люблять і дбають. Оце і є рай. Але ти мусиш пообіцяти, що ніколи не полізеш на тарзанку. Обіцяєш?

Він киває.

От і добре! Пішли їсти полуницю!

Але, ніяк не може зрозуміти хлопчик, якщо тут — рай, чому ж тоді баба свариться з мамою? їй не подобається, як мама

готує борщ. і те, що вона погано дбає про своїх хлопців (так вона називає свого сина й онука). А вчора вночі вони спочатку кричали одна на одну, а потім мама плакала. Вони із татом ходили на річку, а баба через це не могла заснути. И коли вони повернулися, баба зустріла їх і сказала, що мама напустила їй повну хату комарів.

Чому вона так не любить маму? Хіба що вона її любить, але ця любов залягає у неї так глибоко, що вона про неї й не здогадується. Або там стоїть загата, яка усе блокує. И на те є причина. У баби помер перший син. Вони з дідом довго чекали на другого сина, а коли він народився, то баба не випускала його з рук і нікому його не довіряла. А, може, справа у тому, що в дитинстві у неї не було друзів. Або те, що всі її сестри й брати вийшли в люди, а їй замість принца дістався сільський вчитель. Все в світі має пояснення. І всі тягають його із собою, щоб, коли треба, використовувати як захист або виправдання.

Хлопчику дуже хочеться, щоби ця баба була така сама, як мамина мама, його улюблена баба, яка живе у маленькій кімнаті, і палить, і сильно кашляє, тому їм з сестрою дозволяється ходити до неї тільки в гості, і то дуже рідко і так, щоби не засиджуватися.

От якби, зізнався він колись їй, так сталося, щоб замість тієї баби була ти!

О, сказала йому мамина мама, ти не розумієш, чого хочеш. Якби так сталося, то й твоїм батьком був би якийсь чужий дядько, і на твоєму місці зараз стояв би хтось інший. Невже ти б цього хотів? Я — ні. Бо я тебе, такого, як ти є, не проміняю ні на кого. И нікого іншого я вже не полюблю.

Любов, міркує собі хлопчик, яка це дивна річ! Ніхто її не бачить, але вона тут скрізь. Всі кажуть: "у нас нема грошей". Або: "нема часу". Чи солі, чи потреби. Ніхто ніколи не каже: "у нас нема любові". Значить, вона у них є. І коли хтось кричить:"я не люблю", то це означає, що він її має, але не хоче ні з ким ділитися. Принаймні, не з усіма. Хлопчик знає, що всі його люблять. Крім, хіба, сестри. Бо їй перепадає набагато менше любові, ніж йому. Тому вона і боїться витрачати на нього те, чого їй самій бракує. Тато любить маму. А вона — його. Хлопчик чув, як вони про це розмовляли. Але бабу мама не любить. А дід, хто його любить? Баба? Чому ж тоді вона ніколи не каже йому про це? Тому він, мабуть, весь час і мовчить, що її любов не доходить до нього. Як добре було би, якби можна було поробити скрізь рівчаки та канали, які б сполучали усіх з усіма. Тоді любов, яку має кожна людина, скільки б у кого її не було, поступала би в одну мережу, і всі б звідти брали скільки кому треба, як воду з крана, й ніхто б не боявся, що йому не вистачить. Але тоді треба, щоби всі розібрали усі свої завали й гатки, розчистили протоки, а головне, прилучилися до річки. Хлопчик знає, бо він щодня на пляжі риє канави, з протоками, рукавами, озерами й пускає туди з обох боків річкову воду. На берегах вони з подружкою зводять замки, уздовж яких плавають зроблені із соснової кори вітрильники з жуками й сонечками.

Біля тарзанки нікого немає. Мабуть, усі пацани працюють в полі. Якщо хлопчик зараз побіжить, схопиться за линву й гойднеться на ній туди-сюди над водою, не пірнаючи, бо він ще не вміє плавати, і зразу ж назад, то ніхто цього й не помітить. Подумають, що він десь гребеться на квітнику. Або в садку, там, де саме достигає малина.

Він чує, як з хати кличуть обідати. Що буде далі, якщо він, помивши руки, сяде з усіма за стіл, він не знає. Зате він як зараз пам’ятає, що станеться з ним і з усіма його рідними,

якщо він побіжить, схопиться за линву, розженеться й відірветься від землі. Його витягнуть з води, обмацяють з усіх боків і, ледь здихавшися переляку, почнуть сваритися. Баба у всьому звинуватить маму. Мама у відповідь жбурне їй слова, які при дітях не можна вимовляти. Баба накинеться на діда, дід — на маму, мама — на тата, а той, коли розборонятиме маму і бабу, перегорне тарілку з гарячим борщем на хлопчикову восьмирічну сестру. Мама схопить дітей, скаже, що її ноги тут більше не буде, і як є, в халаті, потягне їх на пристань. Батько побіжить слідом за нею, почне умовляти її, а тоді запитає, з ким їй було краще, з ним чи з тим, від кого у неї дочка. Мама скаже, що не з ним. Батько сяде на свій мотоцикл, довго їхатиме десь, заблукає в лісі і ночуватиме там. Через тиждень він приїде до тещі і забере маму з дітьми назад. Як би там не було, а туберкульоз — дуже заразна хвороба. Якийсь час баба не розмовлятиме з мамою. Тато покине аспірантуру й почне пити. Тоді йому хтось порадить завести коханку. Мовляв, його жінка із ревнощів, і, щоб не втратити його, буде як шовкова.

Невже, питає себе хлопчик, я цього хочу? О, ні! Якщо щось погане і мусить статися, то тільки не через мене.

Ось його ще зовсім юні батьки. Тато, чубатий і худий, мов дранка, у плавках на мотузочках. У мами зачіска за тодішньою модою.

А ось і те дерево з тарзанкою. Що йому робити? В який би він зараз бік не пішов, він вже знає, чому його так вабить линва. Він бачив, що вона проходить через все його життя. Починаючи звідси.

Почекай, каже йому хтось, хвилинку! Єдине, що ти знаєш, це те, що зараз через тебе в родині вибухне скандал. Твоя родина розколеться. І ця тріщина так ніколи й не зростеться.

Ти це знаєш, бо ти вже це зазнав. Прожив. Це те, що вже сталося, і ти його вже ніяк не зміниш! Так, линва тебе вабить. Але подумай! Що вона, ця линва, додала в твоє життя? Щастя? Вдачу? Безпеку? Добробут? Що? Назви хоч щось одне! Це, взагалі, може бути міраж. Продукт збудженої уяви. Передсмертні марення. Спогад дитинства. Бажання довести щось собі і, заразом, невідомо кому! Мовляв, "подивіться, яке я мале, а вже стрибуче!" Не можна цього робити! Зайди в хату! Там твоя родина. Яка не є. В тебе іншої немає. От і тримайся за них. Що в людини ще є, крім її рідних? Он вони кличуть тебе.

Хлопчик обертається в бік хати, бачить батьків, які товчуться на кухні, і переводить погляд на дерево. Там, де линва, пролягає межа. Зараз там закінчиться їхнє і почнеться його життя. В нього немає страху. Ні чуття, ні думки не заважають йому. Ноги самі несуть його на кручу, руки хапаються за добре відшліфовані канатні вузлики. Линва, відчувши дотик, підхоплює хлопчика й заносить на небо. Не туди, де все мовчить, і де нема чим дихати, а лише на причіпок першого небесного поверху.

Але і з цієї висоти видно, що й стежки, які ведуть на пляж, і поросліі кущами схили, й дерева на березі, насправді, є чимось іншим. Чим? Хлопчик того не знає. Він бачить, але ні дати визначення цьому явищу, ні хоча б описати його ще не вміє. Йому тільки п’ять рочків. Зате він ширяє над усіма, хто потрапив в його поле зору, й радіє за них. Виявляється, серед них немає добрих чузлих, гарних чи потворних. Зухвалі частки суцільного руху — ось хто вони такі! Й тому безглуздо на когось ображатися, заздрити комусь, засуджувати когось чи, навпаки, оголошувати когось із них взірцем. Як ти знатимеш, у який бік хто з них піде наступної миті? Де тут вірний, а де тут хибний напрямок? Все з усім сполучається й зчеплюється, немов коліщатка в годиннику. От і все, що нам треба знати.

І річка — це те ж саме дерево. Притоки, звиви, заводі — це його гілки, вони ж руки, вони ж питання й відповіді. Не словами, а рухом, несподіваним поворотом течії, горою посеред рівнини, плесом з пташками та вербами. Де вона тече, ця річка? В яке море? Якщо це й є вся картина, то де в ній минуле, і де тут майбутнє? Як хлопчик не вирячує очі, а обрій від того не наближається. Мабуть, міркує він, якщо піднятися на кілька поверхів, то можна буде побачити й море.

От якби його батьки були з ним тут! І сестра, і дід, і обидві баби. Бо чому вони всього бояться? Й звідки у них така непевність? Тому що вони ніколи не гойдалися на тарзанці. Тільки якщо вони розженуться, і схопляться за линву, і відірвуться від землі, тільки тоді їм відкриється те, що він зараз бачить. Він обов’язково пояснить їм це.

Але ж ти, зупиняє його думка, маленький хлопчик, а вони — дорослі люди. Якщо вони й досі не знають цього, то, скоріше за все, так і не дізнаються.

І йому нема що на це сказати.

Зате, заспокоює він себе, я не такий. Я завжди буду при линві.

Ти зараз, єхидкувато нагадують йому, впадеш, налякаєшся і забудеш про неї.

Можливо, він каже на це, але, принаймні, вона тут завжди є.

Ан-дрю-шо! — стрілою прошиває його розпачливий жіночий крик.

Він здригається, розкидає руки і падає.

ПІСЛЯ ТОГО

… Показало інсульт… на ділянки мозку, де… скільки пробуде, а тим більше… коматозний стан… важко передбачити… не виключено… треба готуватися д…тут єдина надія на…

Він розплющує очі і бачить обличчя дружини. Від крику її рот звело судомою. Рівчаками по щоці повзе сльоза. За дружиною стоїть хтось в білому.

Лікар. В його вухах все ще дзвенить ім’я пацієнта. Від несподіванки він здригається і уриває себе на півслові.

За ним — вікно з порожнім, вицвілим небом. Лише у кутку вікна на вітру похитується верховіття осики. Переливи зеленого з білим нагадують піну на гребені морських хвиль.

Дружина змахує сльозу. Довкола її очей — пустеля. Павутиння зморшок, розсипи пігментних плям. Але під тим — та сама дівчина, яку він зустрів у коридорі університету. Він і зараз там стоїть, а вона й зараз іде йому назустріч.

Біль швами стягує її лице. Вигін правої брови, бганки над переніссям, розкриті й напнуті губи — лиш нестерпний біль робить з нею таке.

Біль і пік насолоди. Той день, коли він вперше разом із нею зазнав таке, ніколи не розчинився в минулому. Він завжди при ньому.

Щось — думка чи лихе передчуття — виривається на поверхню і мечеться по її обличчю. Що б це могло бути? Якась давня образа? Докір? Чергове "я так більше не можу!"? Або одне з тих питань, на які немає відповіді? "Як це так?". Чи "за що?" Чи "коли ж буде кара?". Чи нагорода. Або хоч якесь пояснення тому, що вона з ним зазнала.

І раптом буря, яка розігралася на її обличчі, вщухає. Хвилі сходять на брижі. Біль, застарілі кривди та збурені гнівом питання гулькають на дно. Нарешті, і брижі згасають.

Вона нахиляється над ним. Вікно, осока, лікар — все це щезає. Лишається тільки обличчя.

Жіноче обличчя, освітлене любов’ю.

Початок і кінець.

Кінець і початок.

1995 — 2006